

Vikerkaar

4/1993

Luule: Rilke, Char ja Rond – mees nagu MAUSER. Noorim proosa: Rand + Niilus. Kuningamehed ja Jüriöö ülestõus. Soome vabatahtlikud kriitikatules. DIXI: filosoof ja baaridaam. Remsu "Kollaborant fookuses", Murutari "Leedi kaunishing, seelikus munk". Tartus Riiast mõeldes. Beier: VIKERGALLUP kahtluse alla! Kolme päeva *ELEONORA*.

PERFORMANCE PROJECT

ELEONORA

Siim Tanel Annus, Maria Avdyuschko, Lauris Bruvelis, Ansis Egle, Valts Kleins, Hasso Krull, Raoul Kurvitz, Ariel Lagle, Urmas Muru, Irma Optimisti, Kirsi Peltomäki, Peeter Pere, RÜHM T, Kimmo Schroderus, Juan Toomik, Roi Vaara, Tarvo Hanno Varres, Nalle Virolainen, Ugis Vitins, Piotr Wyrzykowski, Vilnis Zabers, etc.

TALLINN ART HALL
 FEB. 15th-21st, 1993. 12.00-18.00, live programs: FEB. 19th-21st, 1993. 15.00-19.00
 Vabaduse väljak 6, Tallinn EE0105 Estonia, tel. 372-2-448747 fax 372-2-446483
 SOROS CENTER FOR CONTEMPORARY ARTS, NORDIC COUNCIL OF MINISTERS
 ESTONIAN FOUNDATION OF CULTURE, SONY CROSS HOLDINGS,
 SIMARE EHITUSED LTD., REIN MURULA AB LTD.

Arranged by GALLERY KMP tel. 372-2-431194

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Aprill 1993. Nr 4

Sisukord

Rainer Maria Rilke *Pisaratekannuke* 1

René Char *Luulet* 2

Jim Ollinovsky *Luulet* 12

Mikk Rand *Tunne* 14

Mängiks veel 16

Ralf Rond *Luulet* 19

Jaan Niilus *Kolmekuningapäeval* 25

Hasso Krull *Ei juhtunud midagi* 50

Harry Liivrand *Epiloog* 51

Sulev Vahtre *Kuningamehed ja Jüriöö ülestõus* 52

Magnus Ilmjärv *Soome vabatahtlikud Vabadussõjas ehk ühe legendi lõpp* 60

Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 65

Maie Kalda *Jacob Johann Malm ja makaroniline luule II* 67

Arnold Hinnom *Suur heitlus* 73

Dixi

Jüri Eintalu *Kes on filosoof?* 77

Vaatenurk

Ene-Reet Soovik *Pealkirjast tekstini, tekstist kultuurikontekstini* 80

Tõnu Õnnepalu *Tõnu Kõivu vaikimine kahe maailma piiril* 83

Olev Remsu *Kollaborant fookuses* 84

Kati Murutar *Leedi kannishing, seelikus munk* 86

Kaleidoskoop

Maima Grinberga *Talv 1992. Tartus olles, Riiast mõeldes* 88

Vikergallup

Eesti kirjandus 1992 90

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotod: DESTUDIO (Peeter Laurits, Herkki E. Merila)

Esikaanel: Ürmas Muru

Tagakaanel: Matti Miilius

✓ RAINER MARIA RILKE

Pisaratekannuke

Saksa keelest tõlkinud Ain Prosa

Teistesse kallatud vein, teiste sees tallel on õli,
Pilgeni tulvil on neis kummuvaseinane ruum.
Mina ent, mõõtudelt pisim, mina, saledaim veli,
Muuks olen otstarbeks hää, pisaraid püüab mu suu.

Kannus hõrguks saab vein, õli säääl lõpuni selgib.
Mis aga pisaraist saab? – Nad raskemaiks muist,
Tuhmimaks teistest mu muutsid ja haiglaseks helgi,
Muutsid mu mõraseks nii ning nüüd olen kuiv.

RENÉ CHAR

PEALPOOL TUULT (*Au-dessus du vent*)

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

* NELI ŠIFRIGA

I

Kõrvutiolijad

Rohtmaad ütlevad mulle oja
ja ojad rohtmaa.

Tuul jääb pilvele.
Mu ind on aja jahe õrnus.

Aga mesilane on unistaja
ja särg kasvab pealt kinni.
Lind ei peatugi.

II

Vangid

Mängeldes mu noorus tegigi elu vangiks.
Oi lossitorni, kus elan!

Põllud, te peegeldute mu neljas lõikusel.
Ma müristan, teie pöördute.

III

Spirituaalne lind

Ärge anuge mind, suured silmad; jääge peitu, ihad.
Kaon ära taevasse, läveta jäänud tiigid.
Vabadusse libisen läbi küpse vilja.
Ükski hingeõhk ei värvi mu lennu peeglit.
Inimhäda eest ma jooksen, jõudeaja säsi talt röövin.

IV

Usujoon

Tähtede soosing on kutsuda meid juttu vestma, näidata meile, et me pole üksi, et päikesel on katus ja mu tulel sinu kaks kätt.

Väljapääs

Kõik kustus ära:
päev, seesmine valgus.
Vaid valutav mass,
ei leidnud ma enam oma tõelist aega,
oma maja.
Suremata surnute küliskõnd
helisemas kõikides tühjustes;
pilvise taevaga
piirasin enese.

Toidetud sellest, kes pole pärit kohast,
samm sammu järel, peaaegu trööstitud.

Täis saab viinapuu,
kus su õlg võitleb,
terve sama päike.

René Creveli avatud samm

Aga mis siis, kui sõnad on nokad?

Siis surm, mis on all, ei saa kätte muud kui su kaja.
Sinu rõngasse keeratud kõne läheb ikka segi meie suudest välja hingatud
auruga,
kui talv oma härma meie mantlite peale külwab.
Vaim ei taha minna kõvaks nagu kivi
ja võitleb mudaga, mis teda järele proovima veenab.
Aga uni, uni on kokkuhoidlik nokk.
Oo kes sa lahkuda tahad, kao öösse, millele valu ei tee
enam liiga!

Prometheus kiviriku asjus

Puudutades Hölderlini aiolosekätt.

Denis Naville'le

Reaalsus ilma poesia koostlahtivõtva energiata, mis see on?

Jumal oli meie seas liiga vägevvalt elanud. Me ei saanud enam üles tõusta ja ära minna. Tähed on surnud meie silmades, mis olid suveräänsed ta pilgus.

Just inglite küsimused kutsusid välja demonite sissetungi. Nad kinnitasid meid kalju külge, et meid peksta ja armastada. Uuesti.

Ainuke võitlus käib pimeduses. Võit jääb ainult ärte peale.

Õilis seeme, mu ligimese sõda ja soosing, kurdi päikese ees ma valvan sind leivakannikaga, oodates ettenähtud päeva valju vihma ja roheline mudaga, mis tuleb kõrbevaile ja painatuile.

Taimestikutrepp

Miks sina, elusatest kõige elusam, oled vaid õiepimedus elavate keskel?

Toorpalavus, mürisev homme, kes te puudutate maad minu ees, ah! ärge pange kõrvale seda, kellest peagi saab hulk armastust teie jaoks.

Tee teeradade kaudu

Teerajad, teega nähtamatult kaasaskäivad sisselõiked, on meie ainukene tee, meil, kes me räägime, et elada, kes me magame kangeks jäämata, külje peal.

Kuulutada oma nime

Olin kümneaastane. La Sorgue raamis mind. Päike laulis kellaaege vete elutargal numbrilaul. Hooletus ja valu olid kinnitanud raudkuke majade katustele ja toetasid üksteist koos. Aga mis ratas lapse valvsas südames pöörles kõige kõvemini, kõige kiiremini, kui mitte veskiratas oma valge tulekahju käes?

Tõke

Küngas, mida ta hästi teenis, langeb kosena ta selga. Vaesed keeled tervitavad teda; hobueeslid aasal võtavad ta pidulikult vastu. Roopa roosa pale pöörab

kaks korda ta poole oma peeglivoo. Õelus magab. Ta on selline, nagu ta ennast on kujutlenud.

Kui...

Enam kunagi ei tule me tagasi kodumaale. Me ei siruta enam oma ihuliikmeid; me ei sure kauges muinasjutulises paigas. Taevas on mäda, kuni oma kõige kaugema võlvini; ükski pilk ei suuda teda süüdata. Maa sarnaneb surnuluule, mida ei kummardata.

Aastast 1943

Lõid meie hingedes palju lusti,
oo mädanemise vana uni!

Sestpeale,
kuu järel päeva,
tuul järel öö,
nõrgad kui tugevad,
aina ootame.

Valepäraslõuna

Kui surnute karjus kepiga koputab,
andke mu pillatud värv suve omaks.
Üllatagu mõnd last mu liig sinised rusikad.
Seadke ta põsile näha mu lamp ja viljapead.

Purskkaev, kes sa vappud oma kitsas krüptis,
jaga minu tuli põldude janule.
Niiskest sõnajalast kuuma mimoosini,
vahel puuduva vana ning uue, mis tulnud,
alanedes ütleb armastuse liikumine:
"Mujal kui siin pole ühtki kohta, vaid viletsus."

Ennustamata tulevik

Vaatan, kuidas sa elad kesk pidu, mille mu lõpunitulemishirm äraarvamatuks jätab.

Paneme käed viburtähe kohal kokku. Flööti tuleb uuesti lõigata.

Vaid napilt puudutab jõhkra päikese ora algajat päeva.

Teadmata enam, kas kõik see võidukas sima peaks laulma või vakatama, surusin lahti Aja rusika ning sain kätte ta lõikuse.

Tuli nähtavale mitmekihtne ja viljatu vikerkaar.

Tähine Eeva, võimalik lihast ja põrmust, ei usu ma kellegi teise lahtiloomise misse kui ainult sinu.

Kes uriseb, käib minu järel kuni meie portaalini.

Uut hingeõhku tunnen eneses sündimas, ja oma valu lõppemas.

Hetkeks peatatud eros

Õõ oli katnud poole oma matkast. Just sel sekundil oli taevaste lasu tervenisti mu pilgu valdusse jäämas. Nägin sind, esimest ja ainust, jumalikku naisolevust keset segipaisatud sfääre. Rebisin katki sinu lõpmatuserüü, alasti tõmbasin su oma mullale. Maa liikuv huumus oli kõikjal.

Me lendame, nagu ütlevad su teenijannad, kesk julma ruumi, – minu punase trompeti lauluga.

Me langeme

Mu põgususel pole ahelaid.

Tugisuudlused. Su laialipillatud osakestest saab äkki pilguta keha.

Oi minu tagurpidi-laviini!

Kõik seotud.

Niisugune õhtusöök tuules.

Kõik seotud. Õhule tagasi antud.

Niisugune punaseks läinud tee kalju peal.

Kannatamatuse sügavus ja vertikaalne kannatlikkus sulanud ühte.

Ümberpööratud tants. Sõjakas piits.

Sinu läbipaistvad, suurenenud silmad.

Need kerged surematud sõnad, mis kunagi pole kurvad.

Luuderohu tasane rivi.

Sõnajalaleht, millele ligines meri. Päeva vastulõige.

Lase oma raskust veel veidi alla.

Surm peksab meid oma hanguvarrega. Kuni kaine hommikuni, mis meie sees nähtavale on tulnud.

Öötõus

Lill, mida soojendan, vooderdan ta õielehed, teen ta krooni tumedaks.

Aeg rebib ja lõikab. Üks eemalduv valgus: meie puss.

Kevad võtab su vangi ja talv vabastab, armastuspõrgete maa.

Täht annab mulle tagasi herilase nõela, mis tema sisse oli maetud.

Valva, kummardunud nägu, sa niisutad kitsede südant mäetippudel.

Tsüklist "Raamatukogu on tules ja teised luuletused"

(La bibliothèque est en feu et autres poèmes...)

Raamatukogu on tules

Georges Braque'ile

Selle suurtüki suudmest sajab lund. See oli põrgu meie peas. Samal hatkel on see kevad meie sõrmeotstes. See on uuesti lubatud jooksusamm, armastuse käes maa, lopsakad rohud.

Vaim, nagu kõik muudki asjad, vabises.

Kotkas on tulevikus.

Iga tegu, mis seob hinge, isegi kui too ise sellest midagi ei tea, saab omale epiloogiks kahetsuse või kurbuse. Sellega tuleb nõus olla.

Kuidas mulle tuleb kirjutamine? Nagu linnu udusulgu vastu akent, talvel. Kohe läheb koldes lahti tuletukkide lahing, mis pole veel praegugi lõpule jõudnud.

Siidised linnad igapäevase pilguga, poetatud teiste linnade sekka, tänavatega, mille me üksi oleme visandanud, välkude tiiva all, mis vastavad meie ootustele.

Kõik meis pidi olema üksainus lustipidu, kui miski, mida me polnud ette näinud, millele meie valgus ei lange, mis kohe hakkab kõnelema meie südamele, ning ainult talle omasel viisil, sai valmis.

Heitkem jätkuvalt oma loodi, kõnelgem ühetasase häälega, sõnarühmade kaupa, kuni me lõpuks paneme vaikima kõik koerad, saavutades, et nad lähevad segi rohuga, ja hakkavad meid jälgima, silmad ähmased, kuni tuul nende seljad minema pühib.

Välk teeb mu põliseks.

See võib olla ainult minusarnane, kaaslane või kaaslanna, kes mu äratab tardumusest, laseb liikvele poeesia, lennutab mind vana kõrbe piiride vastu, et ma seal triumferiksin. Ei keegi teine. Ei taevad, ei privileeeritud maa, ei võpatama panevad asjad.

Olen tõrvik ja tantsin valssi vaid temaga.

Luuletust ei saa alustada eksituse raasuta enese ja maailma osas, süütuse ölekõrreeta kohe esimeste sõnade juures.

Luuletuses peab iga, peaaegu iga sõna kasutama tema algupärase tähenduses. Mõned, rebides end lahti, muutuvad mitmevalentseteks. On selliseid amneesikuid. Pingul on Üksildase tähekoogu.

Luule varastab minult ära minu surma.

Miks *pihustatud luuletus*? Sest kui ta rännak selle Maa poole on lõpule jõudnud, pärast sünnieelset hämarust ja maapealset jõhkrust, siis on luuletuse lõplikkus valgus, olemise toomine elusse.

Poet ei hoia kinni seda, mille ta avastab; olles selle ümber kirjutanud, ta kaotab selle kohe. Selles peitubki tema uudsus, tema lõpmatus ja hädaoht.

Minu amet on teraviku amet.

Sünnitakse koos inimestega, surrakse aga lohutamatuna jumalate keskel.

Maa, võttes vastu iva, on kurb. Iva, kes ette võtab nii suure riski, on õnnelik.

Ta on needus, mis ei sarnane ühelegi teisele. See kiiskab isemoodi laiskuses, on meeldiva iseloomuga ja annab kokku rahustavate joontega näo. Aga misugune hoog, kui teesklus saab mööda, missugune tormamine otse eesmärgi suunas! Arvatavasti sellepärast, et vari, milles ta ehitab, on õel, ning tema piirkond täiuslikult salajane, väldib ta ikka edasi nimetamist ja lipsab ajal eest ära. Mõnede selgeltnägijate taevaloorile joonistab ta üpris jubedaid paraboole.

Liikumata raamatud. Aga raamatud, mis nõtkel kombel poetuvad tänapäeva, oigavad seal valust ja avavad balle.

Kuidas saan ma öelda oma vabadust, oma üllatust, pärast tuhandeid kõrvalpõikeid: pole olemas põhja, pole olemas lage.

Mõnikord ligineb mõne noore hobuse, mõne kauge lapse siluett luurajana mu laubale ja hüppab üle hoole tõkkepuu. Puude all hakkab siis taas kõnelema purskkaev.

Igatseme jääda läbitungimatuks nende uudishimule, kes meid armastavad. Armastame neid.

Valgusel on vanus. Ööl seda ei ole. Milline oli aga terve selle allika hetk?

Et ei oleks palju seismajäänud ja otsekui lumme mattunud surnuid. Et neid oleks ainult üks, heast liivast. Ja ilma ülestõusmiseta.

Peatugem olendite juures, kes võivad ennast oma võimalustest ära lõigata, kuigi nende jaoks on vaid vähe või üldse mitte ühtki sopp. Ootus õõnestab neile peadpööritava unetuse. Ilu seab neile lilledest kübara.

Linnud, kes te külma tülles oma hapruse, oma hädaohtliku une usaldate pilliroohunnikule, kui väga me teiega sarnaneme!

Ajuti avastan, et meie eksistentsi vool on vaid vaevutabatav, sest meie peale ei mõju ainult ta tujukus, vaid ka, et see käte ja jalgade nõtkel liikumine, mis meid paneks minema sinna, kuhu rõõmuga läheksime, ihaldatud kaldale, kohtama armastusi, mille erinevused meid rikastaks, see liikumine jääb ilma lõpliku kujuta, pöördudes kiiresti võrdpildiks, otsekui lõhnamull meie mõtte kohal.

Iha, iha kes tead, meie pimedus ei anna meile ühtki eelist, muidu kui alates mõnedest tõelistest suveräänsustest, mis on kokku sobitatud nähtamatuist lekidest, nähtamatuist ahelaist, ja mis, tülles ilmsiks, panevad meid pikkamisi särama.

Ilu säeb oma üleva voodi päris üksi, ehitab oma kuulsuse kummaliselt inimeste keskele, nende kõrvale, aga kaugemale.

Külvakem pilliroogu ja kasvatagem viinapuid küngastel, meie vaimu haavade ääres. Julmad sõrmed, ettevaatlikud käed, see pentsik paik on soodus.

See, kes leiutab, teeb vastupidi kui see, kes avastab, ta ei lisa asjadele midagi, ei too olenditele muud kui maske, vaheseinu, rauaputru.

Viimaks ometi terve elu, kui ma sinu armunud tõe üles kisun sinu sügavusest!

Inimeste heategevus mõnedel kiledatel hommikutel. Kesk hullunud õhu kihisemist astun ülespoole, sulen enese, ärasöömata putukas, järjekindel ja jälgi otsiv.

Silmitsi nende vetega, raskete vormidega, kus luituvad kõik rohelise mäe kimpudena puhkenud õied, naituvad Tunnid jumalatega.

Värske päike, mille liiaan ma olen.

René Char, tuntumaid ja loetumaid moodsaid luuletajaid tänapäeva Prantsusmaal, sündis 1907. a Isle-de-la-Sorgue'is Vaucluse'i departemangus. See Kagu-Prantsusmaa nurgake jääb kaardil üsna Vahemere ligidale ja seal on kahtlemata pärit Charile iseloomulikuks peetav vahemereeline elutunne, mida ilmutavad näiteks intensiivsed valguselamused paljudes luuletustes ja muidugi lapsepõlvemaastike kirjeldused ("Olin kümneaastane. La Sorgue raamis mind"). Noorelt Pariisi tulnud, liitus ta seal sürrealistidega ja kirjutas 1930 alla ka Bretoni "Teisele sürrealismi manifestile". Samal aastal ilmus Bretoni ja Eluard'iga koos kirjutatud sürrealistlik luulekogu "Aeglustada töid" (*Ralentir travaux*), ja mõni aasta hiljem esimene oluline luuleraamat "Isandata haamer" (*Le marteau sans maître*, 1934). 1940, sõja puhkedes, tegutseb Char vastupanuliikumises; ta võitleb partisanina mägedes ja saab 1944. a koguni makiisalga juhiks. Sel ajal kirjutab Char kogud "Jäävad üksnes" (*Seuls demeurent*, 1945) ja "Hypnose leheküljed" (*Feuillets d'Hypnos*, 1946). Tema arusaamine luulest muutub, nüüdsest tahab ta kirjutada ainult niisugust luulet, mis oleks "*action immédiate*", vahetu tegu. Pärast sõja lõppu muutub Char taas väga produktiivseks ja avaldab järjest raamatuid kuni oma surmani 1988. aastal Pariisis. Oluliseks sündmuseks tema elus on tutvumine 1955. a saksa filosoofi Martin Heideggeriga, kelle filosoofiale Chari poeetiline mõtteviis on lähedane; just sellest ajast on pärit luuletused kogus "Saarestikukõne" (*La Parole en archipel*, 1962), millest tõlkisin "Vikerkaarle" eelviimase tsükli "Pealpool tuult" ning pikema teksti "Raamatukogu on tules".

Chari luuleloomingule on peetud iseloomulikuks, et see ei jaotu perioodidesse nagu paljude kirjanike oma, vaid moodustab omamoodi ühtlase bloki, kus algusest lõpuni korduvad sarnased võtted ja teemad. Ometi ei mõju ta monotoonsena ja lõmbab ühtviisi ligi nii tavalisi lugejaid kui kirjandusuurijaid. Seepärast on Charist palju kirjutatud ja kogu Chari-alasest kirjavarast on ülevaadet saada üpris raske. Siinkirjutajale tundub, et üks omapärasemaid Chari-käsitlusi kuulub filosoofile ja kirjanikule Maurice Blanchot'le, kes eraldi on analüüsinud ka Chari luulele omast fragmentaarsust ja leidnud selle olevat seotud Chari Herakleitose-sümpaatiaga. (Muide, ka pealkirja "Saarestikukõne" on tõlgendatud chariliku fragmentaarsuse võrdkujuna:

saarestik on ju ühtaegu laialipillatud ja ometi kuskil sügavustes katkematu pidevusena kokkukuuluv.)

Uuematest käsitlustest on mulle kätte puutunud 1990. aastal peetud Chari-päeva ettekandeko- gumik "René Chari ümber" (1991). Siit leiab eest tänapäeva prantsuse kirjandusteadust enam-vähem kogu ta kirjususes. Mitmed ettekanded on väga põhjalikud ja esitavad ilmselt uusi ideid. Kõige rangem ja tühjendavam tundub Tunis' ülikooli (Põhja-Aafrikas) õppejõu Georges Nonnenmacheri käsitlus "Liminaalne Char", milles Chari luulet struktureerivaks põhiteguriks peetakse liminaalsust, piiripealsust. Kujuneb omapärane piiripealsuse ruum, mida tähistab tohutu hulk märksõnu ja milles kahe piiriloova vastaspooluse vahel käib pidev tõukumiste, tõmbumiste, ületamiste ja edasisõostude dünaamiline mäng. (Vrd nt "Ainuke võitlus käib pimeduses. Võit jääb ainult äärte peale.") Sinna liminaalsesse ruumi kuulub ka luuletaja ja lugeja, luuletaja ja maailma vaheline piir. Sellest Chari keelekasutuse rõhutatud konatiivsus, pidevad pöördumised kellegi poole, üleskutsed, õhutused, pärimised jne. Chari luule on vahetult suhtlev ja suhtleb ka otse lugejaga.

Puht heideggeriaanlikust vaatepunktist on Charile lähenenud Patrick Née. Née kritiseerib "prantsuse nietzscheismi", mis on klassikalisele igavikukäsitusele vastandanud tsüklilise kordumise idee, mõistes mineviku ja oleviku suhet kui mineviku rütmilist "kokkutõmbumist" olevikuheltes. Tulevik kujutab endast sel juhul vaid lakkamatut mehhaanilist kordust, millele annab värskuse unustamisvõime. Née järgi on eelistatavam Heideggeri-Nietzsche teistsugune ajakäsitlus, milles aeg on justkui avatud korraga kahes suunas ning mida väljendab Nietzsche vormel: "Viljastada minevik, luues tulevikku, selline olgu minu jaoks olevik." Just niimoodi mõistvat aja tsüklilisust ka Char, kellelt Née leiab tsitaate, milles väljendub reserveeritud suhtumine kordusesse ja unustusse (nt *l'acte est vierge, même répété* – "tegu on neitsilik, isegi kui korratud").

Pealkirja all "In Illo Tempore" selgitab Chari luules käibivaid müütilise kuldajastu käsitusi Jean-Charles Gateau. Tundub, et Char oma kuldaja projitseerib ennekõike lapseõlvest tuntud ruraalsesse maaõhustikku. Siiski ei propageeri ta lihtsat ja tagurliku maiguga "naasmist maa juurde" – Gateau leiab viiteid, mis osutavad, et ka nomaadliku metsainimese ideed pole päriselt kõrvale lükatud. Küll paistab Char üpris resoluutselt keelduvat juutlik-kristlikust lunastus- õpetuse ideest, mis "tuhandaaastase rahuriigi" paigutab aegade lõppu (millenarism).

Tõlkijale tundus, et Chari luule ei vaja tingimata arvukalt pisikommentaare – vähemalt mitte esimesel tutvusel. Tõsi küll, rohkelt kommenteeritud Chari luule väljaanded on olemas. Samas on teada, et kõiki oma luule tõlgendusi pole Char heameelega aktsepteerinud, väites, et kuigi kõik tõlgendused on võimalikud, on mõni tunduvalt parem kui teine. Oluline on kindlasti, et teataks Chari eluloo põhifakte ja tema Heideggeri-kiindumust. Chari luulelastele vaadetele heidavad valgust tema tekstid ise, siinsetest näiteks "Raamatukogu on tules" (seal nimetatud sõnapaar "pihustatud luuletus" viitab küll ühele varasemale, 1947. a avaldatud tekstile, mida Char on pidanud oma kõige lõpuleviidumaks ja mis juba nimetatud fragmentaarsust otse manifesteerib).

Hasso Krull

JIM OLLINOVSKY

Lahkumine eespool kuud

kaua vaatasid nad kuud
selles tihedas ja talumatus vaikuses
öölinnud ehk
tegid vahel korraks häält
ja oli kuulda kuidas teerada metsa keeras
kaevu kõrval kasvas miljon väikest lille
siis jõudis kätte aeg lahkuda
pikemakasvuline tõstis relva
tulistas
lyhem kukkus
pikem pani pyssi kaevu najale
ja kõndis kuu poole
miljon väikest õit nägid
kuidas ta sulas kuu sisse
ning hetke pärast kõndis edasi
juba tagapool kuud
kuskil kaugel kaugel on
maailma kõige ilusam inimene
aga talle raisale ei pääse ligi
too mölakas on nii kuradima kaugel
ega muud ei tahakski
kui et saaks teda sitapead korra näha
kas või läbi lukuaugu
– iga hing ihkab ju ilu järele

Trooja lind

tee tehase värav lahti
lase sisse hiigelsuur lind
ta ei oska kyll lennata
aga ta muneb sulle muna
hiigelsuure muna mille seest
tulevad öösel välja
streigimurdjad

läbi ööde lykkasime paati
yle põldude ja aasade ja soode
kylm ning märg udu vilistamas kõrvus
kui jõudsime mere äärde

oli see juba kellegi oma
ei saanud meie surnud sõber
meres uinuda

Õhtu Hiinas'68

sa oled öö sa tõused
alati tehase tagant
ja su silmad on
mererannas maas
su hallid käed hoiavad
mind veel kaua üleval
ja ma kuulen kuidas
yksildane tuul askeldab
puude tinastes latvades
Lian Xiang toob mulle
välja tassi kuuma kohvi
ja ma märkan et kui
kuulen kuskil sigarete
suitsemas tõmbub mu
parema käe nimetissõrm
ida poolt kollaseks

Yhe Erysichthoni kaebed

à la M. H.

ma köögis endal mune lahti klopim
neid ise praen ja kuumalt suhu topim
ja kooretykke suust veel välja nopim
ma köögis endal muna lahti klopim

ma tapet parte sulist puhtaks kitkun
ja teise käega saiatainast sõtkun
ise mõttes hamba vahel juba liha katkun
ma tapet parte sulist puhtaks kitkun

ei oma sööki kellegagi jaga
vaid yksi vaaritan ma gaasipliidi taga
ma ainult keedan kypsetan – ei maga
ei oma sööki kellegagi jaga

MIKK RAND

TUNNE

Ema läks tööle ja äratas mindki, hüüdis veel ukse vahelt, et juust on kapis ning pudru pliidil. Kohe läks mul südame alt soojaks. Mõtlesin, et küll ikka ema armastab mind, et viitsib minuga jännata. Õnnis naeratus ilmus mu suule – nii hea oli nõnda mõelda.

Pea jälle värises otsas, haarasin tast kahe käega – loomulikult tahtis ta mul otsast ära tulla, aga ma sain veel õigel hetkel kinni. Ka käsi tuksatas kümme-kond korda, aga kogu oma tahtejõudu kokku võttes suutsin siiski enese lagunemist vältida ja otsustasin, et on vaja keha täita, et ta mulle ikka kuuletuks.

Köögis suundusin kohe külmkapi poole, aga ennem kui suutsin käe lingi külge panna, sundis miski mu jalga külmikule ühe hoobi andma. Rahustasin küll jalga, et see pole teise maja suur must koer Rambo, nagu olen kuulnud teda kutsutavat, on selline süsimust ja tohutult tige; ütlesin, et see on valge külmutuskapp, aga jalg ei olnud selles vist päris veendunud, sest ta tahtis veel kord lüüa. Siiski pole mu jalg väga pika vihaga, sest teist korda ta enam ei virutanud. Üldiselt mäletan, et enamasti mu jalg hommikuti üle kahe korra kohe kindlasti külmutuskappi ei löö (üks kord alati ja kindlasti), kusjuures ma ei suuda mõista, miks ta seda külmikut teise maja süsimustaks Ramboks peab.

Sain ilma pikema jututa oma juustuportsu kätte – juust on mu maiuspala – ja asusin seda isukalt järema.

Ema küll ei armasta, et ma juustu paljalt söön, aga mu käed tahtsid juustu kohe suhu panna ja ma ei hakanud neile vastu vaidlema. Pealegi oli suu sellega väga rahul, sest ta ei tundnud seda segavat saia maiku. Ega ta tegelikult ju saia ka päris ära ei põlanud, seda mitte, aga siiski – juust üksi oli parem. Kahju, et ema mulle seekord suuremat tükki polnud lõiganud – ma nägin küll, et seal kapis allpool on veel, aga ma ei lubanud oma kätel omavolitseda ning jätsin selle juustuportsu sinna vedelema. Eelmine kord ei suutnud ma oma paremat kätt ohjeldada, ja enne kui aru sain, oli kogu juust söödud, siis pärast ema andis kulbiga mulle vastu pead. Ma saan isegi aru, et ta tegi seda armastusest minu vastu, ta ise ütles, sest mina olen ju nii loll, aga mu pea ei olnud sellega üldsegi nõus, sest ta valutas veel tükk aega hiljemgi. Millal see täpselt juhtus, mulle ei meenu.

Seoses peavaluga tuli mulle meelde, et külmutuskapi uks oli vaja kinni panna, ükskord ema andis taigiarulliga vastu kukalt ja ütles, et armastab mind sama palju kui külmutuskappi, aga kapil peab uks alati kinni olema, muidu ta sulaks üles. Seda kardan minagi, et kui üles sulab, siis ma ei saa enam sulanud kapist juustu võtta, sest juust sulab ka üles ja sulajuustu ma vihkan, sellest olen ammu aru saanud. Ühesõnaga, otsustasin, et jätan pudrusöömise kuni oma tagasitulekuni. Ma ei tahtnud teda kohe süüa, sest muidu oleks juustumaikest suust ära läinud.

Riidesse oskan ka ennast panna, ainult ma pean oma jäsemete peale veidi karjuma – mõnikord aitab ka vaikselt veenmisest – ja siis saab kõik korda. Ainult paelu ei suuda sundida kätel kinni panna, sellest nad keelduvad; aga õnneks leiutas ema selle häda vastu hea abinõu – tõi mulle kummikud.

Oi kuidas ma armastan oma ema, süda hakkab kohe puperdama, kui ma tema peale mõtlen!

Ühesõnaga, riidesse panemine ei võtnud mul kuigi kaua aega ja mõtlesin, et lähen kõnnin võib-olla veidi õues ringi. Pidasin jalgadega aru ning nad olid täiesti nõus, sest juba olingi õues. Elan linna selles kandis, kus loomaaed on üsna lähedal.

Ega ma linna suurt ei tea, ükskord sattusin ühe müüri äärde, jalad viisid mind, ega ma ise tahtnudki. Olin enne veel bussiga sõitnud, ema pärast rääkis, ja soovitas jalgadele selgeks teha, et need mind enam linna ei viiks, muidu kannatab pea. See oli öösel ja üks mees, kes ka ei suutnud oma käsi taltsutada ja tema käsi andis mulle hoope silma alla ja vot see oli paha tunne! Ma täpselt ei mäletagi, aga ema hiljem plaasterdas mind ning ütles, et muretses – ma ei tea küll miks, – ja ütles, et armastab ja andis kõrvakiilu. See tegi südame alt soojaks, ma veel õnnitlesin südant, et tal nii hea tunne on!

Olingi juba loomaaia lähedal, see oli hea ikka küll, et ma sellises linnas ja sellises paigas elasin, sest mulle meeldis käia keset linna loomaaia juures. Seda ma lihtsalt tundsin. Ühes kohas aia sees on auk, ma kunagi leidsin, aga ma kohe ei julgenud sealt läbi pugeda. Hiljem ei kartnud ja ka praegu mitte, sest jalad läksid sealt julgelt läbi.

Kõik loomad olid mu suured sõbrad, ma tervitasin neid ja nemad mindki. Kes häälega, kes ainult pilguga. Peale ema olid loomad minule kõige lähedased inimesed. Alati said nad minust aru, ma ainult vaatasin neid ja nende targad silmad vaatasid mind ja nad rääkisid mulle... kõigest. Mõnikord kurtsid, et neid toidetakse kehvasti, mõnikord jälle kiitlesid, kui hästi nad olid süüa saanud. Rääkisid oma poegadest ja ilmast, kirpudest, mis neid tüütavad... Kõigest! Ja mina vestsin juttu oma elust. Ma muidugi tunnistasin, et alati ei tunne ma ennast samaväärsena teiste inimeste seas, et nad ei saa minust aru, et ma tunnen mingisugust üksindust mõnikord, aga nad lohutasid mind, nad ütlesid, et pole midagi ja ma uskusin neid.

Vot sellepärast ma käisingi loomaaias!

Keegi oli lõvide juures maja ukse lahti jätnud ja ma sain sinna sisse. Ma olin alati tahtnud lõvi lakka patsutada ja täna ma sain seda teha. Aga lõvikesele ei meeldinud vist, et ma talle pai teen, ning ta hammustas mu käge endale. Ma siis mõtlesin, et oligi mulle tüütu käsi, sest tegi alati seda, mida tahtis, aga mitte seda, mida tahtsin mina. Aga ma ei saanud aru, miks mu käsi valutab, kui teda enam minu küljes polnud. Eriti valutab sõrmed, kuigi ma nägin, et üks teine lõvi esimese lõvi käest just paar sõrme ära kiskus. Aga ma olin oma kättega harjunud, et nad kogu aeg tembutavad, ja ei teinud sellest suurt numbrit. Äkki ma tundsin, et keegi mulle tagant selga hüppas ja kuklast hammustas, vot see oli alles valu, aga valu kadus kohe ära.

Nüüd oli hea olla, sest enam ma ei tundnud, et käed või jalad või ükspuha mis asi tahaks teha nii, nagu nemad tahavad – ei, OLIN ÜKS. Kõik kuulas mind ja ma sain lennata... Olin lõvide puuri kohal, vaatasin, et üks eemal õudselts karjub – ju tal oli kahju, et täna nendele vaestele loomadele nii palju liha korraga antakse.

Kõige imelikum oli see, et ma ei näinud enam oma keha, aga ma ei teinud sellest suurt numbrit, sest varem olin ma teda küll näinud, aga mitte eriti hästi tundnud. Praegu tunnetasin ma ennast väga selgesti!

Oligi juba õhtu käes ning pidin koju minema. Jõudsin aknast sisse täpselt samal ajal, kui uksest sisenes ema. Läksin teda rõõmsal meelal tervitama.

MÄNGIKS VEEL

(Naivistlik animeeritud etendus)

Nad lõid kannud muiates kokku ja nentisid kui ühest suust:

"Kurrat, ma ütlen, on alles elu!"

Ingel lasi teise käe langeda ning marionettvanamees kukkus hunnikusse. Kurat muigas.

Vanamehe pea kolksatas lauale.

"Hei vana, aitab tänaseks!"

Kruuse nühhkiv Kõrtsmik viskas pilgu uuesti kellale ja vaatas pikalt ning tüdinenult vanameest.

"Ja-jah, kohe lähen," ütles mees, "ootan vaid, et vast läheb ilm natuke selgemaks." Justkui vanamehe sõnade kinnituseks, et veel pole aeg lahkuda, lõi väljas välku ja ruumi kandus äikese lähenev mürin; ka vihma trummeldamine vastu katust kostis nüüd tunduvalt tugevamini.

Kõrtsmik heitis käega ja toimetas leti ääres omi asju edasi.

Ikka veel unesegasena, toetades pead ühele käele ja teisega näperdades mingit nõõri- ja kaltsupundart, ei suutnud vanamees kuidagi mõtteid koondada. Mingi lollaka eelaimuse kinnituseks jättis ta kaltsuhunniku kiskumise ja, haarates laualt õlletoobi, tühjendas selle enesele kurku.

Kõrtsmik jälgis vargsi vanameest ja vangutas pead – iial ei saanud sest mehest aru. Esimesel silmapilgul tundus ta vanana, aga pikemalt vaatama jäädes sai nooruslikest teravapilgulistest silmadest ja sileda nahaga kätest selgeks, et mehe välimus on ääretult petlik. Ka ei teadnud keegi öelda, kes vanamees täpselt on (kutsudes teda tagaselja Meistriks) või kust tuleb, kuhu läheb. Istudes tavaliselt mingite kindlate päevade tagant jälle kõrtsis oma aja, tellis õhtu jooksul paar klaasi napsu, mängitas teiste küllastajate meeleheaks marionette ning kadus jälle. Eriti segaseid tundeid tekitasid Kõrtsmikus need Vanamehe nukud, mille järgi ta oli enesele nime saanud. Alati seirasid teda ühed ja samad – Inglise ja Kuradike. Meistri käte manipuleerimisel marionetid

lausa elasid, nad võisid teha peaaegu kõiki liigutusi, piruette, nad laulsid läbi Vanamehe suu ja tantsisid. Tihti tuldigi kõrtsi vaid Meistri etendusi vaatama, kui teati, et ta parajasti siin on.

Kõrtsmik muigas – ka praegu, mil mees oli mõtteisse vajunud, tantsis Inglike tema ees naljakat tantsu, kord kindlaid, kord ebalevaid liigutusi tehes, nagu väljendades Meistri mõtteid.

Kõrtsiruumi sisenes peremehe poeg. Ta ei puudunud sealt kunagi, kui Meister nukke mängitas, suhtudes mehesse suure aukartusega. Praegugi vaatas ta liikuvat nukku lummatult, kuulmata ja nägemata midagi muud.

Tasakesi lähenev poiss sundis vanamehe mõtteist ärkama, mistõttu järsu liigutuse peale ehmus omakorda laps ja pörkus sammu tagasi. Nähes tuttavat poissi, Meister naeratas lahkelt, kuid märgates, et ta ühe käega midagi selja taha peidab, küsis muhedasti:

"No-noh, ära kard! Mis sul seal käes on?"

Aeglaselt tõmbas poiss käe selja tagant välja ja peo peal tuli nähtavale veel üks nõõri-, riide- ja pulkade pundar.

"Ohhoo, see on ju päris minu nägu!"

Puntrast koorus välja tõesti Meistri väike koopia marionettvanamehe näol.

"Armas nukuke," ütles mees, takseerides seda igast küljest, ja ulatas siis poisile tagasi, võttis laualt oma nukud, hakates nendega mängima. Jälle ei saanud poiss pilku laualt, kus toimus täiuslik vaatamäng. Inglike ja Kuradike maadlesid, siis marssisid kui sõdurid, kord jälle tantsisid rocki ja sambat. Kuigi oli täielik vaikus, tundus poisile, et iga ta rakuke musitseeris nukukeste liikumise taktis. Pilk naelutatud laual toimuvale, lummatuna tõusis käsi ja arglikke järeleaimavaid liigutusi tehes kõndis poisi nukkmehike teistele lähemale. Olles täielikult Meistri võimuses ja midagi taipamata, tundis vennike teise pisematki liigutust. Nukkvanamehe ebalev ja nurgeline hüplemine muutus järjest sujuvamaks, väljendusrikkamaks ning kiiremaks.

Unustades isegi oma asjadega tegelemise, vaatas Kõrtsmik hämmeldunult õnnest säravat poega, olles Meistrilegi selle eest tänulik.

Kõrtsiuks paugatas lahti, päästes sisse tugeva jäise tuule ja mõirgava raju. Trahteripidaja kangustus hirmust, silmates lävel pahaendelist kuju – Möldrit. Kogu ümbruskond kartis ja vihkas seda meest – tal oli halb maine ning teda peeti õigusega mustade jõududega mestis olevaks. Põlglikul ilmel libises ta pilk üle peremehe ja tema poja, jäädes pidama Meistril.

Vaikselt, päris tasakesi pani too nukud endast eemale ning, tõstes aeglaselt silmi, sõnas sosinal poisile:

"Hiljem õpetan sind edasi, mine nüüd siit ära!"

"Ma olen sind kaua otsinud, Meister!"

Võõra hääli oli kähisev ja käre, jäised judinad jooksid poisil üle selja ning miski oleks kui kurku kratsinud. Võimsalt sammus Mölder üle toa ja prantsatas Meistri vastu istuma, kraaksatades:

"Toodagu kann õlu ja kiiresti!" Kõrtsmik ruttas käsku täitma, tõmmates ka poja laua juurest eemale.

Nips! Võõra näpud tegid ühe naljaka liigutuse ning kogu kannu sisu paiskus Vanamehele näkku. Värv kadus Meistril näost, silmad tõmbusid pilukile ja ta... naksutas keelt. Aeglaselt hakkas tool, millel Mölder istus, hoogu koguma, paisates mehe vastu seina.

Tasakesi liigahtasid laual nukud, sirutusid ja hakkasid aeglaselt tantsima. Kerged, hõljuvad, balletlikud liigutused muutusid järsku konarlikeks ja tagasi sujuvateks, nukud võtsid ristilöödu poose ja moodustasid saatanlikke kujundeid – liigutused aina kiirenesid ja kiirenesid – see oli pöörane tants.

Mölderi kogus end, tõusis püsti ja kõverdas sõrmi... laual vedelev nuga paiskus Meistri käisesse, naelutades ta tooli seljatoe külge. Värin läbis meest ja nurgas kükitav poiss hakkas tihkuma, arvates Meistri surma saanud olevat. Kiire pilk Meistrilt sundis kahvli laualt tõusma ja heitis selle kui oda noavarde. Koos paiskusid riistad üksteist rängalt tagudes õhku ja langesid keset lauda kinni. Kohta, kus nad puusse tungisid, sirgus kaks küünalt, sulatades teineteist Vägevate vaadete all, põimudes, pehmenedes üksteise ümber.

Vanamees pani tähele, et Mölder ei vaadanud enam teda, vaid kuhugi kaugemale, temast mööda. Ta kuulis raske asja vuhisemist läbi õhu enese poole ning suunas kogu oma tahte selja taha peatama teda ähvardavat ohtu, ükskõik, mis see siis ka poleks olnud.

Sajandite-vanune raske suur puust kandelaaber, mis pidi purustama Meistri pea, vajus aegamisi uuesti püsti.

Uudishimulik, kära peale ärganud suur ja jäle rott torkas pea urust kõrtsituppa.

Möldri terav pilk tabas jäletist ja samas istus elukas küünlajalal, viibutades saba kui lasso ümber Meistri kaela.

Vanamees polnud jõudnud end veel täielikult koguda, kui tundis kaelal pitsitust. Lämpudes haaras ta kätega sellest miskist kaela ümber ning virutas lauale rasvase kalgi kõõrdsilmse mao, kustutades laual vingerdavad ja susisevad küünlad.

Vihaga sihtis Meister vastas võimutsevat kullitrofeed; tuba läbiv rajuhoog kustutas viimse küünla ja ruum mattus pimedusse.

Hirmust poolsurnuna kobas poiss tikkude järele. Iga närvi kiud võbises palavikuliselt, oodates veel õudsemaid momente. Meister, keda ta oli pikka aega tundnud, oli õhtu jooksul muutunud paarkümmend aastat nooremaks, võõras aga saanud teise kaotatud aastad enese kukile... ja siis ei suutnud poisike enam millelegi mõelda. Hetk enne tiku süttimist sähvatasid Möldri kohal põlema purpurpunased tulukesed. Kullitopis elustus ja tiibu lehvitas rebis end seinalt lahti ning küüntega Möldri pead puudutades haaras üle tema laualt ilge mao. Linguna põimis too saba ümber kulli kaela, samal ajal kui õhku tõusnud kull teda pitsitas, nii et verd küüniste vahelt pritsis. Kuid mao kaisutus oli tugev ning suunataju kaotades paiskus lind raame purustades aknasse.

Kohutav klaasikildude klirin, segunedes äikesemürina ja pimestava valgus-sähvatusega, pani poisil südame hetkeks seisma – kaame, surnukahvatu näoga Mölder ja ülepingutusest moondunud, kurvalt ning väsinult naeratav Meister:

"Seekord läks veel hästi..."

Kui kaks tühja kotti vajusid Inglise ja Kuradike sealsamas kokku.

Vaevaliselt, väga aeglaselt ajas Mölder end püsti ja midagi kuulmata, midagi nägemata, lohistas tuikudes jalgu ukse poole. Kaotas siis tasakaalu, prantsatas vastu ust ja paiskus süngesse mudasesse õhe.

Kui vana ja väsinuna Veskimees end tundis, kui ta porist aegamisi üles tõusis! Külma vihm värskendas ja jahutas veidi palavikuliselt hõõguvat keha. Rätti otsides pistis mees käe taskusse ning arusaamatuses vaatas ta hetk hiljem oma peopesal vedelevat riidepundart – Marionettvanamehikest. Suutmata taibata juhtunut ja pühkides laupa porist ja külmast higist, märkas mees äkki krampliku õudustundega enese kätelt taevasse kulgevaid lõputuid nõore.

"Mäng on läbi," irtitas Kurat, viskas ristpulgad käest, tõstis kannu, lõi selle Inglise kokku ja rüüpas hea tubli sõõmu külma õlut.

RALF ROND

Peien

Me käisime surnuaial,

me käisime kirikun,

kun

ärdalt nutsime,

kui kallist sugulast,

õde ja emakest matsime.

On kahju:

seisab imelik masinavärk, mis virgalt liigut'

kulbi ja luvvavart,

last kiigut'

mis keelepropellerin põristen sõimurahet,

lendas kui aeroplaan aida ja lauda

vahet.

Kuid trööstigem end!

Kord näeme teineteist uvvesti

taeva õvven:

ta hingeke jumala man

kohan kindlan;

patune kehakorjus,

balsameerit pühal vaimul,

sõnal õndsakstegeval sisse soolat,

ei karda,

ei aja,
ei ussi hammast;
kui aounen rasken ja magusan
magab ta,
ooten lihaülestõusmist.

("27")

Homo sapiens

Päev aega aeleb himust piitsutet.
All lööke loogan topib leiba suhu.
Teeb tööd ja täidet kõhtu tühjendab.
Suulage sõõrmeid sügab sigarsuitsul.

Kui tuleb õhtu – lõpeb päevatöö.
Kontserdile või kinno läheb tema,
kun topib silmad nägemisi täis
ja kõrvadesse kiilub hääli õrnu.

Kuid himu kius ei sellega veel
lõpe,
vaest inimest veel rohkem piitsutab.
Nüüd algab iha teise poole järgi.
Ta teda igalt lävelt, platsilt otsib.
Kui pöörane käib tänavatel ringi
ja ainult siis, kui jõuden keskööl koju,
kaob kallimaga kordinate taha,
kun viimselt augult hõõrub himu
maha.
Ta uinub õnnelik.

("27")

*

Poeedid tundmatud, kes laulsid muinasaal.
Laul nende rōkkas metsan, heinamaal.
Ei jaksand Vanemuine kaasa kannelda,
hall rauk too, ehk küll Steinach nooreks
teinud ta.

Nii roidununa leidis Koidula
siis vanakese veerest kopli aia,
tõi enesega kaasa seltsimajja,
kun küttis kuumaks armastusega.

Rauk elav nüüd. Ta kannel hõiskab heliseb.
Kuid kavva ikka laulad, kui kõht koriseb.
Sai vanakesest, õnneks, teada "Siuru" siis –
ta armu jahutas ja kohvikusse viis.

Kuid kohvi lääge... paneb ökkima...
"Kas, isake, võin?... ronid ehk mu saani?...
Ralf Rond!... Sind küüdin kiirelt restoraani..."
Sel hetkel esitlesin ennast ma.

("Naine")

Kiri linnule

Kallis Lind!
Olid lihalik, ehk hingeline –
ikka kirk sul kõrgepingeline...
Võlusid nii mind...

Ei see öö
lähe meelest valge, lummaline,
mil sind saatsin, veetlev, kummaline...
päästsin valla vöö...

Puhkes urb...
Kevad ihar, kirglik, lilliline
narritab mind tuhatpilliline:
Miks ma olen kurb?...

Armas Lind –
neitsi mustalokiline!
Ütleb mikroskoop, et oled gonokokkiline...
Jätma pean sind!...

("Naine")

TOOMAS MURU

Ralf Rond – mees nagu mauser

(1893 – 1981)

Narva, 1923. aasta. Raekoda, börsihoone, koolid ja kirikud, ärid ja restoranid, kogu omapärane kindlustussüsteem müüride, bastionide, reveliinide ja kurtiinidega, nn Narva barokkstiilis linnaansambel kõrgete kivikatuste, salapäraselt kaunite ärklite, astmikviilude ja eriti rikkalike portaalidega. Kõik see, mis ulatub ajaloo vanemasse kihistusse, 16. – 17. sajandisse. Mälestus traditsioonidel põhinevast kultuurist, ajaloolis-geograafilistest iseärasustest võrsunust.

Teisalt pindmised, 19. sajandist pärinev Kreenholmi linnaosa: manufaktuur, vabrikud, töökojad ja tööliskvartalid. Narva jõgi, Eesti Vabariigi riigipiir Nõukogude Venemaaga. See kõik on loetelu, vaid pelgalt üksikasju nimetav ja poolik oma intrinsitiivsuses. Just siin toimus 1918. aastal ideoloogiline ülelööök, õhus võib aimata pingestatud tähendusega sõnu ja lööklauseid, mis vormisid töörahva kommuunat ja panid õhkama "Internatsionaali". Proletaarne ilmavaade tarvitseb poeetikat, mis asjad ja nimetused omas rütmis ja tähenduses liikuma ja toimima paneks:

*Et tõuseks haudapant Kristus –
seisavad vabrikud sulutud väravail,
purjus töölisi vedeleb tänavail,
kõnniteil silmil säravail
neitsid peavad paarimistaata,
läbi päevad ja ööd
hoor, kõrtsimees, papp teevad tööd,
usklikke manitseb jumala hääl,
kirikud traavivad kellad pääl
ja lapsed koksivad kirjuksvärvit mune*

(Ralf Rond, "Lihavõtted", kogust "27", lk 38).

Enne kommentaaride juurde minekut on kasulik vaadata seda "pühadepilti" introspektiivselt, aimata tendentsi. Kujund joobnult (horisontaalselt) lebavate tööliste ja kellahelide saatel "traavivate" kirikutega on algupäraselt apokalyptiline – võigas kontrast joodikute ja põgenevate kirikute vahel, mis seisnud sajandeid ja andnud elule perspektiivi. Kogu tegevus toimub elu madalust rõhutaval lamendikul, vertikaalne, hierarhiline väärtussüsteeme loov mõõde põhimõtteliselt puudub. Kõik tuigub ja kõigub nagu joobnud inimeste maailmas ikka. Kõik kaldub – revolutsioonilisse situatsiooni.

Sõjakavõitu pseudonüümi Ralf Rond taga on Narva gümnaasiumi ajalooõpetaja Jaan Kurn. Pärit on see 30aastane koolmeister Kärstna vallast Viljandimaalt, rabelnud välja vaestest oludest, harinud end 1910 – 1914 Tartu Õpetajate Seminaris, töötanud seejärel Narvas ja edasi õppinud 1917 – 1920 Hersoni Pedagoogilises Instituudis. Tões ja vaimus läbi teinud revolutsioonilise käärimise ja mulksamise nii Venemaal kui ka iseendas. Oma kolmekümne eluaasta kogemused on ta koondanud värsivihku "27", mille oma kulu ja kirjadega on välja andnud. Müüki pole aga ühtki eksemplari jõudnud, sest kogu tiraaž on Narva kohtuvõimude käsul arestitud kohtu-uurija määrusega 9. oktoobrist 1923. Põhjus: pornograafiline ja ebamoraalne sisu.

Algab eesti kirjandusloos ainulaadne kohtuprotsess luulekogu üle, mis vältab üle kahe aasta ja lõpeb süüdimõistva otsusega. Rondile heidetakse ette jumalateotust, isamaa rüvetamist, isa, ema ja naiste mõnitamist. Kuluarides otsustatakse, et see väike raamatuke kujutab endast

irvitavat provokatsiooni, häbematu väljakutset võimkonnale, kes säetud kodanlisi traditsioone ja väärtusi kaitsma ja esindama.

Kuid Rond pole šokeerinud ainult kodanlasi, temas toimunud muudatustest on üllatunud ka endised sõbrad. Mulgimaa ühekandimees Hendrik Adamson, kes teda lapsepõlvest peale tundnud, kirjutab: "Endise õrnahingelise unistaja asemel nägin küünikut, kes rääkis aina rüvetamisest ja kahjatses, et "kõik on rüvetet, ei ole enam, mis rüvetada"." ("Looming" 1923, nr 6, lk 471.) Kangelased on Rondi meelest need, kes surmavad jumala, matavad kõik ideaalid, rüvetavad isamaa. Ulatusliku käsikirjalise materjali põhjal võib sõnastada Rondi *credo*, mis jääb muutumatuks elu lõpuni: "Elu on söömine, söömine on elu. (...) Igavene elu on vaid üks suur Pühaõhtusöömaeg. (...) Looduse käsk ei andnud elusolendeile mingeid moraalseid kohustusi" (käsikirjaline essee "Elu olemusest ja helgest homsest" (1969), KM KO 284, 8:3, lk 3). Rondi luuletused, need on tegelikult rõveda moralisti irvitavad grimassid, kantud soovist eituse kaudu uut elutunnet esindada.

Rondi lahtijuuritus kõigist traditsioonilistest väärtustest, traditsioonist ja kultuurist ülepea, on totaalne. Näiteks ei eksisteeri tema jaoks üldse sellist mõistet nagu kodu. Tema *ego* ei mahu mingitesse raamidesse: "Oma füüsilist olemist arvan siiski mõistvat. Kujutlen seda tuulepöörise taolise ainete lakkamatu juurdetulvana. Olen mõõdetelt tohutusuur. (...)". Seevastu "vaimne mina ei tunne mingeid piire (...) jäädes ise tunnetamatuks, tabamatuks nagu oli jumalgi" (KM KO 284, 9:1, lk 81).

Kirjanduslikku traditsiooni ei ole siiski keegi siiani saanud taevast kukkuda, kuigi on olnud kange tahtmine jumalana luua *ex nihil*. Rondilgi on päris kindel kirjanduslik "ristiisa" – Vladimir Majakovski, kelle viis luuletust kogust "Lihtne nagu möögmimine" (1916) Rondi "27-s" on selle vene poeedi esimene eestindus üldse. Johannes Schwalbe (Silvet) peab Rondi Majakovski osavaks epigooniks. Bernard Linde määratleb nende kahe luuletaja loomingu ühisnimetaja järgmiselt: "äärmine jõhkruks, hoolimatus, aga väljendatud ürgjõuliselt, omandavad nad toore jõu ilu (...) nagu lihtsameelne vaatleja imestab rammumeeste muskulatuuri" ("Eesti Kirjandus" 1926, nr 11, lk 602). Rondi avalik kirjanduslik esinemine lõpebki 1930 Majakovski "Pilv püksten" tõlkega. Vene kirjandusest on ta veel tõlkinud Fetti ja Brjusovit, prantslastest Baudelaire'i.

Mis eesti kirjandusse puutub, siis tõmbab Rond terava joone enese ja enneolnu vahele, "olgu jutt kirjandusest, ühiskonnast või moraalist. Kõigele põlgav zest!", kommenteerib Nigol Andresen ("Looming" 1924, nr 1, lk 48). Ainuke autor, kellele Rond ise armulikkust üles näitab, on August Alle – tema "Carmina barbata" (1921) leiab üleüldise hävingu ajal endale koha Noa lacvas (Alle polnud sellisest sõprusavaldusest sugugi liigutatud ja nimetas Rondi "vaimseks paadialuseks"). Rondi erilise pahameele on aga ära teeninud Henrik Visnapuu ja kogu esteeditsev "Siuru" seltskond. (Selle suhtumise üheks väljenduseks on ka Visnapuu Ingi-kirjade paroodia "Kiri Linnule" Rondi luuletuste siinses valikus.) Eks jõudnud Visnapuu oma sinasõpruses Jumalaga ja õrnema soo teotamisega Rondist ette, tehes seda kõigele lisaks kunstiliselt palju nõudlikumal tasemel. Kuidagi ei pääse Rond enam ette ka Jaan Oksast ja Johannes Barbarusest. Ja see ei anna rahu.

Üldine arvamus Rondi luuletuste vormist kujuneb üksmeelseks: autor heitleb keelelistes, värsitehnilistes ja stiililistes raskustes.

1923. aasta luuledebütante oli üldse kolm: Eduard Nukk – "Rännakul", Ralf Rond – "27" ja Oskar Rootsman – "Kaks algust" (vanadest tegijatest esinesid sel aastal raamatuga Marie Under "Pärisosaga" ja Jaan Kärner "Ruthi ja Biankaga"). Diletantliku Nuku jätame kõrvale, Oskar Rootsmanist tuleb aga seoses Rondiga pikemalt juttu teha – mõlema saatused, maailmavaade ja looming on niivõrd vastandlikud, et annavad võimaluse kontrastseks võrdluseks. Rootsman sündis 1887 Kastre-Võnnus, lapsepõlv möödus kodutalus ja kihelkonnakoolis, siis 1913 – 1919 Treffneri eragümnaasium, 1919. aasta kevadel abituriendina osavõtt Vabadussõjast; 2. augustil 1919 sooritas tüüfusepalavikus enesetapu – hüppas Tartu haigla aknast alla. Järele jäi mitme kogu jagu luuletusi ja päevaraamatud.

Põhilise osa oma luuletustest on Rootsman kirja pannud "Siuru" tippajal, kuid siurulaste epateeriv boheemlik poos, kodanlasi ärritavad efektid, kogu see särav tulevärk ei ärata Rootsmanis mingit huvi. Samuti ei paelu teda juba pakitsev ekspressionismivõimalus. Ei ole teada, kuivõrd ta üldse oma loominguga avaldamisest huvitatud oli. Esmatähtsaks ta seda igatahes ei pidanud. Postuumse debüüdigi idee pärineb arvatavasti Tuglaselt.

Kui Rondile on meeldinud kõik, "mis meie uuemas lüürikas on olnud julm, rõve, suuresuline, kärarikas ja mõnitav, ja ta on neid tunge püüdnud viia äärmuseni" (H. Raudsepp, "Eesti Kirjandus" 1924, nr 4, lk 137), siis Rootsman süveneb kõrgendatud, nooruslikult valulise tähelepanuga ümbritsevasse maailma ja iseendasse, tajudes vihjeid, vaikust ja ütlematajätmissi. Rootsmani kujundistik on oma olemuselt kõrgekraadiliselt introvertne ja õhtumaiselt mõtlik:

*Lõhnust, värvest ilutseb niit
lilledega. Võsadedest siit
suvel kuuldu lindude viit.
Punane taeva õhtune riit.*

*Horisondil tuline piit
päikese pääl. Helgendav kee
metsi ladvul, Plejaade liit
hämaral – lindude tee.*

*Ajab sosinal juttu tee
kõrval mets. Ja vulaja vee
üle pajud unund. Allee
vajund unne – vaikuse ee*

("Vaikuse maastikud", lk 10).

Õhtune maa avaneb (ja sulgub) läbi värsisiirete ja lõppriimi omavahelise pingestatuse hämaralt tähendusrikkana, täis sosinaid, kuuldu ja helgendusi. Kahest algest tõuseb ideaalne üle muutuva, teiseneva ja kaduva. Lõpetatus ei tähenda veel lõppu.

Kontrastiks Rootsmani diskreetsele õhtumaisele meelelaadile on Rondi visioon saabuvast uuest hommikust, mis kulmineerub ennustuseks:

*Ma ennustust näen uut: öö muutub valgemaks;
Lill kurdub Idas verev, kurdub kättemaks.
Ja homne päev on juba meie päralt.*

Värsid on pärit Rondi käsikirjalisest koondkogust "Konglomeraat", mis sisaldab loomingut aastatest 1915 – 1962 (KM KO 284, 3:1, lk 34). Lillil on siin sama apokalüptiline tähendus, mis kumab vastu kogu Rondi loomingust, ta on manifestatsioon.

Ühiskond ei saa olla üksikõikne selle suhtes, kuidas tema üksikliikmed end üleval peavad, kuidas mõtlevad ja mida teevad. Inimest saadavad pidevalt ühiskonna huvi, hinnangud tema tegevusele ja vajaduse korral reaktsioonid. Kui üksiku, individuaalse alge suhe üldisesse pole kooskõlas, tekib kollisioon. Nagu eespool juba juttu oli, kasutati Rondi puhul kohtulikke meetmeid. 13. veebruaril 1926 toimus Rakvere – Paide rahukogu istung Narvas, millel ühe eksperdina esines Friedebert Tuglas, kes luuletaja oma kaitse alla võttis. Kuna võimucsindajad kirjanduslikes küsimustes ebakompetentsed olid, muutus asja arutamine farsiks ja süüdistuse esitajad sattusid naeruväärsesse olukorda. Uus ekspertiis viidi läbi juba Tallinna kohtupalatis ja seekord võeti asja palju tõsisemalt, ei lugenud enam mingid õigustused ega vastuväited. 18. veebruaril 1927 otsustati luulekogu "27" hävitada. Eksekutsioon toimus Narva postkontoris

keskküttekatlas. Lisaks määrati Jaan Kurnile ja kirjastajale päris suur rahaträhv – 5000 Mrk. Protsessi ajal töötas Kurn Virumaal Maidla algkooli juhatajana, jäädes sellesse ametisse kuni 1940. aastani. Arvatavasti päästis teda koolitöölt kõrvaldamisest asjaolu, et Kurn ei lasknud end juriidiliselt Rondina identifitseerida, vaid esines käsikirja üleandjana kirjastajale.

Süüdimõistetud käitus peale istungit vastavalt proletaarse klassivõitluse traditsioonidele – temast sai kirjanduslik põrandaalune. Kolm Narvas ilmunud värsivihku "27" (1923), "Liblikad" (1925) ja "Naine" (1926), lisaks Majakovski "Pilv püksten" (Narva, 1930), on vaid Rondi loomingu murdosa. Käsikirjaline pärand ulatub tuhandetesse lehekülgedesse.

II maailmasõja ajal on Jaan Kurn evakueeritud Vaivara lastekoduga Nõukogude Vene tagalas. Kodumaale naastes töötab Virumaa haridusosakonna juhatajana, taastab väga rasketes oludes Rakvere Õpetajate Seminari, rügab ennastalgavalt koolidirektorina Rakveres ja Tallinnas. 1957 – 1981 peab mitmete teeneliste nimetuste ja aumärkide kandjana pensionipõlve Tallinnas Meriväljal. Mis aga kõige huvitavam, kõik katsed lülitada nõukogude kirjandusellu lõpevad täieliku läbikukkumisega. Kehtib kirjutamata seadus: Rondiga tegemist mitte teha. Tegelikult lüüakse ta hoolimatu jalahoobiga lihtsalt kõrvale kui tüütu veidrik. Oma olukorda kirjeldab Rond loos "Nael taevas", mis räägib inimestest, kes taovad oma hobinaelad taevasse ja sinna poodutena tunnevad end üliõnnelikena: "Minul pole aga omasid kuskil... Võin põgeneda vaid üksindusse (...) Olen vaid taevasse taotud hobinaela omanik, kes kirjutab lausahtlisse" (KM KO 284, 9:1, lk 99).

Selline lugu.

JAAN NIILUS

KOLMEKUNINGAPÄEVAL

1. Mihkel

Ma tunnen Peetrit juba neli-viis aastat, tutvusime vist esimesel suvel peale keskkooli Tartus sisseastumiseksamitel. Nüüdseks on tema ülikooli ammu pooleli jätnud, minul peaks veel akadeemiline kestma, ei tea, tagasi minna ma ei kavatsen. Elame praegu mõlemad Tallinnas, mina vanematekodus, tema kahetoalises korteris Õismäel, mida Pälsoniks kutsutakse ja mille üürid-veedelektrid ta küll jumala enda abiga makstud saab, sest tööl ta ei käi (nagu minagi). Aeg-ajalt räägib mingitest otstest ja projektidest, vahel vist saadavad vanemad talle ka raha, täpselt ei tea ja ega see mind eriti huvitagi. Niipalju, et mina küll nõnda hakkama ei saaks, aga tema on reeglina jõukam kui mina. Ja auto on tal ka. Võib-olla seepärast ma saangi temaga suhteliselt hästi läbi, paigutaksin ta oma sõprade ja tuttavate edetabeli esikümne lõpu algusse – päris hea tulemus, mis ei tähenda, et meil temaga palju millestki rääkida oleks või et me tihti kahekesi mööda baare jõlguks. Ei, ta näib naeruväärne oma läbipaistva kõvamehe-nao ja -jutuga, vahel tundub, et ma pole kogu oma pika ja seiklusrikka elu jooksul lollimat meest näinudki, vahel ta segab ja tüütab mind ja vahel ajab roppu moodi vihale. Nagu seegi kord, millest ma nüüd kirjutama hakkam. Mõnus on puhkuse mõttes midagi muud kirjutada, nagu maleülesanded pärast kümnetunnist lugemist, eriti kui ei pea midagi välja

mõtlemata ega sobitama, vaid tead kogu lugu algusest peale, oled selle koguni ise läbi elanud.

Umbes nädalapäevad tagasi, eelmise aasta kõige viimase päeva hommikul kella üheteistkümne paiku, helises minu korteris telefon ja et lapsevanemad juba teist päeva mujal viibisid, pidin ise oma mõnusa neljakihilise tekivirna soojast rüpest otse kõledasse talvapäeva ronima. Helistas Peeter. Algul mulises niisama tavalist mulisemist ja meelitas selle käigus pahaaimamatult uniselt pidžaamaväel külmetavalt minult välja, et mu armsad vanemad on parajasti maal ega kavatse lähemal päeval naasta. Seepeale muutis ta tooni ning teatas asjalikult kõhatades, et õhtul toimuvat minu juures uusaastapummelung ja et kas mulle sobib, kui nad umbes kella seitsme ajal kohale jõuavad.

– Misasja. Mine kurele. (Olin just plaanitsenud –)

– Ei lähe. Saad aru, sihuke värk on, et teist varianti pole. Ja üldse, mida sa virised, me võtame vängelt napsi ja värki kaasa ja.

– Kes veel.

– Üllatus. Okei, seitse siis.

Ootas veel sekundi ja kui kuulis, et ma midagi ei ütle, pani toru ära. Tüüpiline, mõtlesin tagasi voodisse kobides, täpselt nii see käib.

Pärastlõunal, kui olin uuesti ärganud ja köögis kohvi jõin, ajas Peeter ja tema süüdimatu käitumine mind naerma. Kujutasin ette, kuidas ta kusagil surmtõsise näoga arutab, mis napsi osta, kust söögipoolist saada jne. Kellega – üllatus. Mis üllatus, ta lihtsalt ei viitsinud pikalt seletada või arvas äkki tõepoolest, et ma kole põnevile lähen, kuuse tuppä toon ja säraküünlad otsa riputan ja siis kannatamatult aknale kõõluma tõttan, et näha, mis üllatus näärivanal kaasas on. Nii totter pole isegi tema. Igatahes polnud mul nüüd tema ja ta üllatuste vastu midagi, kindlasti pidi ta peale tavaliste olijate paar-kolm uut nägu ja tütarlapsi kaasa tooma, kes süüa teevad ja koristada viitsivad. Ja mina võisin vabalt Liinale helistada ja ta hoopis enda juurde kutsuda. Olin lubanud temaga vana-aasta õhtul vist Keilasse või kuhugi sõita, algusest peale polnud see väljavaade mind eriti erutanud (muide, Liina ise kah mitte), nii et nüüd sai Peetrist lausa päästja. Veider, ta oleks nagu teadnud, et mul pole vanemaid kodus. Helistasingi Liinale ja ta oli kohe nõus tulema, leppisime kella seitsmeks kokku.

Lugesin paar tundi, käisin vannis ja proovisin natuke koristada, ent siis jätsin katki. Sassis toaga inimestel on palju mõnusam külas käia kui mittesassis toaga mitteinimestel ja jabur on hommikul kümme minutit voodilinadega maadelda ainult selleks, et õhtul sama töö ette võtta. Seejärel läksin jälle kööki suitsetama ja seal paukuvast haukuvast lärmavas põrises kommuunalvaikusel raudbetoonseinte vahel linoleumpõranda, vakstuga kaetud laua ja määrdunudvalge elektrivalgusega anonüümses kambris istudes ja aknatagust mõttetust vahtides tuli mulle selle õhtu esimene idee või meeolelu pähe, mida vist järgnenud sündmuste põhjustajaks ja stardipauguks võib nimetada. Hädine oli istuda seal tabureti otsas ja oodata Peetrit, kes hommikul minu käest küsimata ülbelt teatas, et tuleb täna mingi seltskonnaga minu juurde läbustama. Ja mina olengi

ilusti kodus ja õnnelik kah. Ja Peeter teab, et ma tean, et ta teab, et ma olen kodus ja kõik muud plaanid ära öelnud. Kui mina talle niimoodi helistaksin, unustaks ta selle veerand tunni jooksul ja sõidaks rahuliku südamega Keilasse või ei-tea-kuhu. Aga mina istusin kodus ja ootasin õhinaga. Vastik ja mõttetu hädaldamine, sain juba siis aru, aga ikkagi, mingist trotsist või valeyäärikusest tahtsin veidikenegi nende üle irvitada. Kirjutasin uksele teate, et mind pole kodus, pidin Keilasse sõitma, vabandust, küllap te kuidagi hakkama saate. Siis kustutasin köögis tule ja läksin oma tuppa lugema – minu aken jääb maja taha. Lomulikult ei kavatsenud ma tervet õhtut üksi maha molutada, tahtsin ainult, et nad pettunult ja maruvihaseina tagasi pöörduksid, et ma neile siis aknast rõõmsalt kuulutada saaks: tegemist oli tillikaga, armsad sõbrad, astuge aga sisse. Idiootlik plaan, mis pealegi luhta läks ja veel idiootlikumalt välja kukkus.

Kui kuulsin, kuidas lift minu korrusel ukсед avas, hiilisin esikusse naeru kõhistama ja käsi hõõruma. Trepikojast ei kostnud tükk aega piuksugi, siis lasti uksekella ja varsti sõitis lift uuesti minema. Tegin köögiakna lahti – ja nägin Liinat välja astumas. Kutsusin ta üles ning proovisin seletada, et mina teen siin pulli, jah, näed, olen pullimees. Ise tundsin end nii nõmedalt kui üldse võimalik. Liinal läks pullist arusaamisega veidi aega, lõpuks tõmbas lauba kipra ja suu kõigegaleppivalt kriipsu, ise oma suurte punnsilmadega kõrvale vaadates, justkui valmistaks selle maailma häda ja viletsuse nägemine talle hirmsat piina. Rrrr kui piinlik seda meenutada on. Ja ikkagi (või just kiljumapanevalt vastikust olukorrast pääsemiseks) kustutasin tuled uuesti ära ja viisin Liina enda tuppa, et koos edasi pulli teha.

Vaevalt minuti saime oodata, kui trepikojast taas hääli kuulda oli, teiste hulgas Peeter-poisi muhelev-enesekindel kiirkõne. Ukseni jõudnud, jäid nad korraks vait, siis kostis ebalev uksekellatõrts, link vajutati alla ja esikus süüdati tuli. Õnneks olime meie Liinaga toas, mitte esikus.

– Ae-e, Mihaiil, kus sa ole-ed?

Läksin Peetrile esikusse vastu ja proovisin naerda:

– Siin olen, Petja, siin olen, kas sa moosi ka tõid?

– Oh sind vembumeest (langes P mulle kaela), ega me sind ei sega? Näed, mul kõik külalised kaasas ja puha.

– Ai-ai (aina naljakamaks läks), no eks te tulge siis sisse ikka.

Nagu oleksid nad tõepoolest minu luba ja kutsumist oodanud, kukkusid trepikojas seisjad äkki muretult lärmama ja vajusid suure sagiva ja lõbusa tropina sisse. Juhan, Valts ja üks mees, keda ma ainult nägupidi tean, laulsid kooris, Joonatan oma lollaka kahemeetrise umbjoobnud naeratuse ja ülikiiirete liigutustega üritas dirigeerida, keegi oli juba köögis, korraks nägin Peetri õde Maarjat ja veel paari tuttavat tüdrukut. Säärane nakkav sebimine ja trügimine oli teretulnud võimalus ebamugava olukorra lahendamiseks või vähemalt kõrvalelükkamiseks, asusingi asjalikul moel vägesid juhatama. Joped siia, lollakas, võta oma kamassid jalast, oh jaa, sulle samuti, aitäh, ei tea, peab vaatama, jaa, on, kohvi on nii et tapab, oo jess, ma otsin mingi anuma, niisama

paljalt panetegi või, mul peaks siin mahla või asja olema, näe, tema nimi on Liina, see on Peeter, ah, eks igauks vaatab ise, kuule, viitsid toast klaase, ah lähme parem ise sinna.

Ikkagi oli Peetril üllatus.

Istus juba toas diivanil, sirge seljaga ja käed põlvedel, seljas valge isekoitud kampsun, mida ma hästi tean ja tunnen, juuksed lühemaks lõigatud ja natuke punasemaks värvitud, näol see imestav naeratus, mis mind veel aasta tagasi kolm korda päevas väga tõsiselt mõtlema pani. Pruunid silmad, mille kohta tahaks punased kirjutada, ja kõrged teravad kulmud. Nagu vanasti. Tere. Pole sind ammu näinud, kuidas läheb siis.

Küllap see peeter -peeter -peeretas kujutas ette, et teeb mulle suurt rõõmu ja õnne – ei usu, et Katrin ise tahtis tulla. Ehkki ma ei kujuta ette, kuidas Peetri-sugune mees teda vastu tahtmist kuhugi sunnib minema. Peeter on ikkagi munapea. Ta ei oleks sellist asja korraldanud, kui ta vähegi millestki aru saaks. Nüüd astus ta ise tuppä.

– No jaa, ega ma ei sega, te vist tunnete ka teineteist. Kuule, kus need klaasid siis jäävad?

K oli mu küsimise peale ainult tere noogutanud, nüüd uuris mind pilguga, mille all seinad ja mööbel klaasina klirisesid, õhk kivistus ja mina olin kõige pisema kärbsse kõige noorem poeg, kellele terve maakera korruga pähe kukub. Ta nägi seda ja sai aru ja naeratus läks veidi laiemaks, silmad aeglaselt kinni nagu kindluse rauduksed kõmm, sild tõsteti üles ja kolm meest lükkasid värava riivi, uuesti sild vintside kriginal alla, odasein kerkis, luugid aeglaselt lahti.

Õnneks on meil Peeter, muidu ehk oleksingi sinnasamasse ära lahustunud või põrandale laiali valgunud.

Peeter oli vahepeal juba jõudnud klaasid leida, mahlad avada, kokteili segada ja välja kallata, Maarja tuli jääkotiga ja tuppä tilkus inimesi aina juurde. Keegi lükkas muusikamehe käima, Kätlin kandis sööke ja kooke ja see sumin-sagin-lärm-tuulispuks kiskus vaikselt kõik kaasa, mis vähegi tulemas. Mina olin ilmselgesti väga tulemas, seda enam, et teised tegelesid juba pikemat aega purjutamisega ja ma pidin neile kindlasti järele jõudma. Joonatan (vähe-malt kümneringise edumaaga) küürutas diivani seljatõe otsas, vahtis põlevi silmi ringi ja itsitas omaette, ma tahtsin vähemalt sama purjus olla, küllap siis pidid ka probleemid ja olukorrad kuidagi lahendust leidma.

Edasi tuli tavaline napsukallamine ja jutulobisemine, Peeter ja mina tegime nalja, tüdrukud naersid ja Valts rääkis oma lolli tarka juttu, ta vist tõesti muud ei oskagi. Kõik olid väga lahedad, nagu ikka. Tegelikult ma tundsin kogu aeg Katrini ja minu vahel pragisevat elektrit, kõhus oli mul tulipunaselt hõõguv sukavarras, mis ainult temaga tegeles, nii et kogu ülejäänud tegevus käis läbi paksu udu ja une. Katrin ei öelnud õhtu jooksul minu kuuldes ühtegi silpi ja ega keegi talt midagi küsinudki, enamik inimesi kardab teda; mitu korda olen ise pealt näinud, kuidas muidu kindla ja muretu olemisega mehed tema ees põlvi nõtkutavad ja läbi nina inisema hakkavad. Kujutan ette, kuidas ta seal istus ja vaatas inimesi nagu mitte eriti huvitavat näitemängu, rohkem viisaku-

sest. Justkui midagi oodates ja ise kogu sellest pumbajumbatamisest mõõtnatult üle. Tema ebamaise kõrgilt armuliku ilme tõttu ma peamiselt kukkusingi kunagi ta otsa – formaalselt muidugi, tegelikult valis tema mind välja. Õnneks armus ta minusse tõepoolest, muidu võinuks säärane tüdruk mu laiaks litsuda kui sitika. Eks ma ise olin ka tast üle keskmise sisse võetud. (Meelega kirjutan sellises toonis.)

Liina vilksatas kah aeg-ajalt tagaplaanil, vahepeal rääkisime temaga millestki ja kogu aeg ma teadsin, et kusagil eksisteerib väljapääs või kodu, kuhu võib siis minna, kui mujale enam minna ei ole. Turvaline ja surmigav koht, kus kunagi midagi peale ei oska hakata.

Tükk aega sai niimoodi istunud, peas mürises juba korralikult, kui kohvitegemise ettekäändel kööki kadusin. Võib-olla kohvi tegemiseks, võib-olla kellegi elektriväljast pääsemiseks, võib-olla lootuses, et keegi tuleb järele. Tuligi, Peeter. Suitsetasime, pruulisime kohvi ja ajasime meeste juttu. Seletasin talle Keila-kirja vempu, aga temagi polnud eriti vaimustatud. Nad olla juba kaugelt mu aknaid silmas pidanud ja näinud, kui ma esikus peale Liina sisselaskmist tule surnuks tegin. Loomulikult, seda võinuks isegi taibata. Proovisin talle küll kinnitada, et mul ausõna polnud plaani Liinaga salaja pimedas aastat pidada ja neid kõiki sohu saata, võib-olla ta uskus, võib-olla mitte, mul ükskõik.

Siis hakkas äkki koitma, et K mõtleb ilmselt samuti. Ja Liina teab Katrinit ja minu suhteid temaga. Nüüd oli meil üks lõbus kolmnurk, vaieldamatult õhtu nael, mille jälgimisega kõik salakesi tegelesid. Homme palju arutamist. Vastik. See oli vastik ja jälk. Aina naeratavad, vestlevad ja suhtlevad ja tegelikult ajab igaüks mingit liba-asja, kõnts ja peldik, kus kedagi miski ei huvita peale enda ilgete tahtmist, mis tegelikult polegi eriti ilged, aga teisiti ei saa ja ei saa iial saama. Jube vastik. Läksin härdameelseks ning rääkisin Peetrile südamepuistamise mõttes asju, mida muidu endalegi ei taha tunnistada. Õnneks on Peeter täpselt õige mees sellist juttu kuulama, istus üle laua kui vaikiv kortsuskulmne Freud, nägu, millest midagi pole võimalik aru saada. Mõne teise ees oleks pärast piinlikkusest peaga vastu uksepiita jooksnud, aga Peeter jätab mind enamvähem külmaks, küllap arvan, et olen temast üle.

Kui mul nututuju otsa sai, istusime veel veidi südamlikus õhkkonnas repliike vahetades, ma olin temasse korraga nagu armunud, nii kangesti tahtnuks talle ilusaid ja häid asju öelda. Natuke ütlesingi, parajalt, mitte liiga palju. Siis läksime kannutäie jahtunud kohviga tупpa tagasi.

Katrinit seal polnud. Algul ei hakanud ma selle üle pead murdma, küllap läks kemmergusse või näiteks vanni, minu rahulikku tühjaksräägitud olemist see eriti ei häirinud. Peetriga jutustamine oli justkui midagi ära lahendanud. Istusin vaikselt nurgas, vaatasin inimeste tühikargamist ega mõelnud suurt midagi. Pealegi polnud Katrin ainuke, kes toast kadunud oli. Teoreetiliselt võimalik, et ta kellegi teisega, näiteks Juhaniga, kusagil minu toas suudleb vms. Väga teoreetiliselt.

Korraga ma teadsin täpselt, kus ta on ja mida teeb.

Katrin pidi istuma minu toas laua taga pöördtoolis, pea taha ja käed talle ainuomasel viisil käetugedele toetumas, pime pidi olema ja ainult kuu teda valgustama, silmadest peegelduma, kui ta seal aknasse vaadates rahuliku näoga istub ja mind ootab, kahvatu kuu, vaikus ja tema. Täpselt nagu paar aastat varem ühes teises kohas. Ainult tema oskab sääraseid asju nii korraldada, et see, kes aru peab saama, saabki. Ta ootas mind seal ja teadis, kui palju aega mul kulub mõistmisele, siis otsustamisele ja siis julgemisele. Otsust teadis ta ka, ma isegi teadsin kusagil kaugel tagumises peanurgas, aga enne tahtsin veel istuda ja mõelda, et seina taga ootab mind. Ja et keegi ei tea, mis sellest kõigest veel välja võib tulla, olin ma ju isegi Katrinile uuesti helistamise mõtet veeretanud. Ja et teist sellist tüdrukut pole mina näinud. Ja et meil oleks teineteisele tohutult rääkida, näiteks täna öösel, kui kogu see lärm lõpeb. Võisin Liina vabalt koju saata ja veel tuhat salakavalust sinna juurde.

Nõnda ma munelesin oma soojades roosades mõttepilvedes, kõik näis lihtne ja selge ja otsustatud – ja alles ees, tundus, nagu oleks totrate kõhkluste müür ainult selleks nii kaua vastu pidanud, et ma nüüd, et me nüüd koos Katriniga ta lõplikult maha saaksime rebida, varemotel naerdes tantsida ja teineteist emmata. Olin seda juba ammu tahtnud ja ka Katrin, mõistatuslik, vaikiv, sügavate silmade ja sirgeselgse tantsijannakõnnakuga naine, kellele võrdset ilu, siiruse, naiselikkuse, meelelisuse ega millegi muu poolest ei leidu, polnud suutnud unustada seda peaaegu kaheaastast katkematut õnneperioodi, millest pool me praktiliselt koos elasime ja millesse mahtus rohkem kui kogu ülejäänud ellu.

Jälle nägin justkui läbi une, kuidas Liina minu juurde tuli ja vaikselt küsis: millest mõtled? Arvatavasti kostsin midagi väga udust ja lolli, võib-olla õelat, igatahes rohkem me tol õhtul ei vestelnud. Käitusin ilmselt nagu vana siga ja mölakas, aga minu teguviisi võib vähemalt kümne vettpidava argumendiga välja vabandada ja õhtu suurejoonelisemad sigadused seisid alles ees. Sigadused ja komöödia, millest ainult Jeerum ise aru peab saama.

Telefon tegi häält. Enne veel, kui ma jõudsin öelda, et keegi helistab teisest toast, haaras Valts toru ja kukkus hallootama. Helistaja oli Peeter (sain Valtsi jutust aru). Aga teine telefon asub minu toas. Mulle ei meeldinud sugugi mõte Katrinist üksi pimedas mind ootamas, kui äkki astub sisse mees nimega Peeter, lööb tuled põlema ja asub helistama. Või olid nad seal juba ammu kahekesi, ah, jabur, Peeter ja Katrin. Igatahes võis kuradi Petersell nüüd kõik ära rikkuda, ma teadsin, kuidas säärane lugu Katrini hoobilt terveks õhtuks lukku keerab. Pidi vaatama minema, ehk sai veel midagi päästa.

Vaevalt olin püsti saanud, kui sisenes Peeter, marssis telefoni juurde, kaksas selle seinast välja ja kadus koos aparadiga. Tüdrukud purtsatasid naerma, Valts tegi aukartlikku nägu ja Joonatan ütles: tõsine mees.

Minu toas oli ainult Peeter voodis kõhuli, üks telefon seisis toolil ja teisega ta parajasti helistas. Kui ma ukse lahti tegin, vaatas ta mind pahura näoga, pani toru poole valimise pealt hargile ja küsis ärritatult: Mida sina tahad? Kas ma

saan rahulikult helistada või ei saa, alguses see idioot seal, nüüd on sul tarvis siia tulla.

– Ei, ma tulin ainult suitsu võtma.

Polnud seal mingit Katrinit. Papa-mamma toas ta mind ometi ei saanud oodata, ei, see polnud tema moodi, seal toas pole muud kui üks suur voodi ja ma ei osanud kuidagi Katrinit sellel istumas ette kujutada. See on vale tuba. Igaks juhuks vaatasin siiski, tõmbasin tule peale ja – oijaa, vabandust, leidsin sealt Juhani ja ühe tema kursaõe. Mees läks päris ähmi.

Peldikus, vannitoas ega köögis teda ka polnud, üritasin esikus jalanõusid ja mantleid uurida, aga neid oli tohtu kuhi ja pealegi polnud ma näinud, mis Katrinil tulles seljas oli. Targem oli teistelt küsida.

– Jaa, ta läks ära. Midagi ei öelnud (oli Maarja justkui üllatunud).

– Millal? Kus mina siis olin?

– Ei tea, aa, teie olite vist vend Peetriga köögis.

– Lihtsalt läks minema ja kõik, ei öelnud kellelegi midagi?

– Mina küll ei tea, et oleks öelnud.

Kõik vaatasid üksteisele otsa ja kehtasid eitavalt õlgu, endal mingi äraolev piinlikkuse ja kaastunde ja kahjurõõmu segu nägudel.

Mida kuradit see pidi tähendama. Ja kuidas ta üldse välja pääses, köögi suure klaasaknaga uks on otse välisukse kõrval. Nojah, ma istusin ju seljaga. Peeter võis küll näha. Tuligi Peeter tupp, telefon käes.

– Kuule, kas sa ei näinud, kuidas Katrin lepsi tõmbas, kui me köögis olime?

– Ei näinud. Kas Katrin tõmbas lepsi, ma ei teadnudki. Äkki tuleb tagasi, kuulge, kas siin jooki ka kihutatakse või ei kihutata üldse, mina pole näiteks juba nädal aega midagi joond. Näh.

Võtsin Peetri pakutud klaasi vastu ja lonksasin sealt suure sõõmu, oskamata ikka veel naerda või pabistada või üldse kuidagi reageerida. Selge oli ainult see, et kõik, mis hetk tagasi nii puhas ja ülev näis, oli nüüd kehtetuks pudrutamiseks tunnistatud, mingi soga, konna maja. Rüüpasin veel ja mõtlesin, et nüüd peaks tulpinud olema, kogu mäsu kuradile saatma ja end ikkagi rihmaks jooma, ent selle asemel tundsin hoopis, kuidas minus mingi viha kerkima hakkas. Kobrutav trotsiga segatud viha kõigi ja kõige vastu, ükskõikne ja külm, põlgusega pooleks. Kogu see seakamp oli süüdi võimetus viletsas pimesikumängimises, mis tol õhtul toimus. Ilma nendeta võinuksin rahumeeli kusagil Keilas või Paides vedeleda. Nüüd pidin hommikuni nende tolade keskel vahtima.

Too õhtu oli nagu anekdoot langevarjumehest, kellel vari lahti ei läinud, aga all oli heinakuhi, aga kuhjas oli hang püsti, aga ta kukkus hangust mööda, aga ta kukkus kuhjast ka mööda, aga kuhja kõrval oli jne... Ma polnud veel ühtegi õelust saanud ära susata, kui juba järgmine pööre toimus. Teadsin ammu silmanurgast, et Peeter uksele üksinda seisab, nagu ootaks midagi, aga ei viitsinud selle üle juurelda. Kuni ta nõmedalt kõhatas ja ma tema poole vaatasin ja ta pealiigutuse ning pilguga nõudis, et ma talle kööki järgneksin. Läksingi, põnevil, et misasja ta jälle korraldab.

- Kuule. Nüüd on selline värk. Paned riidesse ja lähed X baari. Ritat tead?
- Mis Ritat. Mine sitale. (Mees ajas mind tõesti naerma.) Ei tea mingit Ritat ja ei lähe ka kuhugi. Mine ise.
- Tead küll Ritat, Kunstiülikoolist, see valge peaga, mäletad, olime ükskord Y-s koos.

Mäletasin Ritat, pehmete kuldblondide juuste, terava nina ja virsikupõske-dega tüdrukut, kellega ma üks kord tantsinud olin, naljakas ennastunustavas õnnejoovastuses imetlenud tema väikesi teravaid õlgu ja sihvakat keha liibuva kõrgekraelise kampsuni all, pika säärega nahksaapaid ja nõtkeid puusi, mis millegipärast kassi meenutasid (meenutavad). Käed üleval ja pea kuklas, libistas ta tookord oma selgeid naervaid silmi üle ümbritseva ja mul ei õnnestunud kuidagi tema pilku kinni haarata. Pärast veel mõtlesin, et lahe tüdruk, oleks tahtnud temaga tuttavaks saada, aga ta oli mingi groteskse paksumaoga koos; niipalju kui ma uurida ja imestada viitsisin, ei saanudki nendevahelisele suhtele pihta. Hiljemgi oli Rita mulle meelde tulnud.

- Mis temaga on siis (küsisin ja mõtlesin, et kas trammid veel käivad).
- Saad aru, ta on X-s, aga mina tahan, et ta siia tuleks. Helistasin just sinna, ta tuleks küll, aga mitte üksi. Ja ma ei saa ise vastu minna, sest ta on koos ühe selliga, kes mind nähes märatsema pistab. Selge? Saad aru noh, peab lihtsalt, vahel on sihukesi asju, et lihtsalt peab.

Vana hea Peeter, kaks korda päevas ütleb ta sulle, et peab lihtsalt.

- Ja nüüd sa tahad, et mina selle mehega madistama läheks.
- Ei, saad aru, Rita on ise ka naksis tulema, aga ma ei saa ju teda mingiks hetkeks välja kutsuda või midagi. Seal on rahvast nagu Klooga rannas, sul pole mingi probleem teda ära röövida. Ta teab sind ka ja, issand, ma juba ütlesin talle, et sa tuled.

Rohkem ei viitsinud vastupunnimist mängida, ma tõepoolest tahtsin välja minna ja kui nüüd veel säärast romantilist avantüüri vägisi pähe kiputi määri-ma, olnuks lausa loll ära öelda. Plaani (oh kui head plaani) mul siis veel polnud, see tekkis alles teel, ja siiski rohkem ebamäärase kauge kumendusena kõrvade vahel. Umbes, et no mis oleks, kui hoopis nii teeks, mis nad sellest arvaksid. Mõte meeldis, aga ega ma midagi otsustanud küll, kas või enesekindlusest jäi puudu. Pluss miljon ettenähtamatut tegurit ja juhust, mis kõike muudavad (külmavärinad tulevad neile mõeldes peale – kui paljudest asjadest maailm koosneb).

Teel ei juhtunud midagi, linnas liikus täpselt sama palju või vähe rahvast kui alati ja ühtegi tuttavat nägemata jõudsin ilusti kohale. Riidehoiumehega paar sõna vana-aasta-loba ajanud ja jope varna riputanud, astusin baari. Ühes nurgas lärmas bänd, rahvast oli tõepoolest murdu, otsustasin enne ringivaata-mist tantsuimimeste vahelt läbi leti ette pugeda, et kohustuslik klaas pihku saada.

Kaks minutit hiljem, kui ma alles joogikaardi kallal pead murdsin, ilmus Rita ise välja. No tere. Ta oli väga ilus, seljas suur kirjulilleline seelik ja must pikakäiseline trikoopluus, pisikesed punarohelised kõrvarõngad. Näol seesa-

ma naeratus, justkui rõõmustaks kogu aeg millegi üle ja häbeneks seda natuke. Me polnud veel peale terele sõnagi vahetanud, kui udune mõttevirvendus minu peas juba tasapisi kosus ja aina rohkem võimust hakkas võtma. Ja kui me veerand tundi hiljem mingis pooltuttavas jõurajate seltskonnas istusime ja ma teadsin, et ta on ükski (ei viitsinud märatsejast juttugi teha) ja tundsin, kuidas ta teispoole lauda istuvale tüdrukule midagi öeldes tegelikult hoopis midagi muud mulle ütleb ja ma ise oma jalgu kuhugi panna ei osanud ja käed vastikult higistasid, oli vist enamvähem selge, et kui nüüd maavärinat ei tule, jääme meie paigale. Algselt olin tahtnud Peetrile millegi eest kätte maksta ja sellest tüütust lasteaiast lahti saada, ent nüüd kadus see kõik meelest, pikk öö seisis ees, tasku oli rahakänkkrast punnis (haa, Pedro käest võtsin) ja Rita polnud üldse seda nägu, et kavatses kuhugi minema hakata. Eks Peeter pidi ise oma seenetrialite kambaga öö läbi lurtsutama või minu poolest vanni magama keerama; meie olime mujal ja meil oli lõbus. Varsti me juba tantsisime ja kui umbes üks minut enne südaööd ansambel vait jäi ja trummimees hakkas taldrikutega kella lööma, ümberringi paugutati šampust ja keegi loopis värvilist paberilund, astusin ma Rita juurde, panin käed talle ümber piha ja siis me suudlesime kesk ohjeldamatut lärmi ja mürglit nagu noorpaar. Hiljem meenusime, et mullu sai alustatud ja noh nüüd tänavu jaanuaris siis lõpetasime.

Küünilisuse mõttes võib siinkohal ära tuua, et eelmine aasta algas minu jaoks veelgi tormilisemalt. Olime Katriniga kahekesi meie Tartu-korteris voodis, ümberringi põles kakskümmend küünalt ja me tundsime teineteist küllalt hästi, et uue aasta esimesed mõnikümmend sekundit üheskoos nirvaanas lahustuda. Pärast jõime hommikuni šampust ja olime väga-väga südamlõikud.

Me tantsisime (keegi ei tantsi nii hästi kui Rita), siis istusime, jõime, rääkisime, suudlesime, jõime, tantsisime, naersime, rääkisime, suudlesime, kõik, kes veel päris laua all polnud, vaatasid meid ja kadestasisid. Paar tuttavat oli vist kah, Kaarliga koguni rääkisime millestki möödaminnes, täpselt ei mäleta. Ilmselt olin õnnelik. Kogu öö seal baaris, pikal filmilikul koduteel Rita juurde läbi lõrtsise ja tilkova hommikuse linna ja veel tema juures teed juues ja viimaseid taskus propellerina lapikuks muserdatud sigarete suitsetades, mille väsimusest ja pohmelusest maguskirbe maitse koos hiigelsuure aknaga jaheda toa ja laual auravate lõssis teekottidega nii mõnusalt kodune oli, et me ainult istusime natuke aega teine teisel pool lauda, kuni ta lõpuks minu juurde tuli, õhkõrnalt oma kuivade huultega mu ninaotsa puudutas ja ütles: homme näeme.

Tema läks teise tuppa magama, mina tõmbasin suitsu lõpuni, käisin kempus, loputasin suud, tegin voodi ära, tõin ööseks klaasi vett voodi kõrvale, koorisin end lahti ja vajusin rammestunult linade vahele.

Väljas oli juba pime, kui ma ärkasin. Õhtused toimetused vastupidises järjekorras läbi teinud, lõsutasin natuke mingit ajakirja sirvides ja priskemaid konisid tõmmates, seejärel läksin kööki, mis asus õnneks otse minu toa küljes, koridori küll poleks julgenud tungida. Juba kempus vett tõmmates pidin selle

möirgamise peale pulgaks kangestuma, millegipärast tahtsin olla hästi vaikne ja tähelepandamatu.

Kui Rita sisse astus, uurisin köögis parajasti kappe-sahtleid lootuses kusagilt kohvi leida. Ta oli soe ja armsalt unine, mitte sugugi eemaletõukavalt liisundhapu nagu mõnel hommikuti kombeks. Seljas oli tal mulle juba tuttav pruunikirju kampsun ja mustad teksad, ma istusin kööginurka kasti otsa ja jäin tema seabimist vaatama (ja seda, kuidas ta teadis, et ma teda vaatan). Erma tõi mulle ka ükskord umbes samasuguse musta kampsuni, aga kandnud ma seda eriti pole, ta on liiga kare ja karvane ja igalt poolt ümber, nagu ajaks vererõhu üles.

Varsti sõime praetud mune ja jõime kohvi, minu suure musta kruusi peale oli YOU kirjutatud. Kogu hommikusöögi jooksul – kui võib õhtul kell kuus hommikust süüa – vahetasime umbes neli-viis lauset möödunud öö kohta ja ta küsis, ise kohvitassi vaadates, et kas ma kavatsen nüüd midagi teha, ja kui ma ütlesin, et pole aimugi, võiks ju linna vaadata, ei vastanud ta midagi. Kindluse mõttes küsisin, et kas temal on mingi plaan, ta raputas pead ega tõstnud ikka veel silmi. Seepeale tegin teist juttu, et lahe korter sul jne. Ateljee. Söömine lõpetatud, koristasime laua ja pesime väga põhjalikult nõusid, tema pesi, mina kuivatasin ja küsisin iga nõu juures, kuhu see panna. Lõpuks said nõud ka pestud ja me läksime tuppä tagasi, tema pani muusikaaparaadi mängima, voodi kohal põles veider punane kumer lamp, ta sehkendas midagi oma paberitega ja mina vaatasin teda natuke aega, siis läksin akna juurde ja seisin seal, väljas oli kottpime ja taevast laiutas tohutu suur poolik kuu nagu kirves. Varsti nägin aknaklaasilt, kuidas Rita kah akna juurde tuli ja minust veidi eemal seisma jäi, panin käe talle ümber ning järgmisel hetkel me juba suudlesime ahnelt ja ülejärgmisel hetkel ta sosistas minu õlga vaadates, ma teen voodi ära.

Sellest, mis edasi juhtus, ei kavatse ma sõnagi kirjutada.

Kuni varahommikuse tunnini, mil väljas veel koitma polnud hakanud, ent allkorrusel elava majaomanikutädi metalse kõlaga kell, ainuke aja meeldetuletaja sel ööl, juba nii mitu korda lõi, et ma päris lõpuni ei viitsinud lugeda. Rita pea oli mu rinnal ja siidpehmed nähtamatud juuksed igal pool ümberringi, üks salk jooksis mu nina ja ülahuule vahelt läbi nagu mingid valevuntsid; ma ise panin nad sinna. Pimedas nägevale kõrvaltvaatajale võinuksime näiteks arsti ja hingevaakujat meenutada, tema kuulas minu südant ja mina ei teadnud, kas mu silmad on lahti või kinni. Tegelikult me hoopis rääkisime. Rääkisime nagu sellistes olukordades räägitakse – kõike, mis meelde tuleb, nii ausalt ja häbenemata kui sõnadega võimalik, kaks häält pimeduses valjusti mõtlemas ja küsimas. Jutustasin muuhulgas Ritale, kuidas mul juba kodust välja astudes peas idanes, et võiks ise proovida seda Ritat kuidagi rajalt maha võtta, las Petrooleum vaatab, kuidas saab. Seepeale oli soe häälpimeduses üllatunud ja hakkas siis naerma, naeris kaua ja südamest. Naeris Peetrit. Et Peeter olla talle sinna baari helistanud ja öelnud, et mina tahtvat kangesti Ritaga lähemalt tuttavaks saada, muudkui käivat järel nagu vari ja aina nuiavat, nõudvat, paluvat, ähvardavat ja et kuna tema juhuslikult teadis, et Rita tol õhtul seal

baaris on, siis ta mõtleski, et võib ju helistada ja et mis Rita sellest loost arvab. Ja Rita oli kole rõõmus olnud, see Mihkel meeldis talle. Naersime mõlemad purujabura ja absoluutselt süüdimatu mehe üle nimega Peeter, kuigi ma oma naerus juba siis päris kindel ei olnud, ja pärast mõistatasime, et huvitav, kas tal mingi eesmärk ka oli või tegi niisama pulli. Lõpuks arvasin, et küllap ta nägi, kui puntras, trööstitu ja ornadega sassis ma olin, ja leidis, et teeb nüüd heateo või midagi sellist (täitsa tema moodi) ja ennäe, mis välja tuli. Olin vist Peetrit alahinnanud.

Tuba oli sinist ja külma talvehommikuhämarust täis, kui me teki all teineteise embuses uinusime.

Oma edasist käitumist ma ei viitsi ega arvatavasti oskakski põhjendada, seepärast proovin ülejäänut lühidalt kirjeldada. Niigi olen kirjutamise peale märksa rohkem aega kulutanud kui alguses kavatsesin.

Järgmise päeva pärastlõunal, peale uut hommikusööki (mil sume viljakas häbelik pinge õhust kadunud oli, suur osa lahtisi otsi kõrvale heidetud või kokku sõlmitud ja enda meelest kõige paremad, õigupoolest ainuvõimalikud valikud tehtud, nii et päris hästi aru ei saa, oled sa nüüd tüdinud või tahaksid pea talle sülle panna ja seal päev läbi nurru lüüa), ütles Rita, et ta olevat lubanud oma sõbranna Kristiina juurde minna, appi mingeid pilte tegema. Seepeale valetasin mina, et käin kodus, ja me leppisime kokku, et kohtume õhtul taas Rita juures. Igaks juhuks andis ta mulle võtmegi, et ma ukse taga ootama ei peaks.

Saatsin Rita bussi peale, siis läksin paar tänavat eemal elava klassivenna juurde, lobisesime temaga tund aega juttu, ma helistasin Haapsallu ühele ülikooliaegsele sõbrale, laenasin klassivenna vennalt hunniku raha ja sõitsin Balti jaama. Seal ootasin pool tundi, kuni tuli rong, mis mind otseteed Haapsallu viis. Õhtul olin juba Mardi juures ja järgmisel hommikul tulime koos siia, ühe ta sõbra mõnusasse kahetoalisse korterisse. Sõber ise on Ameerikas ja palus Mardil aeg-ajalt vaatamas käia, ega maja maha pole põlenud. Siin on palju muusikat ja raamatuid, öösiti tegelen põhiliselt lugemise ja kirjutamisega, päeval magan või jalutan linnas ja mere ääres. Nii juba umbes nädal aega.

Ükspäev helistasin koju, need idioodid on minu juures vist mingi läbuga hakkama saanud ja siis koristamata jätnud, näiteks on keegi vaiba täis oksendanud, pooled nõud ära lõhkunud või lihtsalt vannitoas vee jooksmata jätnud. Vanamees ütles telefoni jubevihase häälega, et kas sa ise oled ikka elus veel, kui koju tuled, siis räägime, ja pani toru ära. Vanamees on torm vennike.

Kui Peetrit telefon oleks, helistaks ja saadaks ta persse. Niisama, inertsist, karnevali mõttes.

Rital on telefon, aga ma ju ei taibanud numbrit küsida.

Katrinist niipalju, et mõned asjad on liiga suured, käsitamatud, sobimatud, mingid sealtpoolt tähti pärinevad haagid, mida ma haarata ei suuda. Ma olen neist vist väsinud, ehkki kunagi nad meeldisid mulle rohkem kui miski muu. Nii arvan praegu.

Tegelikult pole ma juba mitu päeva selles naeruväärses meeleolus, mis mind siia tõi, aga siin on lahe molutada. Raha kulub ka absurdsele vähele, võiksin siin veel mitu nädalat vahtida, aga vähemalt korra peaks neil päevil Tallinnas käima. Rita ei ole mu peale vihane.

Vahel tundub, nagu oleks mingi kõrgem jõud või jumal end korraks ilmutanud, vaatad mõnda sündmust, raamatut, suhet või ükskõik mida ja näed, kuidas kõik klappib, jooned jooksevad kokku ja mosaiigikillud paigutuvad iseenesest õigesti. Vahel teeb keegi sinu eest valikuid ja sina nagu vaataksid ainult kõrvalt. See on suur ja ülev tunne, võlukepi puudutus, mis kestab ainult hetke ja millest jääb mälestus, teadmine, et sa said korraks skeemist aru – ja see mälestus aitab skeemi hiljemgi näha, kui ta tegelikult juba minevikuks on kuulutatud.

Minu jaoks peitub ülalkirjeldatud sündmustes säärane skeem, mida taipasin alles nüüd, neid üles kirjutades.

2. Peeter

Ma oleks omal silma peast välja naernud, kui ta seal istus, ikka sama jubetise-naeratus ees, ja rääkis. See on ju hull. Raha eest ka ei teeks sihukesega tegemist, algul, kui ta sisse tuli, ma mõtlesingi, et see on nüüd ära pööranud. Nägu nagu mask ette kleebitud ja ise tohutult viisakas. Naeris nagu krokodill ja nina oli veel kõveram kui tavaliselt, ausalt, mina ei taipa, kuidas on võimalik sihukesega koos elada. Näeks ta siis ilus väljagi. Või ma ei tea, mingitmoodi vist näeb kah. Igatahes oli mul hea meel, et õde siin juhtus olema, need saavad omavahel päris hästi läbi, õde saab peaaegu kõigiga hästi läbi. Praegu ei tule ühtegi meelde, kellega ei saaks. Ega ma päris kõiki ei tea kah. Pärast õde ütles, et ma olen tibiilik, et naerma hakkasin. Ise tunnistas kusjuures, et oli küll naljakas, aga ega sellepärast kohe naerma ei pea, nägid ise, milline ta oli. Muidugi nägin. See ajas kah naerma, see vist põhiliselt ajaski, kuidas ta rääkis, saate aru, istub väga väärikalt, selg sirge nagu peab, jalad koos, käed süles, jõllitab aknast välja ja jutustab, et võtsin selle suure metallist peegli, panin keset põrandat maha ja hakkasin sinna peale laduma, algul panin ainult raamatuid, siis tõmbasin seinast plakateid ja maakaarti kah sekka, tegin akna lahti ja vastastoa oma samuti ja paningi tule otsa. Nagu muuseas. Istusin põrandal maas, kui ruumi tekkis, panin uusi raamatuid, sahtlid kallasin kah kõik tulle, no tule till taevast alla, kui vaip põlema läks, tõin kõõgist kannuga vett ja kustutasin ära. Ja räägib nagu täitsa tavalist lugu, kusjuures selgelt on näha, et ei valeta. Kuidas keegi tuletõrjesse ei helistanud, sihuke lõke peab ju mehiselt tossama. See peegel oli täitsa lahmakas, kahest plaadist koos ja isegi pooleksvõetuna ei mahtunud tavalisse masinasse ära, pidi veotakso kutsuma. Kuidas üldse sihukese asja peale tullakse, ma pärast küsisin õe käest, et kas sa said aru, mis mõttega ta seda tegi, kättemaksuks või, mille eest konkreetselt. Õde lõi käega, et ei viitsi seletada, sa ei saa niikuinii midagi aru, kurat, nihukestest asjadest ei saa jah. Mõni teeb vahel harva asju, millest normaalsed inimesed halli tilligi ära ei jaga, mõni muud ei teegi. Kas selliseid kah olemas on, kes kunagi ühtegi arusaamatut

asja ei tee. Too igastahes läheb nende parteisse, kes muud ei teegi. Kui nad Tartus käima hakkasid, vaatasin ma alguses, et mehel on piss pähe löönd, küll läheb üle, aga ei läind, vastupidi, aina rohkem kutt tiirutas ta ümber, rabeles ja pungestas nii et silm hall peas, muidugi hakkab selline asi naisterahvale meeldima, käis oma lollaka kraega ringi nagu venelane ja naeratas nii, et nina pidi lõuga puudutama. Siis läksid päris segi, mees müüs korraliku stereo maha, et pooleks aastaks urgas üürida, pärast tuli veel välja, et teisest kohast oleks pilli enda eest terveks aastaks palju parema pinna saanud, omanik pidi aastaks uttu minema. Elased seal nagu staarid kahekesi, vahel ei käinud nädal aega väljas ja ise kekkasid, oi meie pole juba nädal aega välja saand, me oleme ikka ilgelt lahedad, on ju. Mis mõttega. Nojah, olid vist jube õnnelikud, kurat seda teab, mina küll ei viitsiks, mitte mingi valemiga ei viitsiks. Lõpuks läksid ikkagi lahku, küll lõhkusid ja nutsid ja jälle kaklesid ja jälle leppisid, kuni ikkagi läksid lõpuks laiali, vist kusagil eelmine kevad. Mees tuli hoobilt Tartust tulema. Võib-olla mulle ainult tundub, aga minu arust pole ta siiani korralikult toibunud, või ei toibugi, sihuke hirmus suur *amore* äkki panebki eluks ajaks põntsu. Mees on kogu aeg nagu mingi neurootik, nagu kõigub või pörkab ühest seinast teise doing boing doing boing, mees nagu rabeleks kummiliimi sees ja ei saa kuidagi välja. Ei kujuta ette. Vahel kaebab küll purjuspäi oma hingemuresid, mõnikord räägib nii ausat juttu, nagu seal köögis, mitu korda tuli tunne, et ise olen täpselt samu asju mõtelnud, nagu olekski kõigil inimestel mingi ühine baas või platvorm või asi. Osa juttu jälle luges nagu raamatust, ei tea, kas ta seda ka nii tõsiselt mõtles. Raip, kus oli õhtu, sihuke si juhtub harva, kahju ainult, et mul see liiniajamine persse läks, oma viga, lakkusin ennast kurat täis nagu viimne pubekas. Aga naistele paistab sihuke sassis peaga poeedi mängimine hästi peale minevat, tol õhtul oli tal kolm rauda tules, kõva sõna, kõik kukkus veel nii loomulikult välja kah.

Kohe hommikul vara tuli see närvihaige mulle ukse taha, kust ta üldse aadressi teadis, eks õde on andnud. Tuli sisse ja alguses mõlises niisama, kuni äkki ütles, et teeks õhtul Pälsonis pralle ja kutsuks selle mehe ka. Ma olin ise hoopis kõrtsi plaanitsenud minna ja laitsin kohe maha, et mina küll ei viitsi, selle peale ta vaatas mind nihukese pilguga, et naabrimehe koer hakkas seina taga haukuma, ja ütles, et teeks ikka, et tal on raha ja et mina ei pea ju terveks õhtuks sinna jääma. Eks ole, jätan oma korteri mingeid psühhopaate täis ja lähen rõõmsal meelel välja. Ma poleks ikka nõus olnud, aga õde kutsus mu esikusse ja ütles, et kuradi toru, ära üldse seleta, keri helistama. Ega kahe naise vastu ei saa, eriti kui üks on su oma õde ja teine poolhull nõid. Hea, et vähemalt minu juures joomine ära jäi, ma sain kohe aru, et ta tahab ainult seda meest näha ja selleks sobis tema juurde minek palju paremini, mul kah vähem laga kodu. Osa seltskonda sain ka õnneks kaasa meelitada, ilma nendeta oleks päris perse majas olnud. Raha oli tüdrukul küll kõvasti, kotiga jooki ja teisega sööki, kui ma poleks viisakusest pakkuma läinud, oleks ta ise kõik kinni plekkind. Siis on mehel mingi Keila-jutt ukse peal, kuigi kõik nägid, kuidas tuli ära lasti ja majast ei tulnud kedagi välja. Pärast seletas, et tahtis pulli teha, nojah, äkki

tahtiski, kuigi ma tegelikult ei usu. Sihuke mees, et näed ja tead, et peaks nagu nupp nokkima küll, aga päris korralikult ei paista ühegi nurga pealt välja. Et nokiks. See mulle meeldis, kuidas tüdruk end teiste selja taha peitis, ise näost surmtõsine, nagu ei olekski naljavärgiga tegemist, oskas seal salaja riidest lahti võtta ja tuppa lipsata. Siis istusid seal kahekesi ja ma mõtlesin, et nüüd läheb löömaks või langevad teineteisele kaela ja nutavad öö läbi, aga need ei vahetanud vist ühtegi sõna. Vahtisid küll teineteist, meie olime tüdrukule nagu mingi vahend sennapääsemiseks ja nüüd polnud meid enam olemas, õega vist ainult rääkisid vahepeal. Ja mees oli omadega korralikult peldikus küll, kaks naist vahivad ja ootavad, et mis sa nüüd teed. Ega loomulikult ei taha teisele inimesele haiget teha, aga sellises olukorras paistab nagu muud võimalust eriti polekski. Saanuks vend vabalt valida, ma ütlen, ta oleks oma vana armastuse juurde tagasi läinud, see oli selgelt näha. Maitse asi, ütles kukk ja nokkis tatti. Minu arust oli see pruut, kellega ta seal pimedas istus, sada korda etem. Just säärane tüdruk, et kui ma kunagi pulmad peaks tegema, siis ainult sellisega. Tol õhtul ma vist küll nii ei mõelnud, vähemalt abiellumisest mitte. Pealegi päästsin mehe vaevast ja kuna ta, nagu välja tuli, veel järgmisel õhtul koju polnud saabunud, siis küllap tegin lõppkokkuvõttes õigestigi. Tütarlastest rääkimata, see oli nagu õnnejunn telefoni otsas, mitte et just kilkama oleks pistnud, aga ma kujutasin selgelt ette, kuidas ta näost särama lõi nigu kiisumiisu ja varbaga heldinult põrandat puuris. Mina ei saa aru, hea küll, on laheda suuvärgiga mees ja näeb normaalne välja, aga mida kuradit nad kõik tast nii hirmsasti tahavad, on tal mingi salanüke äkki? Ise vaene nagu rott. Ja nad võiksid teda kõigepealt näiteks saunas näha, kas siis ka nii naksis oleks talle kaela kukkuma. Romantik. Ei, lahe, et sihukesi mehi ka on, ega ma kade polegi, ainult aru ei saa, issand, maailm naisi täis ju. See intriigipunumine tuli mul omast arust küll hästi välja, võib-olla pole nad siamaani aru saanud. Järgmisel päeval mõtlesin, et kuidagi alateadlikult võis see näidend ka mõjutada, mida paar nädalat varem vaatamas sai käidud. Seal tehti ka sihukest pulli, keegi ei saanud aru, mis asja teine ajab, aga lõpuks läks kõik hästi ja igaüks oli õnnelik. See, et mina oma näidendis õnnelikuks ei saanud, oli juba minu kui näitleja, mitte kui lavastaja viga. Ennegi juhtunud, et viint ja šampust segi sisse kallatud ja siis äkki plärts ämbrisse kukutud, pilt läheb lupsti tasku ja kogu moos, enam pole must millekski meest. Mõni ei lähegi enne naksi kui pudel viina sees, mul poleks sihukese organismi vastu midagi. Vedamise asi, nagu iseloomu ja andekusegagi näiteks. Aga kurat, kuidagi peab seda värki treenida ka saama või vähemalt seda, et aru saaks, voh, nüüd aitab, mitte üks tilk enam. Üldse peab vist ikkagi need kursused ette võtma, ma arvan, seal õpetatakse sihukesi asju ka. Käitumine, tants, särgid-värgid. Aeg on säärane, et ei saa enam vanamoodi ära elatud, vahel vaatad, kuidas mõni kõrval sõidab lääne masinaga, nagu ajakirjast maha astunud, teeb raisk kadedaks küll. Aga selleks peab vaeva nägema, eriti nihuke maalt ja hobusega nagu mina. Praegu on iga nurga peal sada lahtist otsa ripakil, ole ainult mees ja võta kinni. Pea peab kah jagama. Tartus läks kahe aastaga läilaks, ümberringi kõik muutus ja ma sain äkki aru,

et mida kuradit ma haisen seal ühikas oma elu maha, enamvähem päevapealt tulin tulema ja nüüd elan siin nii et vähe pole. Ei, tegelikult vist ikka jääb väheks. Tahaks teha midagi, tööd tahaks teha ja siis mõnusalt elada. Mitte nagu see mees, normaalne parimas eas mehepull elab issi-emme armust. Ma ei peaks kümmet minutit ka vastu. Papi on tal eriti torm vennike. Kurat, järgmine nädal pidime õega maale sõitma esivanemaid vaatama. Rongisõit on ilgelt tüütu, aga pentsu ei jõua ju osta kogu aeg, alles jaanuari keskel on raha oodata ja see pole ka päris kindel. Äkki isalt saab. Kogu aeg üks rahahäda ümberringi, muud ei olegi. Võid näo teha, et sinust läheb see mööda, aga perset ta läheb, tol õhtul laenas ka mees mult päris korraliku nutsu. Ta elab ikka täpselt samuti nagu stagna-ajal. Näis, kas tagasi ka maksab. Minu meelest on sihuke asi lihtsalt loll. Kõik need boheemlased on kah aru saanud, et kui ikka tuba külm ja nälg majas, siis elu ei ole. Nüüd ajavad pepre kokku nii et kuul pähe, mõnes kõrtsus muud polegi kui näitlejad ja kunstiinimesed.

Naise saab ka tänapäeval kergelt kätte, kui korralik pung taskus on. Igat naist vist ei saa, tolle juures poleks rahagi midagi ära teinud. Aga kui ma end nii kuradi umbe poleks tõmmanud, võinuks sealts asja saada küll, ta oli nii löödud, kui peigmees lesta lasi. Oleks võinud talle öelda, et mees tõmbas vanale armukesele järele. Õnneks ei tulnud pähe, kuigi seda küll ette ei osanud näha, et vana armuke tagasi tuleb. Ütles, et oh, ma pidin korraks ära käima ja kui ma ütlesin, et kutt läks kõrtsu ja ta nagu ei uskunud, siis ma jagasin ära, et parem on talle kah öelda, et saatsin ta ühte tirtsu tooma, ma ise ei saand minna. Seepeale ta veits rahunes, aga meie juurde tuppa põhimõtteliselt ei tulnudki enam. Istus teises toas pimedas, vahepeal läks õde sinna ja midagi nad rääkisid ja siis pesid köögis nõusid ja tegid kohvi. Ma pidin juba siis korralikult täis olema, jube tahtmine oli teada saada, mis selles kotis oli, mille tüdruk kaasa tõi, arvasin, et äkki on seal mingit tohutu head napsu, naised vahel peidavad niimoodi ära. Hiilisin vaatama nagu tõeline Robin Hood, lollakas, vedas, et vahele ei jäänud. Ja oleks seal mingit napsu leidunud, küllap oleksin selle hoobilt vasakule toimetanud või kohapeal lahti korkinud. Kotis oli ainult mingi riideasi, öösärk vist, ja karp küünlaid. Öösärgist saan aru, küllap kavatses oma vabaabielumehega jälle illikuku ära leppida ja seepeale üks tuline öö veeta, üldse ei imestaks, kui temasugune ilma öösärgita magada ei oskagi. Aga küünalde eesmärk jääb uduseks. Karp oli kinnine, kakskümmend valget küünalt. Kurat teab, milleks neid vaja pidi minema, pervert ja püromaan ta on, seda ma tean. Mina ei julgeks sellise naisega voodisse minna, isegi kui ta mulle meeldiks oma lameda kõhu ja väikeste rindadega, luu ja nahk. Tollest, kes seal kõrtsus ootas, võib paremini aru saada, kena tots, oleks pidanud tõesti ise sinna kappama, aga mulle ei mahtunud enam eriti midagi pähe peale selle pikkade juustega vaikse tütarlapse, Liina. Mõnusalt mõtlesin plõksti välja, kuidas üks surmvihane antonio mulle kohe kallale tungib, kui näeb mind tüdruku ümber keerutamas. See vist otsustaski asja, poiss kujutas ette, et on rüütel ja kavalpea ja läheb printsessi Gorõõnitsi käest päästma, eks ole. Kurat, et ma nii loll olen, kõik laabub libedasti ja siis peab end äkki täis kaanima. Argpüks. Huvitav, mis

Piotr Wyrzykowski,

PERFORMANCE PROJECT
ELEONORA

Oikos
 $x = 500h$
 $y = 500l$
 $\frac{dx}{dt}$

Irma Optimisti,

PERFORMANCE PROJECT

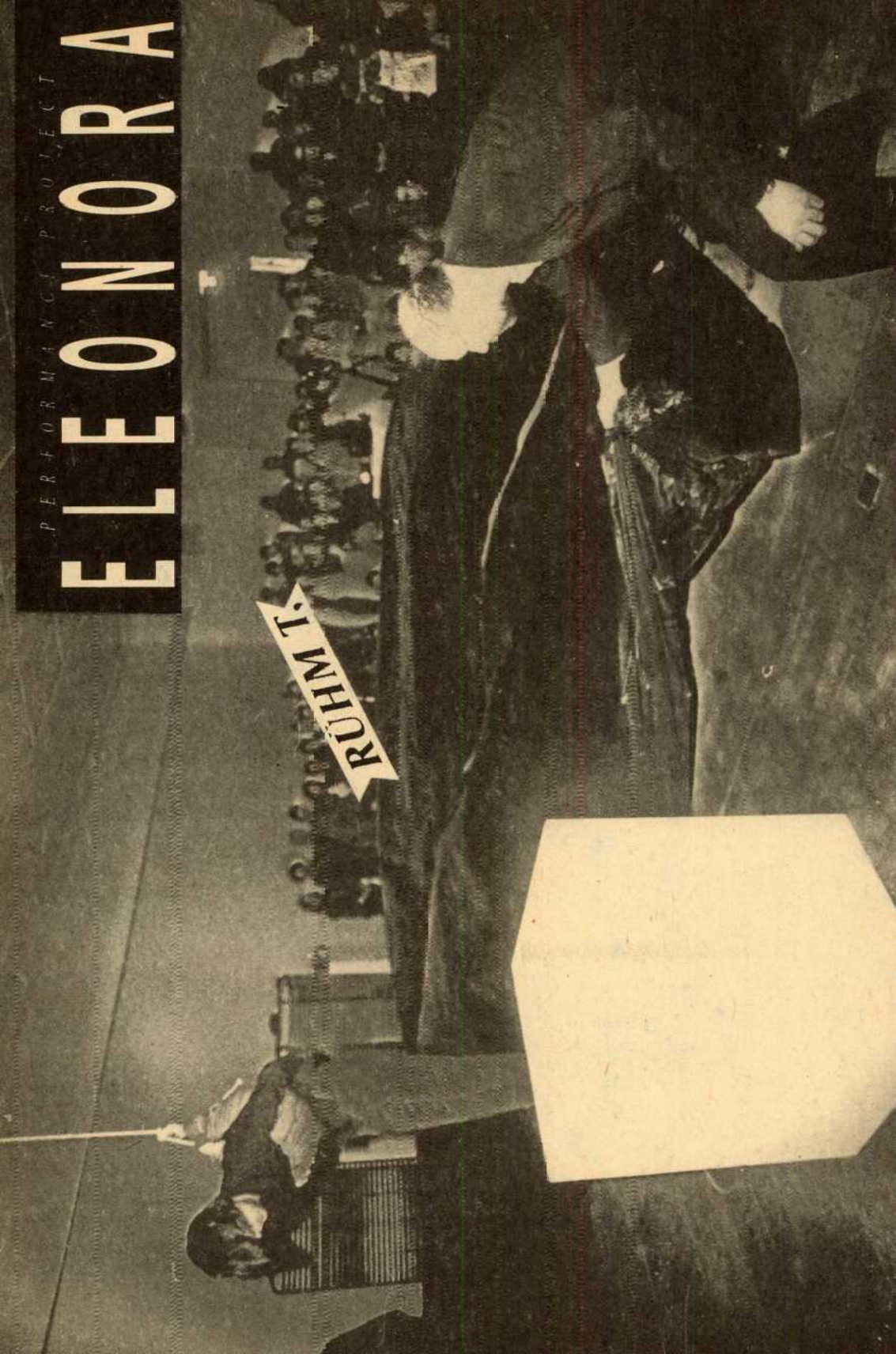
ELEONORA

PERFORMANCE PROJECT

ELEONORA

RUHM T. WHIR

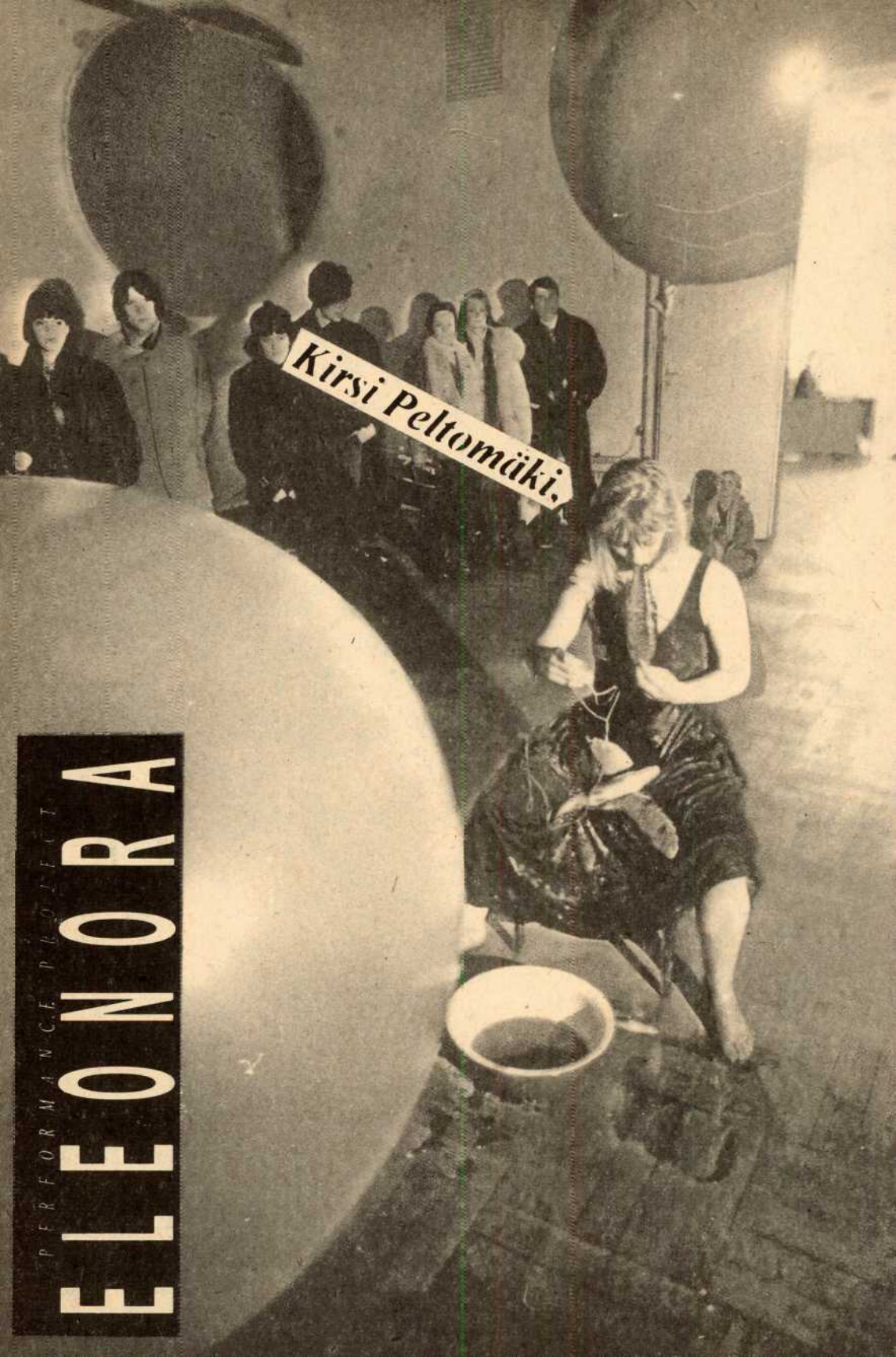

Rei Vaara,

PERFORMANCE PROJECT
ELEONORA

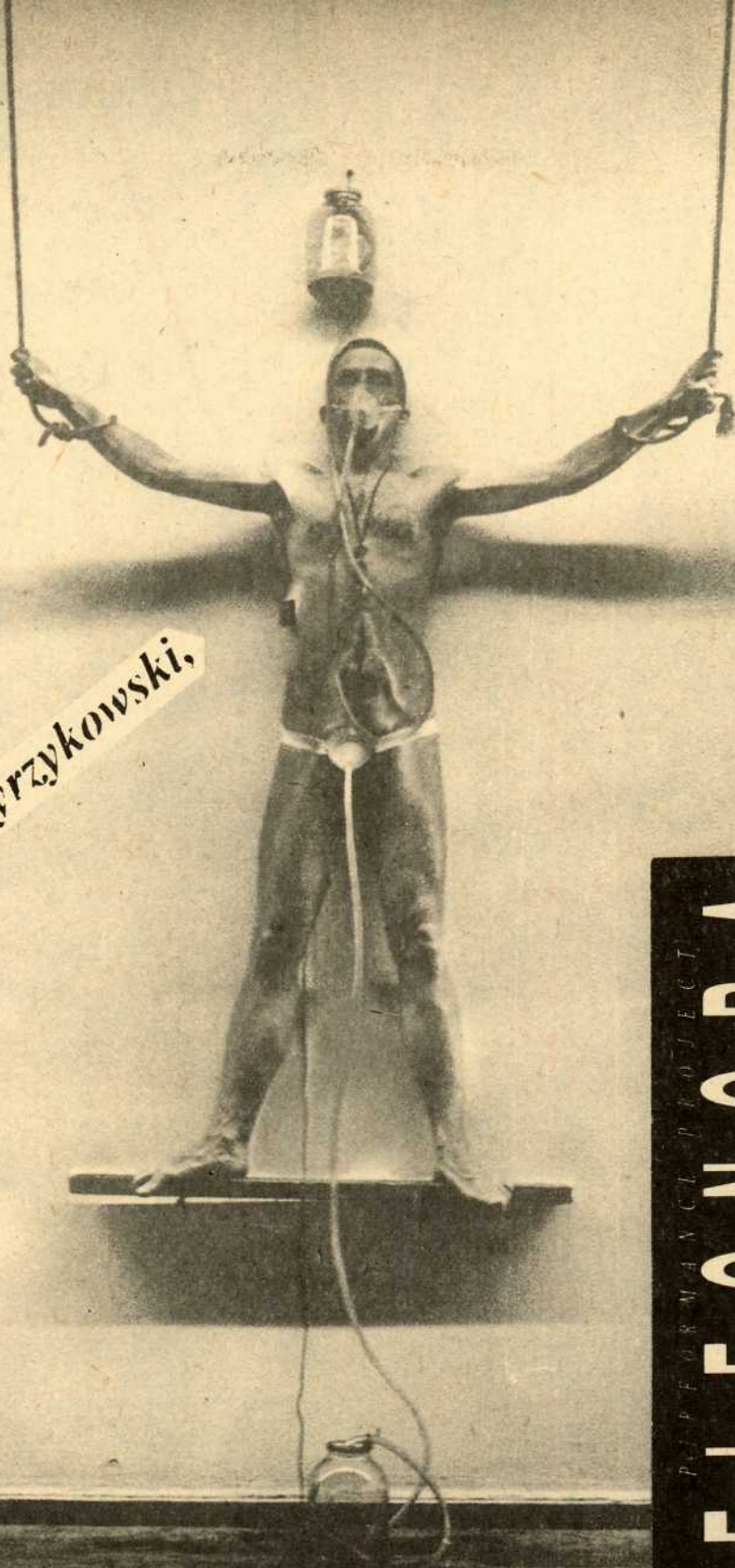

Kirsi Peltomäki.

PERFORMANCE PROJECT
ELEONORA

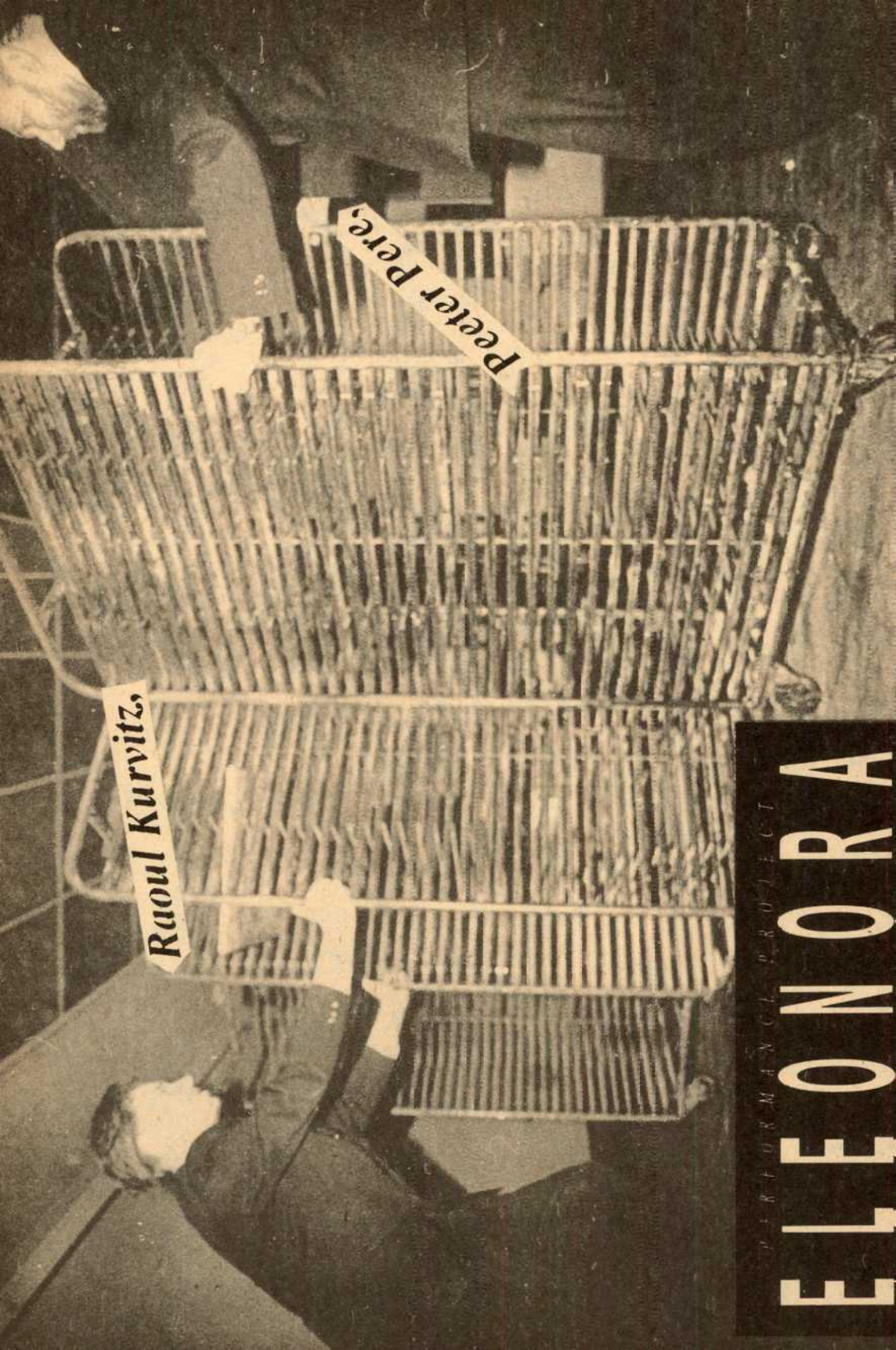

Piotr Wyrzykowski,

PERFORMANCE PROJECT
ELEONORA

Raoul Kurvitz,

Peter Peres,

FOR HUMAN RIGHTS PROJECT
ELEONORA

Süim Tanel Annus,

PERFORMANCE PROJECT

ELEONORA

neil seal kõrtsus juhtus, nädal on juba möödas, aga mehest pole kippu ega kõppu, nagu öeldakse. Võiks talle kunagi helistada. Kas jõudis suuremad laastamisjäljed ära likvideerida? Üldse ei kadesta teda, oma viga, mis ta siis jahmerdab igasugu nõidadega. Või ma ei tea. Nagu ühes filmis keetis naine mehele kättemaksuks selle plaadikogu ära, täpselt sama asi. Raamatud, hea küll, kuigi ta on lugemishaige ja terve üks riul välismaa raamatuid täis. See pole veel kõige hullem, kõik sahtlid – seal võisid ju olla igasugu dokumendid, olulised paberid, ma ei tea mis. Jube sigadus. Ega ta ei vaadanud kindlasti, vabalt võis terve varanduse ära põletada, kuigi vaevalt seal just raha leidis. Mida mina teeks ilma ühegi dokumendita? Jube. Naine lihtsalt maksis kätte – ja mille eest, sell polnud ju absoluutselt mitte milleski süüdi. Enne olin mina süüdi, kuigi nii ka ei saa öelda. Tehke või tina, kurat, mina ei saa sellistest asjadest aru. Istus seal, lagi tõmbus mustaks, suits lehvis tuules edasi-tagasi, kas silma ka läks. Mida ta mõtles? Ja siis tuleb siia, et tema ei julge üksi olla ja tahab rääkida. Sellised tuleks kinni panna, ausõna. Tal oli kõik justkui ette plaanitsetud. Kuigi ei usu hästi. Suurem osa rahvast läks öösel minema, meist kolmest ei tulnud hommikul kellelegi pähe sinna tuppa vaadata või riidekapis sobrada, et kelle mantel see on. Võõras koht ikkagi, tegime, et enne minema saaks, kui keegi tuleb. Alles hiljem hakkasin mõtlema, et kas mees ise oli juba kõrtsist tagasi. Nii et keegi ei tõesta, et ta seal oli, ja isegi kui ma tahaks minna ja rääkida, mida ma tean, tapaks öde mu pigem maha. Ja üldse on targem sellistest lugudest eemale hoida. Üks, millest kahju on, on see, et keegi tuletõrjet ei kutsunud või ise kohale ei jooksnud. Oleksid raisa kohapeal kinni võtnud. Huvitav, kus ta praegu on, äkki tõmbas end suure armuvalus oksa. Peaks jah mehele helistama ja küsima, kuidas on, äkki saan teda kuidagi aidata.

3. Rita

6. jaanuar

Samasugune uskomatult ilus ja rahulik talvapäev nagu eile ja üleeeile. Päev läbi on laia lund sadanud, maad, maju ja puid-põõsaid katab valge kohev vaip. Ei mäletagi, millal viimati niimoodi sadas. Vaiksel langevad lumehelbed meenutavad mulle mu valgeid villaseid käpikuid ja seda naljakat teravatipulist pikkade lotendavate kõrvadega karvast mütsi, mille pärast võõrad tädid mind jänkukuks kutsusid.

Krissu käis siin kassette toomas ja jäi pooleks päevaks. Latrasime ja jõime teed. Sai otsustatud, et järgmisel nädalal sõidame Otepääle suusatama, kui ta oma hindamisega lõpuks ühele poole saab ja lumi vahepeal ära pole sulanud. Krissu rääkis veel, et luges kusagilt siiami kaksikutest, kelle nimed olid Rita ja Kristiina.

Kui ta ära läks, istusin ja vaatasin aknast välja. Talv on nii imeilus, et seda võiks vist elu lõpuni vaadata. Tööd küll ei viitsi teha.

Kui ta ikkagi selle Katrini juurde läks. Ma ei usu, et see, mis ma talle Antonist rääkisin, põhjuseks oli. Ei, ma tunnen, et see pole see. Küll saan kunagi teada.

Kas nii on võimalik, et ta pärast neid kahte ööd läks lihtsalt minema ega tulegi enam tagasi? Kas mehed on tehtud millest? Vist on võimalik, aga ei usu.

Ise ma ei taha teda otsida. Ei taha tema järel joosta ja ei taha teada saada, et ta tol päeval auto alla jäi. Elan täpselt nagu eelmisel aastal.

Kui kusagilt väljast tulen, mõtlen, et nüüd ta istub seal.

Kui telefon heliseb, mõtlen, et tal ei ole ju üldse keeruline mu number välja uurida.

Ma kirjutan, nagu oleksin kurvastuse kätte suremas ning nutaksin päevad ja ööd. Pole kordagi nutnud, vahel ainult valdab mind kummaline magus ja hajameelne nukrus.

Nagu see TMC laul: *Inside me I feel alone and unreal. And the way you kiss will always be a very special thing for me.*

Kui tema kah praegu kusagil minust mõtleb, siis on meie vahel nagu side, vikerkaarekujuline mõtlemiside. Ja ma arvan, et ma usun, et ma tean, et ta tuleb seda sidet mööda varsti tagasi.

Täna on kolmekuningapäev, algusest on natuke möödas, aga tegelikult seisab kõik alles ees. Igas mõttes.

Nüüd teen teed ja lähen voodisse lugema, väljas on juba päris pime.

HASSO KRULL

EI JUHTUNUD MIDAGI (ELEONORA)

Kolm päeva *performance*'eid

Performance on sündmus, mille käigus mitte midagi ei juhtu; ja kui ta on läbi, pole temast midagi mäletada. Ta oli; see tähendab, et ta ei toimu praegu; see tähendab, et teda ei ole olemas, sest tulevikku ta ei ulatu. Nii ongi pärast *performance*'ite näitust unustatud kõik, sest midagi polegi juhtunud.

Mõtlen sellega, et ennekõike on *performance* kunst, mille käigus tähendus pigem hävib kui tekib - ta on kulutus ilma ülejäägita. Pärast *performance*'i lõppu pole teos enam teos ega kunstnik kunstnik. Nii on siin tähenduslikus plaanis õieti vähe analüüsida. Pigem võiks püüda välja selgitada, mis õieti *performance*'i käigus kadus, milline tähendus hävis.

Eleonora puhul võiks see kõigepealt olla ühe nime tähendus. Näituse nime. Kuid see nimi on pärisnimi; naisenimi ilma ühegi teadaoleva isikuta, kellele ta võiks kuuluda ja kel oleks näitusega mingi seos. Võib-olla on olemas mõni sellenimeline pensionär. Võib-olla on neid palju; kui nad kõik toimetatakse Tallinna Kunstihoonesse, üle kogu Eesti, mis, üle kogu Läti, Poola, Soome - siis moodustuks *performance*, tõelise sisuga "Eleonora". Kuid pärast poleks ometi mitte kui midagi juhtunud.

Tegelikult olid sel näitusel toimumas mõned *performance*'id, mis mulle päris hästi meeldisid, ja mõned, mis meeldisid vähem; mõni üldse mitte. See tunne aga ei tekkinud niivõrd hea maitse põhjal. Rohkem meeldisid mulle need, mis omaenda tähenduse lõpuni kulutasid. Näiteks Roi Vaara. Või Matti Milius, Siim-Tanel Annus, nemad seekord lihtsamate vahenditega. (Võib öelda, et Annus on päris kunstnik, aga Milius ainult kunsti koguja - kuid *performance*'ile ongi iseloomulik, et selline eristus võib kustuda, olles üks hävivatest tähendustest. Rääkimata sellest, et ainult loll võib mõelda, nagu oleks Milius ainult...)

Miliuse habe: sedavõrd suveräänne detail, et ta ühtlasi sobib lausa suveräänse detaili "mooduliks". Mõõta kõike, mis eesti kunstis tehakse, olgu *performance*'i või millegi muu (nt monumentaalskulptuuri) alal, Miliuse habemega. Kõik, mis jääb üle või alla selle, mis nõuab juba sentimeetrite ja millimeetritega mõõtmist, heita kõrvale. Sest see ei ole suveräänne.

Mida Milius ei taha, polegi kunst.

Performance ongi vaid detailid: iialgi ei saa neist tervikut, sest need detailid ei püsi, ei püsi paigal ja põrkuvad, hüplevad, nad tantsivad ega liitu omavahel kokku millekski, mis on olemas. See on detailide iseseisev elu (Priit Pärna kunagised multifilmid). Neile ei ole, nagu teatavas keelekihistuses öeldakse, "käppa" peale pandud.

Kui *performance* tekitab poleemikat, on õigem kõrvale astuda. Mida *performance* "tähendab", selle üle ei tasu arutleda, ta teeb rohkem midagi muud. Seevastu: kui *performance* venib, kui ta opereerib läbinähtavate ja igavate sümbolitega, on see silmaga näha, ning jälle ei ole millegi üle vaielda.

Performance kui mõte: ta on, võiks öelda, Sokratese-eelne, sest asjad pole siin kunagi olemas lihtsalt millegi jaoks. Nii pole nad päriselt asjad.

Nõnda on ehk ka mõistetavam, miks pärast *performance*'it polegi "midagi juhtunud": sest kõik, mis juhtub, juhtub alati mingite asjadega. Inimene, kui temaga "juhtub", näiteks ta libiseb põrandal ja kukub, on sel hetkel natuke "asi". Kui ta teeb sedasama *performance*'is, on ta sel hetkel niisugune "asi", mis pole päriselt asi.

Piltide peal on Eleonora mõnikord ilus. Olgu siis pealegi, et tal on pensionäri nimi. Miks ei võiks pensionär ilus olla? Seepärast tasub siinkirjutatu unustada.

HARRY LIIVRAND

Epiloog

Everything comes omal ajal ja see maksab ka ELEONORA puhul. Nüüd on ta juba ajalugu, millest me mööda ei pääse, sest ELEONORA on eksklusiivne dekonstruktsioon meist endist, mis sunnib vaatajat uskuma uskumatut. Ta oli projekt, mis ei vanane. Ta oli küllaldane selleks, et anda läbilõige enam-vähem ühe põlvkonna taotlustest ja sellest, mida mõeldakse postmodernse *performance*-kunstina nii Baltimaades ja Poolas kui ka Skandinaavias. Ma kaldun arva- ma, et Roi Vaara esinemine võttis selle kokku.

ELEONORA tõestas samuti, et küsimus moodsa kunsti keelest ja kommunikatsioonivormidest on jätkuvalt aktuaalne. Sensuaalsus ja intuiitiivsus on sa- jandi lõpu märksõnad, mille ümber kasvab kõik muu.

Kes seda ei näinud, see seda ei näinud.

SULEV VAHTRE

KUNINGAMEHED JA JÜRIÖ ÜLESTÕUS

Keskaegse Liivimaa ajaloo mainekas uurija, möödunud aastal Saksamaal surnud Manfred Hellmann osutas oma elu lõpupoolel korduvalt tungivale vajadusele ümber hinnata ja ümber töötada Vana-Liivimaa ajaloo senine käsitus ning püstitada värsked uurimisülesanded. 1990. aastal peetud ja järgmisel aastal publitseeritud ettekandes¹ rõhutas Hellmann jällegi üht oma meelisteesi ja nimelt, et Vana-Liivimaa oli esmajoones misjonimaa, mille aluse rajas piiskop Meinhard, senises historiograafias on aga põhjendamatu peakangelaseks saanud Saksa Ordu. Otseselt ja üsna karmilt kritiseeris Hellmann Friedrich Benninghoveni põhjapanevat monograafiat Mõõgavendade Ordust (1965), leides selle mõned hinnangud olevat märkimisväärselt ühekülgsed. Omapoolses tavapärasest akadeemilisest toonist tunduvalt teravamast vastukirjutises² võttis Benninghoven üksikasjalise vaatluse alla Hellmanni argumendid, tunnistas need enamasti ekslikel või vigastel eeldustel rajanevaks ja lõpetas sooviga, et Hellmann edaspidi jälle kirjutaks nii väärtuslikke uurimusi, nagu seda oli tema 1954. aastal ilmunud töö keskaegsest Lätimaast.

Kiirustamata siinkohal seisukohta võtma kahe nii kõrgesse klassi kuuluva teadusmehe tõsisel poleemikas, tuleb tõdeda, et vanema historiograafia pärandist jääb tänapäeval Vana-Liivimaa tundmaõppimiseks muidugi väheseks. Kolm ja pool sajandit väldanud ajajärk muistsest vabadusvõitlusest kuni 16. sajandi keskpaika alanud suurte sõdade ni, ajaliselt pikema kõigest järgnevatest ajajärkudest meie poliitilises ajaloos, vajab uusi tuuli ja põhjalikku värskendust. Selles mõttes on püüded leida vastseid lähenemisviise ja vaa-

tenurki igati põhjendatud. Uutele radadele püüdlejat varitsevad aga ka rohked ohud ja võimalused libastuda. Kindlasti ei tohi varem tehtud alahinnata või kogunisti ignoreerida. Täiesti uusi allikaid vaadeldava ajajärgu uurimiseks ei ole vähemalt olulisel määral oodata, põhiliseks edasiminekuteeks on juba tuntud ja sageli paljude uurijate poolt läbisõelatud allikate uudne interpreteerimine. Allikate nappus ja lünklikkus pakub seejuures ikka ja jälle avaralt võimalusi mitmesugusteks järeldusteks ja mõttespekulatsioonideks. Hellmann-Benninghoveni väitlusele analoogilised debaadid on sellistel puhkudel enam vähem paratamatud ja põhimõtteliselt teretulnud.

*

Taani viimaste aastakümnete tuntumaid medieviste Niels Skyum-Nielsen on 1981. aastal ilmunud lühiuurimuses püüdnud anda uut käsituslust Taani võimu aegse Eestimaa poliitiliste jõudude asetusest ja tähendusest.³ Mõneti omapärasel laadis oma seisukohti esitava autori arvates oli Taani reaalne võim Eestimaa valduse üle hoopis suurem, kui seda arvati baltisaksa ajalooteaduses. Viimases toonitati eelkõige ja taani ajaloolase arvates suurelt jaolt alusetult saksa mõjusid. Skyum-Nielsen on toonud käibesse huvipakkuvaid uudseid fakte ja konstrueerinud teravmeelseid hüpoteese, baltisaksa historiograafia kriitikas paraku piirdunud peaaegu ainult Friedrich Georg von Bunge samateemalise raamatu⁴ arvustamisega, kõrvale jättes või mitte tundes mitut antud küsimuses väga olu-

1 M. H e l l m a n n, Der Deutsche Orden im politischen Gefüge AltLivlands. "Zeitschrift für Ostforschung", 40. Jahrgang, 1991. Heft 4. Lk 481-499.

2 F. B e n n i n g h o v e n, Zur Rolle des Schwertbrüderordens und des Deutschen Ordens im politischen Gefüge Alt-Livlands. "Zeitschrift für Ostforschung", 41. Jahrgang, 1992. Heft 2. Lk 161-185.

3 N. S k y u m - N i e l s e n, Estonia under Danish rule. Rmt: Danish Medieval History. New Currents. Copenhagen, 1981. Lk 112-135.

4 F. G. B u n g e, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark. Gotha, 1877.

list tööd. Nii on kahetsusväärset arvestamata jäänud ka Konstantin Höhlbaumi Saksa-Taani suhteid 1332-1346 käsitlev eriuurimus (1878), mis Bungega võrreldes oli mitmes küsimuses ja võib-olla uurimismetoodiliseltki tubli samm edasi. Paiguti jääb kriitika väheveenaks. Näiteks Bunge allikaist tuleneva konstateeringu, et Eestimaa ei võtnud osa Taani valitsuse peetud rohketest sõdadest, arvab Skyum-Nielsen ümber lükkavat väitega, et 1312. aastal peeti Taaniga sõjas olevas Greifswaldis kinni kaks Tallinnast pärit laeva. Taolised küsitavused vähendavad tunduvalt oponendi järelduste kaalu. Ka ei ole Taani kuninga ja tema taanlastest võimukandjate osa varasemas kirjanduses nii kõrvale jäänud nagu Skyum-Nielsen seda kujutab.

Taani-aegse Eestimaa hertsogkonna sisevahekordi vaadeldes tõuseb ühe kõige kesksema probleemina uurija ette Taani kuninga kohalike vasallide – kuningameeste – seisund ja tegevus. Seda ulatuslikku ja tänuväärset teemat on põhjalikumalt käsitlenud Bunge, Axel von Gernet ja Paul Johansen, ehk küll mitte sellises monograafilises laadis, nagu probleemistik näib väärivat. Ometi sisaldub Harju-Viru vasallkonna käekäigu senises uurimisoos palju huvitavat ja õpetlikku. Üks niisuguseid probleeme on olnud läänimeeste päritolu küsimus, millest meie teadmised on aja jooksul päris kardinaalselt muutunud, tekitanud rohkem vastukaja laiemas avalikkuses, heameelt ja solvumisi. Jutt on faktist, et vasallide hulgas oli ka eestlasi, mis omal ajal tundus üllatava ja isegi sensatsioonina. Mõtlemis- ja vaidlusainet on jätkunud praeguseni ja küllap jätkub edaspidisekski.

Bunge leidis kuningavasallide hulgas ühe eestlase – Clemens Esto, kelle lisanimi ei jätnud kahtlust mehe päritolus. Ühe vasalli indigeensus erilist tähelepanu ei äratanud ja Bunge on seda konstateerinud vaid ühes jooneluses märkuses.¹ Hiljem on küll veel kirjanduses osutatud sellele, et tegemist oli vallutuseelse Eesti ülikuga, sellega aga ka piirdutud.

Täiesti uuele tasemele viis küsimuse Paul Johansen oma 1925. aastal ilmunud doktori-väitekirjas,² milles ta Taani hindamisraamatu (*Liber Census Daniae*) alusel tegi kindlaks nelja ja oletamisi veel ühe vasalli eesti päritolu, osutas hilisemate allikate najal väga arvukatele eestlastele väikeläänimeestele ja allvasallidele (Rosenite allvasallid Andesid ja Tormed, Scherenbekede allvasallid Paysked), samuti ka maavanemate järglastest väikevasallide suguvõsadele Saaremaal (Jürsid, Tolsed, Leytzkullid, Kayssverid, Koggyd jt). Kõik see, iseäranis aga arvamus mõjuka Maydellite aadlisuguvõsa eesti päritolust tekitab baltisaksa aadlike seas kenakese pahameeletorni, nii et Johansen pidas hiljem paremaks rõhutada selle arvamusolemuslikkust, lisades siiski veel uusi argumente.

Kaheksa aastat hiljem esitas Johansen oma uurimistulemused Harju-Viru vasallide rahvusliku (etnilise) koostise kohta veelkordselt täpsustatuna, täiendatuna ja laiemas plaanis oma suuruurimuses Taani hindamisraamatu Eestimaa nimistutest.³

Suures Eestimaa nimistus, mis meieni säilinud 1241. aastal redigeeritud kujul, on loendatud 114 vasalli, kellest kaheldamatult eestlased olid Johanseni arvates viis: Asac (13 adramaad), Clemens Esto (34), Hermann Osilianus (5), Hildelempae (17) ja Villelemp (5). Võimalikuks pidas Johansen veel järgmiste vasallide eesti päritolu: Haenrich fan Anger (12), Hiltae (7), Lubric Polipae (37), Ropae (1,4 või 5; pole ka päris selge, kas on see isiku- või kohanimi), Paeter Tolk (19), Waerner Tolk (20) ja Vanac (1, võib olla ka kohanimi).

Teinud üksikvaal kindlaks ka taanlastest vasallid, kokku 10, sai Johansen protsentides väljendatuna sakslasi 86% (valdavalt pärit Alam-Saksast), taanlasi 10% (10:114 on küll õigupoolest 9%) ja eestlasi 4%.

Kuna taanlaste läänid olid üldiselt keskmisest suuremad, eestlaste omad väiksemad, siis maavalduse osas olid näitajad mõneti teistsugused: läänistatud maadest kuulus sakslastele 80%, taanlastele 18% ja eestlaste-

1 Sealsamas, lk 116, viide 153.

2 P. J o h a n s e n, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. "Verhandlungen der Gelehrten Etnischen Gesellschaft", 23. Band. Dorpat, 1925. Lk 9-11.

3 P. J o h a n s e n, Die Estlandische des Liber Census Daniae. Kopenhagen-Reval, 1933. Lk 734 jj.

le vaid 2%.¹ Need Johanseni protsentarvud läksid üldiselt käibele ja neid on palju korratud, kusjuures harva meenutati seda, et eestlastest oli Johansen arvestanud vaid neid, kelle eesti päritolu tema arvates oli väljaspool kahtlust.

*

Johanseni uurimistulemused võttis põhjalikumale revideerimisele Herbert Ligi.² Ligi tõi omapoolseid kaalutlusi Lybrikt Polipae, Haenrich fan Angeri ja Ropae eesti päritolu kasuks ning luges selle küllaldaselt tõestatuks, Paeter ja Waerner Tolki ning Vanae küsimuse jättis kindlamalt otsustamata. Eri-nevalt Johansenist pidas aga Ligi eestlasteks veel Albern de Kokaeli (89 adramaad), Bertald de Maekiust (20) ja Albert de Osiliat (22). Kokkuvõttes jõudis Ligi järeldusele, et eestlastest vasallide arv ulatus vähemalt 10%-le Taani hindamisraamatus kirja pandud vasallidest. Kuigi üksikisikute rahvusliku kuuluvuse küsimuse on põhjust jätkuvalt diskuteerida, võib Ligi üldtulemust lugeda küllalt tõepäraseks. Oli ju juba Johansen võimalikuks pidanud enam kui 10 vasalli eesti päritolu. Täiesti tõenäoliselt võis eestlastest vasalle olla rohkem kui taanlasi.

*

Monograafias Taani hindamisraamatust ei piirunud Johansen *Liber Census Daniae*'s fikseeritud seisundi analüüsiga, vaid jälgis tähelepanelikult ka vasallide edasist saatust. Vasallide üldarv jäi järgneva saja aasta jooksul kuni Taani valitsusaja lõpuni enam-vähem samale tasemele. Taanlastest vasallidest pöördusid pooled peatselt Taani tagasi, teine pool jäi aga Eestisse ja saavutas tänu oma suurtele valdustele mõjuka koha, liitudes tihedalt saksa aadliga. Abielluti nähtavasti sakslannadega ja nii pidasid taani kombed ja

keel vastu vaid paar-kolm generatsiooni. 14. sajandi alguseks oli juba kadunud Põhjamaade tüüpiline komme kasutada isanimesid.

Eestlased pääsesid täieõiguslike vasallide hulka Johanseni arvates tänu Taani vabameelsele hoiakule selles küsimuses. Tõepoolest, tema poolt eestlasteks loetud vasallide tõus oli ilmne: Mõõgavendade Ordu ajal (1227-1238) olid neist läänimehed vaid kolm – Villemp 5, Hildelempae 3 ja Hermann Osilianus 1 adramaaga. Taani võimu ajal said Hildelempae ja Hermann maid tublisti juurde, uutena lisandusid Asae ja Clemens Esto, viimane koguni 34 senistelt orduvasallidelt äravõetud adramaaga. Tõsi küll, kui Albert de Osilia oli tõepoolest eestlane, siis on meil tegemist vastupidise näitega. Nimelt anti tema Mõõgavendade-aegsed valdused pärast võimuvahetust taanlasest vasallile. Albert de Osilia eesti päritolu on siiski küsitav. Tundub ikkagi, et eestlastele tekkisid Taani võimu kehtestamisel tunduvalt paremad võimalused sotsiaalseks tõusuks. Ka Mõõgavendade Ordu järglane Liivi Ordu püüdis oma aladel põliselanikke takistada tõusmast kõrgemale vabalalupoja ja väikeläänimehe seisusest. Mis aga puutub Taani võimude vabameelsusesse, siis pigem oli see vahest kaine poliitiline arvestus toetada ja saada ise toetust kohaliku ülikonna esindajailt vastukaaluks põlisrahva laiemates kihtides jätkuvalle rahulolematusele uue ja võõra võimuga. Kaalutlusi võis olla veel mitmesuguseid, oletada võib ka püüet vähendada sakslastest vasallide osakaalu, rohkemat ei luba allikmaterjal otseselt siiski ütelda.

Taani hindamisraamatus märgitud eestlastest oli suurim järglaskond Clemens Estol, kellest oletatavasti pärinesid Like, Guldene ja ehk ka Watzeli vasallisuguvõsad. Liked kandsid eestikeelset lisanime Pesentake (Põõsataga, Johanseni arvates pilkenimi), nende hulgas oli rüütelkonna juhtivaid isikuid (Hinrick Like(s) esindas 1343. aastal Eestimaad Stockholmis rahu sõlmimisel Rootsiga) ja majaomanikke Tallinnas. Pere-

1 N. Skyum-Nielsen (*Op. cit.*, lk 118) esitab need protsendid ekslikult vasallide arvu kohta käivatena, madalades sellega eestlaste osakaalu.

2 H. Moora, H. Ligi, Hozjaistvo i obščestvennoi stroi narodov Pribaltiki v načale XIII veka. Tallinn, 1969. Lk 64-71. Sama saksa keeles: Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts. Tallinn, 1970. Lk 84-93.

konnavapil oli hundipea, heraldiliste reeglite vastaselt vasakule pööratud, selle kohal kaks kuusnurkset tähte. Suguvõsa põhikodu asus Liikva külas, millest osa 1312. aastal läks Bremenite kätte. 1379. aastal nimetatakse Like kede eluaset vanaks (endiseks) mõisakohaks (*antiqua curia in villa Like*) ja see kuulus Lechtise perekonnale. Kindlad teated Likedest lõpevad 1389. aastaga, allikais 1482. ja 1524. aastal esinevad samanimelised (Like, Lyecke) võib-olla enam ei kuulunud sellesse perekonda. Guldene perekonnast on teada vasall Uldelempe Kulna külas (Keila khk) 1318. aastal, Watzelid (Vatsla küla Keila khk) esinevad allikais 1382-1550. Asae järglased Lõiusel (Juuru khk) olid rüütel Johannes de Loyse (1275, 1277) ja arvatavalt selle poeg eesti eesnimega Yaldis (1277), vapil lõvikäpp. Hermann Osilianuse ja Villelempi järglased näivad olevat siirdunud Tallinna, Hildelempae omadest ei ole midagi teada. 1274. ja 1277. aastal esineb ürikuis vasall Uldelempe (Undelempe), kelle surma järel läänistatakse tema mõis (*allodium*) Puiatu külas ja koht (*curia*) Toompea suures linnuses pojale Johannesele. Viimane on mõisa edasi müünud Dünamünde munkadele. Võimalik, et Uldelempe on identne Taani hindamisraamatu Villelempiga.

Eestlastest vasallid ja ka allvasallid kaovad allikatest ja nähtavasti ka tegelikkuses üldiselt 14. sajandi teisel poolel. Pikka aega on vähemasti osa nendest end tundnud eestlastena, millele eestikeelsed ees- ja lisanimed selgesti viitavad. Võrreldes kodumaast äralõigatud taanlastega oli eestlastel oma rahvuse säilitamine tunduvalt kergem, sest ümbritsevad ja sugulased olid kõik eestlased. Kuid algusest peale võeti (anti ristimisel) ka kristlikke (saksa) nimesid ja need saavutasid ülekaalu. Seisuse-, ameti- ja sõjakaaslased olid ju enamasti sakslased, aja jooksul osutus viimaste mõjur määravaks, toimus germaniseerumine, nii nagu ka soome aadlisuguvõsadel teispoole lahte.

Kokkuvõtlikult niiviisi on Johansen kujutanud Harju-Viru rüütelkonna teket, mis oma

arengus sai edaspidi eeskujuks teistele Vana-Liivimaa osadele. Peamiseks ja otsustavaks jõuks selles protsessis olid Johanseni arvates sakslastest läänimehed, kes ülekaalukalt pärinesid Alam-Saksast.

*

Ajaloolaste väitlustes on ka kõige diametraalsemalt erinevate seisukohtade puhul uurimismetoodilised alused põhimõtteliselt ikkagi ühesugused. Lahkarvamused ei teki harilikult mitte allikakriitika printsiipide, vaid nende rakendamise pinnal. Kui ajaloo uurimisse sõna sekka ütlevad mitteajaloolased, võivad asjad minna tunduvalt segasemaks ja arusaamad erineda juba lähte-kohtadest alates.

Harju-Viru vasallide küsimuses on uut sõna pakkunud Edgar Valter Saks, 1930. aastatel kirjanikuna tuntuks saanud (ka ajalooline romaan "Hannibali rahvas", 1936) õigusteadlane. Saks on avaldanud rea mahukaid ajaloolis-filosoofilisi töid (*Aestii*, 1960; *Esto-Europa*, 1966; *The Estonian Vikings*, 1981), mis ajaloolaste ja keeleteadlaste poolt pole teaduslike uurimustena tunnustust leidnud. Kõne all olevat problemaatikat on Saks vaadelnud 1970. ja 1971. aastal ajalehes "Võitleja" ilmunud artiklites Virumaa vasallidest ja Jüriöö ülestõusust, mis korporatsioon "Rotaliä" väljaandel avaldati ka eraldi brošüüri-na,¹ ning oma raamatus *Liber Census Daniae*'st.²

Saks lähtub tema poolt aksioomiks nimetatud printsiibist, et keskajal vabatahtlikult ja kokkuleppel vallutatava või kristianiseeritava maa ülikud saanud uuel läänisandalt oma maad ja valdused läänidena tagasi. Virumaa alistus Saksa arvates ainsana Eesti maakondadest vabatahtlikult ja võitluseta ning seal olevat see põhimõte leidnud täieliku rakenduse. Suurvasall Thidericus de Kivele, kes valdas Taani hindamisraamatu järgi 442 adramaad, olevat olnud varem Virumaa "üldvane" ja alistumisleppe sõlmija Taaniga.

1 E. V. Saks, Eesti soost vasalkond taaniaegsel Virumaal 1220-1345. Jüriöö mäss uues valguses. Revideerivaid seisukohti ürikute alusel. Philadelphia-Wilmington, 1971.

2 E. V. Saks, Commentaries on the Liber Census Daniae. Studies in Medieval European History. Montreal - Ann Arbor, 1974.

"Aksioomile" toetudes on Saks lugenud eestlasteks eesti kohanime kandnud vasallid ja üldse kõik need, keda ei saa täiesti kindlalt lugeda sakslaseks või taanlaseks, seda ka Revalas-Harjus, mis ju võitlusest ei alistunud. Nii on ta kokku saanud Taani hindamisraamatust 41 eesti soost vasalli, järgnevast ajast 1249 – 1347 veel üle 120. Protsentarvud on eri kohtades esitatud mõningate erinevustega. 30-st kuni 50 protsendini. Taani aja lõpul oli Saksa arvates eestlasi 50%, sakslasi 45%. Eestlased olevat vasallkonnas moodustanud oma leeri, eesti sektori, oma huvide ja oma poliitikaga.

Jüriöö ülestõus oligi Saksa seletusel Harju–Viru vasallkonna eesti sektori poliitiline konspiratsioon: vasallid ise insinueerisid rahva ülestõusu ja maleva kogumise, et rootslaste laevastiku abiga viia Eestimaa Rootsi kuninga alla ja selle sammuga pääseda Saksa keisri või ordu võimusesse sattumast. Rahva ürgne vabadusiha muutnud aga poliitilise malemängu ja organiseeritud ülestõusu mäsuks, kus rahvamassid hakkasid rüüstama ja tapma võõraid. Kuna viimased olid tollal peamiselt sakslased, kasutanud seda ordu nii propagandaks kui ka omapoolse masstapmise õigustamiseks.

Üksikute vasallide ja suguvõsade eesti päritolu üle diskuteerimine võiks viia väga pikale ja vaevalt pakuks erilisi tulemusi. Peep Peter Rebase arvates rajanevad Saksa tõestuskatsed kas küsitaval keelelisel interpretatsioonil või on lihtsalt oletused, mida ei saa ei õigeks lugeda ega ka ümber lükata.¹

*

Baltisaksa vanemas ajalookirjanduses (Bunge, Gernet) on küllaltki põhjalikult jälgitud Harju–Viru korporatiivset arengut, rüütlikonna teket ja sisekorraldust, vahekordi kuninga kui maahärraga, suhteliselt tagasi-

hoidlikumalt vasallkonna kui poliitilise jõu ilmet, tähendust, tegevussuundi ja praktilist poliitikat. Siinkohal mõned märkused selle probleemistiku paarist tahust, eelkõige Harju – Viru läänimeeste suhetest Liivimaa Orduga.

Stensby lepingus 1238. aastal tuli Liivi Ordu paavsti legaadi Modena Wilhelmi survel leppida Põhja-Eesti tagasiminekuks Taanile. Osa orduvasallidest kaotas oma läänid ja asendati taanimeelsete meestega. Enamus jäi siiski paigale ja asus teenima uut maahärrat. Ordu rahulolematust pidi leevendama lepingus sõlmitud liit uute alade vallutamiseks, millest ordu pidi saama kolmandiku. Mõeldud oli muidugi idapoolseid Vadja ja Vene maid, kuhu üsna peatselt ka edasitungile asuti. See lõi eelduse koostööks ja andis ühtaegu ordule põhjust ja võimalusi sekkuda Taani valduse asjusse. Kaugemas perspektiivis pidas ordu kahtlemata silmas Põhja-Eesti tagasivõitmist.

Liivimaa vanem riimkroonika,² ordukroonika, mis oli Liivi Ordu konventides lauraamatuna ettelugemiseks orduliikmete ühistel söömaaegadel, kirjeldab vaimustusega orduvendade liigutatavat üksmeelt Harju–Viru vasallidega.³ Riimkroonika faktilisi andmeid, eriti kroonika vanemas osas, ei maksa väga usaldada, kindlasti väljendab ta aga ordu juhtkonna seisukohti ja siin vaadeldavas seoses ongi just see oluline.

Vanemas riimkroonikas (värsiread 6663–6779) sisaldub väga huvitav Vana-Liivimaa eri osade kirjeldus ja iseloomustus, kus napimalt ja konstateerivalt kõneldakse piiskopkondadest ja Riia linnast, sõnaderohkelt ja rõhutatud sümpaatiaga Taani kuningale kuuluvast "heast maast Revelest". Kroonik teatab, et sealset maarahvast nimetatakse eestlasteks ja et nad on kuninga teenistuses. Maa on krooniku sõnul hästi kaitstud heade linnustega, palju on vapraid rüütleid ja sõjasulaseid, keda kuningas on "hästi läänista-

1 P. P. R e b a n e, The Jüriöö mäss (St. George's Night Rebellion) of 1343. Rmt: Baltic History. Columbus (Ohio), Association for the Advancement of Baltic Studies, 1974. Lk 35–48.

2 Livländische Reimchronik. Hrsg. von L. Meyer. Paderborn, 1876; Allikakriitiline ülevaade ja eestikeelne tõlge: E. Kross, Liivimaa vanem riimkroonika. Diplomitöö. Juh. S. Vahre. TÜ Eesti ajaloo kateeder. Tartu, 1991.

3 Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae. Hrsg. von E. Strehlke. Scriptores rerum Prussicarum, II Band. Leipzig, 1863. Lk 62.

nud" ja keda kõiki kutsutakse kuninga- mees- teks (*kuniges man*). Need "uhked sõdalased" on oma pealiku kutsel tihti abiks orduväele võitluses paganate vastu ja paljud nendest on langenud "vendade kõrval kui kangelased". Toetus on vastastikune, sest venelaste sõjakäikudel kuninga maile "vennad aitasid meid kohe // venelaste vastu oma väega".

Üksiksündmustest on kroonikas kirjeldatud orduvendade ja kuningameeste ühiseid võitlusi Venemaal aastail 1240 – 1241, edasi arvukates sõdades kurelaste, leedulaste ja semgalitega, veelgi põhjalikumalt suurtes semgalite alistamislahingutes aastail 1270 – 1290, mis on kroonika sisuliselt kõige usaldusväärsem osa. Kuningameeste pealikute (Taani aschalduritest) on nimeliselt esile tõstetud Siverithi (v 7857, 7871), kel olnud lõvi julgus, Odewarti (v 9531, 9569) ja Eilart von Hobergi (v 8321 jj-d). Viimane juhtis koos ordumeister Ernst von Rassburgiga suurt sõjakäiku Leedusse aastal 1279 (kroonikas 1278), mis lõppes lüüasaamisega tagasiteel ja mõlema surmaga.

Väga kõrgelt on kroonikas hinnatud Harju – Viru vasallide teeneid saarlaste ülestõusu mahasurumisel 1261. aastal (v 6099-6320). Niipea kui ordu viitsemeister Georg saanud teate saarlaste loobumisest ristiusust ja üldisest väljaastumisest kristlaste vastu, läkitanud ta kõigepealt kiiresti saatkonna Tallinna (Revellesse, mis võib tähendada ka Revala maakonda) tõsise abipalvega. Alles pärast seda, kui saadikud olid positiivse vastusega Riiga tagasi jõudnud, saatis meister väkkekutse ordu- ja piiskopimaadele. Lõpetades kirjeldust ülestõusu lämmatamisest ja kiites Saaremaalt saadud erakordselt rikkalikku röövsaaki, mainib kroonik veel kord tunnustavalt kuninga rüütleid, kes, "kõigil käed täis", oma maale tagasi ratsutasid.

Krooniku sümpaatia kuningameeste vastu on sedavõrd rõhutatud, et autorit ennast on peetud Taani rüütliks ja kroonika kirjutamise kohaks Tallinna Toompead, seda enam, et viimast nimetab kroonik koduselt lihtsalt linnuseks. Praegu ei kahelda siiski, et autor oli

ordumeistrile lähedal seisev ordurüütel, võib-olla vapicheerold.

Arvestades kroonika ametlikku iseloomu järeldeb krooniku suhtumisest ordu püüe Taani vasallidega hästi läbi saada. Et suhted alati nii sõbralikud ei olnud, seda võib välja lugeda 1289. aasta võitluste kirjeldusest. Ordu on tõsiselt vajanud ja oodanud abi Eestimaa vasallidelt, seda aga ei tulnud, ja nii saanud žemaidid ja semgalid maad rüüstata. Kas vasallide appitulekut lihtsalt loodeti või jätsid need antud lubaduse täitmata, see tekstist ei selgu, mingi ebakõlaga tundub aga tegemist olevat. Nii või teisiti on kroonikas sellega veelkordselt alla kriipsutatud Harju – Viru sõjalise jõu tähtsust lõunapiiril käivas sõjas.

Riimkroonika lõpeb semgalite allutamise-ga 1290. aastal. Vallutussõda oli lõpule jõud- nud ja Vana-Liivimaa valitsejate oma- vahelised suhted tõusid päevakorrale mõneti muutunud tasemel. 14. sajandi alguses näh- tub ordu ja Eestimaa vasallide jätkuvalt hea läbisaamine 1304. aastal Tartus (või Paides) sõlmitud liidulepingust. Edaspidi esinesid vasallid mitmel korral koos nende jõududega, kes taotlesid ordu ja Riia linna lepitada.

Ordu ja Riia vahelistesse sõdadesse (1297 – 1298, 1328 – 1330) Harju-Viru va- sallid igatahes ei ole sekkunud. Põlisrahva rahulolematuse avalduste puhul on aga ker- gesti leitud ühine keel ka 14. sajandi esimesel poolel.

Liivimaa ordumeistri Reimar Hane valit- semisaja (1324 – 1328) tähtsaimaks sündmu- seks loeb Hermann Wartberge ordukroonika läbirääkimisi ja nõupidamisi, mida meister pidas Liivimaa piiskoppide ja vasallidega, eriti Harju ja Viru omadega, kohalike elanike salakavaluse ja uskmatuse pärast.¹ Seda kroonikateadet on Astaf von Transehe-Rose- neck tõlgendanud kui tunnistust eestlaste ülestõusust Reimar Hane ametiajal.² Kui ka tegemist polnud lausa ülestõusuga, paistab olukord olnud vähemasti sedavõrd tõsine, et ordul tuli ohu kõrvaldamiseks koos Harju – Viru vasallidega agarasti tegutseda. Ordu

1 Sealsamas, lk 62.

2 A. v. Transehe-Rosenek, Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit in Livland. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, XXIII Band. Riga, 1924-1926. Lk 528.

huvi Harju-Viru asjade vastu ja püüe nendes-
se sekkuda kuulus jätkuvalt ordu poliitikasse.

*

Harju – Viru vasallid olid Liivimaa orduriüt-
lite relvavennad sõdades leedulaste ja vene-
lastega, põlisrahvaste allutamisel ja
üleštõusude mahasurumisel. Suurim üles-
tõus, Jüriöö üleštõus, oli suunatud põhiliselt
Taani kuninga vasallide endi vastu. Nii vähe-
masti on seda kujutanud ordukroonikad. Ka
Novgorodi leetopiss kinnitab, et eestlased
tapsid oma maa bojaare (*svoih bojar zems-
kih*).¹ Kõike eelnevat silmas pidades oli ordu
appimine k surmahätta sattunud vasallidele
enesestmõistetav. Tegelikkus võis siiski olla
tunduvalt komplitseeritum.

Vana-Liivimaa poliitiliste jõudude kaardil
ei seisnud Eestimaa vasallkond nii kindlalt
ordu kõrval, nagu viimane seda oleks soovi-
nud. Vasallid olid pikka aega vastu pannud
Taani plaanidele Eestimaad võõrandada, ja
kui nende hulgas ka oli ordumeelseid mehi,
ei olnud perspektiiv saada orduvasallideks
üldiselt populaarne. Abi hind võis aga olla
just niisugune.

Muidugi ei tarvitsenud seisukohad nendes
küsimustes olla täiesti üksmeelsed. Eriarva-
musi esines tõenäoliselt nii vasallkonnas kui
ka ordu. Liivimaa nooremast riimkrooni-
kast² võib välja lugeda vastuolusid ordumeis-
ter Burchard von Dreilebeni ja tema järglase
Goswin von Herike vahel.

Ordu intensiivsest tegutsemisest ja suhete
keerukusest üleštõusu eel kõneleb Taani ase-
haldur Conrad Preeni vangistamine ja sulge-
mine arvatavasti Paide ordulinnusesse.
Mingid kontaktid on noorema riimkroonika
järgi olnud ordul enne üleštõusu ka Harju
eestlastega. Kui ordu 1343. aasta mais võttis
Harju – Viru oma kaitse alla, toimusid tunta-

vad muutused vasallkonna juhtorganite isik-
koosseisus.

Vasallkonna etteotsa tõusnud Bertram
von Parenbeke esineb 11. mai ürikus asehal-
duri kohusetäitjana, seega kuningavõimu
esindajana, viis päeva hiljem, kui ordu oli
saanud olukorra peremeheks, tema nimi täht-
samate võimukandjate poolt väljastatud üri-
kus aga puudub ega esine enam ka edaspidi.

Millised ka ei olnud vasallkonna grupe-
ringud, ei anna allikad ometi alust eraldada
eesti ja saksa sektorit, veel vähem pidada
esimest üleštõusu või poliitilise pöörde ette-
valmistajaks.

Õeldu ei välista mõne üksiku eesti soost
vasalli osavõttu üleštõusust, sest noorem
riimkroonika kõneleb isegi ühest sakslasest,
kes "hirmul oma elu pärast" oli üleštõusnute
poolele üle tulnud. Informatsioon, mida see
sakslane pakkus, ja tähelepanu, mida kroonik
talle on osutanud, viitab, et ta polnud just
kõige tähtsusetum mees. Üleštõusu osaliste-
na võiks kõige julgemalt oletada Likede su-
guvõsa, mille eestilisusele ja talupoja-
sõbralikkusele võib allikatest tõendusid leida.
Olemasolevad andmed kõnelevad aga selgelt
vastu nende liitumisele üleštõusuga. Kõik
sellest ajast teadaolevad Liked jätkavad te-
gutsemist ka pärast üleštõusu, mõned õige
kõrgetes rüütelkonna ametites.

Gerneti arvustuse kohaselt kadus viimasel
veerandsajandil enne Jüriöö üleštõusu alli-
kaid fikseeritud 80-st Eestimaa vasallisugu-
võsast üleštõusu tulemusena kas täielikult või
igatahes Eestimaa vasallide ridadest vähe-
malt 47, niisiis 3/5.³ Transehe-Roseneck ei
pea neid arve küllalt põhjendatuks, kuna osa
Gerneti poolt loendatutest asus Virumaal,
kuhu üleštõus vahest ei ulatunudki, osa võis
surra loomulikult teel, elukohta vahetada või
lääni järgi nime muuta.⁴ Muutus vasallkon-
nas oli siiski õige põhjalik.

Aasta 1343 (või oletatavasti 1343) esineb
ürikutes vasallide surma-aastana kümme kon-

1 Novgorodskaja pervaja letopis staršego i mladšego izvodov. Moskva – Leningrad, 1950. Lk 357.

2 Bartholomäus Hoeneke noorem riimkroonika. Toim. S. Vahtre. Tallinn, 1960.

3 A. v. G e r n e t, Forschungen zur Geschichte des Baltischen Adels. 1. Heft. Die Harrisch-Wirische Ritterschaft unter der Herrschaft des Deutschen Ordens bis zum Erwerb der Jungingeschen Gnade. Reval, 1893. Lk 48-49.

4 A. v. T r a n s e h e – R o s e n e c k, Zur Geschichte des Lehnwesens in Livland. Mitteilungen aus der livländischer Geschichte, XVIII Band. Riga, 1903. Lk 14, viide 1.

nal juhul, mis teiste aastatega võrreldes on silmatorkavalt palju ja ilmselt tingitud ülestõusust. Personaalselt pole ometi võimalik ühelgi juhul täiesti kindlalt surma põhjust kindlaks määrata. Nii on Callevere nimeline vasall, tõenäoliselt eestlane, tapnud sel aastal aadlik Vrowinus de Lemede. Johanseni arvates on see toimunud enesekaitseks ja võis olla ülestõusu järelmäng. Ülestõusuga võib seostada Rolo de Ylmentsalo surma, kelle Ilmasalu (Ilmatsoo) mõis koos 4 külaga läheb 1346. aastal tagasi kuningale ja järgnevalt Padise kloostri kätte. Kõige intrigeerivam on Tallinna rae märkmeteraamatus leiduv hilisem ääremärkus,¹ milles osavõtlikus toonis mälestatakse (*iste bene memorie*) korruga tervelt üheksat nimekat rüütlit, kes puhkavad rahus (*requiescant in pace*). Kõik nad on tüüleeritud *dominus*'eks ja peaaegu kõik on kuulunud kuningandunike (maanõunike) hulka. Ülestõusu algusaega kõigi nende surm aga ei saa langeda, sest osa neist nimedest esineb 11. või 16. mai ürikutes ja korratuna 27. oktoobril.

*

Eesti päritolu vasallide tegutsemist poliitilise rühmitusena Jüriöö ülestõusu päevil olemasolev allikmaterjal ei kinnita, veel vähem nende juhtivat osa ülestõususes. Eestlaste lülitumine läänisüsteemi on tunnistuseks eesti ülikonna tugevusest ja mõjukusest, mida uutel võimudel tuli arvestada, kuid sellest ei jätkunud, vähemalt pikemaks ajaks, oma poliitika ajamiseks. Vasalliseisund tähendas ühelt poolt sotsiaalset tõusu, teiselt poolt aga ka vandega kinnitatud alluvust uuele võimule. Umbes sada aastat kestnud arengus ei kaotatud veel täiesti oma etnilist eripära, sotsiaalses ja poliitilises mõttes sulanduti aga aja jooksul paratamatult võõrsilt tulnute hulka.

Siit tuleneb juba uus küsimus: kes siis olid Jüriöö ülestõusu korraldajaks, kes moodustasid selle üsnagi kindlapiirilise ja toimeka

juhtkonna, mille olemasolu eriti kroonikateadetest kõigiti veenvalt tõendavad? Antud probleem nõuaks eraldi käsitlemist ja ei mahu enam käesoleva kirjutise raamesse. Olgu siiski sellele tähelepanu juhitud.

P. P. Rebane on tulnud järeldusele, et ülestõusu juhtkonna moodustasid talupojad, kellele tõenäoliselt lisandus ka allvasalle ja vahest ka sakslaste vägedes teenivaid eestlasi ning linnaeestlasi. Arvatavasti oli juhtide hulgas ka meresõitjaid või kaupmehi ja just need võisid olla Soome läkitatud saatkonna koosseisus. Niisiis pärines Rebase arvates ülestõusu-aegne eestlaste juhtkond talupoegade klassist ja keskklassist, erineva tagapõhja ja elukutsetega. Teatud täienduseks Rebase seisukohale ja osunduseks kaugemale taustale võib pidada Hellmanni arvamust, mille kohaselt ülestõus tõendab, kui tugev oli veel eestlaste hõimorganisatsioon.

Vallutusega ei kadunud kohe muinasaegne haldusstruktuur, seda lihtsalt ei olnud millegagi asendada olukorras, kus uued valitsejad elasid alles üksnes linnustes ja linnades. Igapäevase elu küsimused (maakasutuse reguleerimine jm) vajasisid kohapeal lahendamist ja selleks oli tarvis vastavaid ametimehi kohalike elanike endi hulgast. Need olidki olemas muistse vabadusvõitluse üleelanud omaaegsete vanematena, nende pärilike või ametijärglastena, kes jätkasid suurelt jaolt endiste funktsioonide täitmist kohalikus halduses, samuti talupoegade sõjateenistuse korraldamisel. Ise talupojad, olid nad teistega võrreldes kõrgemal positsioonil, kuid mitte sedavõrd, et oma rahva mured ja taotlused oleks neile võõraks jäänud. Niisugune traditsioonilisel elukorraldusel rajanev talupoegade ladvik oligi kõige tõenäolisemalt see keskkond, mille hulgast pärines Jüriöö ülestõusu tuumik, suure vabaduskatse initsiaatorid ja korraldajad, kel oli autoriteeti ja oskusi mobiliseerida oma seisusekaaslaste massid ja võib-olla mõne teiseegi sotsiaalse kihhi esindajad.

¹ Tallinna märkmeteraamatud (*Libri de diversis articulis*) 1333-1374. Toim. P. Johansen. "Tallinna linna-arhiivi väljaanded", nr 8. Tallinn, 1935. Lk XXIV-XXV ja 13 (nr 113).

MAGNUS ILMJÄRV

SOOME VABATAHTLIKUD EESTI VABADUSSÕJAS EHK ÜHE LEGENDI LÖPP

"Ja sellel saatuslikul kriitilisel ajal saabus meile abi väljastpoolt. Soome lahte ilmus Briti laevastik ja Soome lahe tagant tõttasid meile appi vaprad Soome rahva pojad. Arusaadavalt, et kogu Eesti rahvas mäletab suurima ja südamlikumana tänutundega neid, kes meile appi tõttasid neil rasketel aegadel. Sügavalt ja südamest me täname kõiki Soome abiväelasi kolonel Ekströmi pataljonist ja Põhja-Poegade rügemendist..." Nii rääkis sõjavägede ülemjuhataja kindral LAIDONER Helsingis 29.1.1939 soome vabatahtlike 20. aastapäeva pidustustel. Nii kõnelesid teisedki Eesti juhid 20. – 30. aastatel; ajakirjandus avaldas soome vabatahtlike ülistavaid artikleid; ilmunud on kümneid raamatuid, milles kirjeldatakse positiivses valguses soome vabatahtlike osalemist Eesti Vabadussõjas.

Novembrirevolutsioon Saksamaal ja vaheerahu Lääneriikidega tõid kaasa Saksa okupatsioonivägede lahkumise Balti riikidest. Bolševikud kasutasid seda ära. 22. 11. 1918 alustasid nad pealetungi ja vallutasid Narva. Eesti väed ida- ja lõunarindel taganesid. Eesti Ajutisel Valitsusel tekkis küsimus, kust saada relvi ja abi. Otsustati pöörduda Soome poole. Soome valitsus nõustus andma vaid relvi. Soome pank laenas Eestile 10 miljonit marka. Kuna Soome valitsus suhtus eitavalt elavjõu Eestisse saatmisse, siis läks Eesti abistamine mitteametlikule tasandile. 20. 12. 1918 moodustati Eesti sõpradest EESTI ABISTAMISE PEATOIMKOND, mis hakkas värbama ja organiseerima vabatahtlike Eestisse saatmist.

23. 12. 1918 kirjutasid Eesti Abistamise Peatoimkonna esindaja senaator ALEXANDER FREY ja Eesti Helsingi saadik OSKAR KALLAS alla lepingule, mille kohaselt tuli Eestisse saata 2000 vabatahtlikku Eesti ülemjuhatause käsutusse ja ülalpidamisele. Vabatahtlikud pidid jääma Eestisse nii kauaks, kuni Eesti on puhastatud bolševikest või kui Eesti valitsus loobub soomlaste abist.

Vabatahtlikest moodustati kaks üksust. 1100mehelist Esimest Soomlaste Vabatahtlike Üksust juhtis major MARTINEKSTRÖM ja 2300mehelist Põhja-Poegade Rügementi Soome vabadussõjas sõdinud eestlasest kolonel HANS KALM. 30.12. 1918 saabusid esimesed Ekströmi üksusesse kuuluvad mehed jälleõhkujal "Tarmo" Tallinna ja paigutati põhjarindele. Kalmi Põhja-Pojad saabusid Tallinna 12. ja 23.1.1919 ning saadeti lõunarindele.

Soome ajaloolased Olavi Hovi ja Timo Joutsamo on analüüsinud Eesti Vabadussõjas osalenud vabatahtlike sotsiaalset päritolu, ealist koosseisu ja Eestisse tuleku motiive. Selgub, et valdav osa olid vähese haridusega talupojad (47%) ja töölised (18,9%). Vanus kõikus 15. – 36. eluaastani, kusjuures rohkem kui pooled olid 16 – 20aastased mehed. Eestisse tuleku motiividena on vabatahtlikud nimetanud seiklushimu (27,5%), abistamissoovi (20%), aatelist põhjust (15%), järgnevad majanduslikud põhjused ja venevastane viha. Vabatahtlike vanuseline koosseis ja haridustase lubavad väita, et Eestisse tulekul oli peamiseks motiiviks seiklushimu ja soov saada rahalist hüvitust. Hovi ja Joutsamo on esitanud elusolevatele vabatahtlikele küsimuse ka Eesti Vabadussõjas osalenud üksuste distsipliinist ja moraalist. 76% vastanutest tunnistas, et distsipliin ja moraal olid head, 23% aga ütles, et Eestis viibimise ajal esines ka röövimisi. Küsitlus on koostatud pool sajandit hiljem, palju on ununenud ja tundub väheusutav, et nii hulga aastate tagant saaks oma tegusid ja nende tõelisi motiive adekvaatselt mäletada.

Seda, kuidas soome vabatahtlikud Eestis käitusid, pole varem uuritud. Et vabatahtlike põhikontingendi moodustas kriminaalne element, on ajaloolased varemgi väitnud, kuid enamasti ilma tõendusmaterjalita. Ka üksikutes mälestustes esineb vihjeid vabatahtlike huligaanitsemisele ja kuritegevusele. Nii kir-

jeldab kolonel Karl Parts oma mälestustes vahejuhtumit Valga raudteejaamas, kus 300 – 400 soomlast nõudsid rongi Tallinna sõiduks. Rongi neile kohe ei antud, seepeale tõstsid nad ühest jaamas seisnud rongist reisirijad maha ja omastasid nende pagasi. Parts räägib ka soome vabatahtlike poolt toime pandud riisumisest Valga laadal, joomingutest ja arulagedast püssipaigutamisest. Soome poolelt on sama väitnud Eesti Abistamise Peakomitee esindaja Eestis Lauri Kettunen ja estofiil Martti Haavio. Kettunen ütleb oma mälestustes, et "kurb oli vaadata ja kuulda, kuidas jultunult lõhuti seda, mida idealistid Soome jaoks tähtsa sõjalise eesmärgi nimel olid tulnud looma". Ta räägib, kuidas kaks soome vabatahtlikku Tallinna raudteejaamas voorimehe reest eesti ohvitseri maha lükkasid ja ise asemele asusid. Kettunen kirjutab: "Meie mehed mürgeldasid mõnikord justkui vallutatud maal." Haavio kirjeldab Eestis toimuvat üliõpilasjuhi, Eesti abistamises aktiivselt osalenud Vilho Helase suu läbi: "Soome vabatahtlikud terroriseerivad maad. Seal tapetakse ja mõrvatakse ja röövatakse, lüüakse ühtelugu aknaid puruks ja sellele ei järgne mingisuguseid karistusi... Kui soomlased tulevad rindelt Tallinna, on neil raha kuni kümme tuhat marka. Aga kui nad lahkuvad Tallinnast, on see kõik maha joodud." Ja Haavio kommenteerib: "Mina nägin täna, kuidas Ekströmi mehed laskusid "Väinämöisestä" kaile (Helsingis – M. L.), neil oli sõjasaaki seljas, rinnas ja peas." Helanen jätkab: "Sina ei näinud midagi. Sa oleksid pidanud kuulma doktor Kettuneni sõnu: kui Eesti Abistamise Peatoimkond pööraks tähelepanu ainult metsistunud sõdurite nurjatustele, siis tuleks igal meie mehel, sealhulgas Kettunenil ja minul, end mure pärast võllapuu külge riputada." Haavio ja Helase vestlus toimus märtsi teisel poolel 1919. Soomlase kohta on see vägagi objektiivne.

Pahandused soome vabatahtlikega algasid juba esimesel päeval. Suurem osa kuritegudest oli scotud alkoholiga. Tallinnasse saabus joid nad end kohe purju ja hakkasid määrtsema. Ja see oli alles algus. Järgnevalt kõitsid vabatahtlikud Tallinna elanike tähelepanu omavaheliste kaklustega, millest mõned lõppesid traagiliselt. 21. 1. 1919 tappis vabatahtlik Arthur Henrik Wigström oma

kaaslase veltveebel Viljo Kuhmo. Tüli tekkis joomingu käigus. Üks vene valgekaartlane kirjeldab soome vabatahtlike Tallinnas viibimist nii: "Nad terroriseerisid linna, lakkusid, röövvisid – landsknechtide (palgasõdurite) ordu." Väljend *suomalaiset palkkasoturit* esineb ka Soome Välisministeeriumi ja Tallinna esindaja kirjavahetuses.

Vaatamata sellele et Eestis oli alkohol odav, jätsid vabatahtlikud joogikohtades arved maksmata, varastasid ja röövvisid alkoholi. 13. 3. otsisid relvastatud vabatahtlikud viina leidmise eesmärgil läbi Tallinnas Raevoja platsil asunud restorani "Grünwald". Keegi *vääpeli* T. J. Ketonen nõudis Rataskaevu tänaval asunud hotelli "Peterburg" kelderilt omletti. Kuulnud, et köök on töö lõpetanud, ähvardas ta kelneri tappa. Seejärel peksis Ketonen restorani peremeest. Läbiotsimisel leiti Ketoneni peatuspaigast kirst, mis sisaldas mitmesuguseid varastatud esemeid. Maksmata jäeti ka korterite üürid ja lahkudes võeti kaasa korteriperemehe väärtesemed.

Soome vabatahtlike määrtsemist kirjeldavad ka Eesti sõdurid. Kaitseliitlane Aleksander Hansu p. Pödder kirjeldab oma seletuses 4.3.1919 "Täna u. kella 4.30 ajal jooksis Narva mnt nr 28 teemaja "Narva" perenaine Marie Kühle minu korterisse, mis sealsamas majas asub. Perenaise järel jooksis keegi soomlane Põhja-Poegade 1. bat. 1. kompanii veltveebel käsigranaat käes ja ütles "ma ammutan". Sellepeale võtsin püssi ja ütlesin: "mis sa ammutad" mispeale soomlane ära jooksis. Veerand tunni pärast ilmus uuesti seesama soomlane ühes teise soomlasega käsigranaat käes ja laetud vene püss käes ja ähvardas mind lasta püssi palgele pannes. Jooksin hoovi pealt ringi ja võtsin teda teemaja lahtise ukse peal kinni..."

Alkoholi leidmiseks korraldati läbiotsimisi korterites ja majades ja võeti ühtlasi kaasa muudki kraami. 13. 3. 1919 panid soomlased toime läbiotsimise Tallinnas Tartu mnt 47 – 24 ja võtsid kaasa kaks saapanahka. 14. 3. korraldasid kolm soome vabatahtlikku viina leidmise eesmärgil läbiotsimise Tallinnas Polgu tn 3 elanud Magdalena Rabajevskaja juures. Läbiotsimise käigus kadus 500 marka raha. 23. 1. röövvis vabatahtlik Arvo Lempiinen Tapal üht kohvikut külastades seal istunud mehelt rahatasku. 25. 1. 1919 tegid neli

soomlast tuuri Rakvere linnas elanud Vassili Kalashnikovi juures. Saagiks saadi 10 pudelit viina, 12 kg suhkrut ja 390 pakki mahorkat. Kaks päeva hiljem langes soome vabatahtlike ohvriks fotograaf A. Kuusik. Temalt võeti ära rahatasku 200 rublaga. 28. 1. 1919 röövisid soomlased Narvas Hans Steinanilt 1200 marka raha, Liisa Uikilt kaks kella ja kelleltki Semjonovalt hõbekella. 12. 3. varastasid vabatahtlikud Valgas Reinhold Kurviitsa krunidilt u 1000 marga eest palke ja laudu. Aprilli algul 1919 purustasid vabatahtlikud Valga karskusseltsi auto – kahju u 6026 marka.

Läbiotsimised ja röövimised nõudsid vahel ka ohvreid. Valgas röövisid soome vabatahtlikud läbiotsimise käigus Jaan Baumannilt 61 marka ja tapsid ta siis kirvega. 26. 1. 1919 tapsid soomlased Narva lähedal Tõrvajõe külas Liisa Halliku, olles enne omastanud mitmesuguseid esemeid. 1919. a veebruaris teostasid vabatahtlikud läbiotsimise Vanakülas asunud Kaasiku talus. Talu perenaine Anna Elstrok avastas pärast seda, et läbiotsimise käigus oli kadunud asju, ja süüdistas soomlasi varguses. Seepeale tulistas läbiotsimist teostanud vabatahtlik hüüde saatel *"Suomen poika ei varasta koskaan"* Anna Elstrokki südamesse. Loetelu võiks veelgi jätkata.

On selge, et tegemist oli tavaliste inimestega. Võiks ju väita, et tavaline inimene tundis bolševikele kaasa ja see tingiski soome vabatahtlike käitumise. Soome vabatahtlikud röövisid aga ka rikkaid, koguni aadlisoost isikuid, keda bolševikele kaasatundmises ei saa kuidagi süüdistada. Nii näiteks langes 15. 1. 1919 viie soomerootslasest vabatahtliku ohvriks parun Nikolai von Stakelberg. Ähvardades teenijad maha lasta, võtsid vabatahtlikud pildiraamidest pildid, kappidest hinnalised sõõginõud, põrandatelt vaibad, akendelt eesriided ja muud majakraami. Kirjas Jaan Tõnissonile märgib parun Stakelberg, et punaseid olid tema teenijad ja töölised suutnud vaos hoida. Nood olid Stakelbergi väitel võtnud tema majapidamisest kaasa vaid voodipesu.

Varastatud ja kokkuröövitud esemed peideti Soome edasitoimetamise eesmärgil selleks otstarbeks üüritud korteritesse. 1919. a veebruaris kirjutab Peter Matz, Eesti Sõjamineisteriumi esindaja Soome üksuste juures,

Sõjaväe Varustusvalitsuse ülemale: *"Olen teada saanud, et soomlased igal pool kus nad liikusid palju igasugust kraami, millel suur kunstiline väärtus, on ära peitnud, et seda pärast oma kasu pärast ära müüa. Olen ühe niisuguse ladu üles leidnud, kus niisuguseid asju alalhoitakse. Ladu asub Toompuiestee nr 4 majas. Palun Teie korraldust, et need asjad Eesti riigile võiksin tagasi toimetada..."*

Kohut soome vabatahtlike üle Eesti võimud ei pidanud. Ei saa aga väita, et vabatahtlike kriminaalne tegevus Eestis jäi täiesti karistamata. 27. 1. 1919 nimetas Eesti Abistamise Peatoimkonna esimees OSKARI WILHO LOUHIWUORI Eestis asuvate üksuste juurde sõjakohtuniku (*sotatuomari*), kelleks sai K. H. Majantie. Juba järgmisel päeval jõudis Majantie Tallinna, 30. 1. aga Tartusse, kus asus soome vabatahtlike üksuste peastaap. 5. 2. 1919 kogunes sõjakohus (*sotaoikeus*) oma esimesele istungile hotellis "London". Enne kui peastaabi juurde moodustati sõjakohus, tegutses Ekströmi üksuses ka oma sõjakohus. Selle tegevusest teame vaid, et sõjakohus oli 28. 1. 1919 mõistnud röövimise eest surmanuhtluse vabatahtlik Johan Leontin Johanssonile ja vanglakaristuse veel kolmele samas kuriteos osalenud soome vabatahtlikule. Kohtuotsuse saatis Ekström Soome üksuste ülemjuhatajale kindral Martin Wezerile, kes nõudis, et Johanssoni asja käsitleks peastaabi juurde moodustatud sõjakohus. Johanssonil õnnestus aga Soome sõita ja nii karistusest pääseda. Majantie hinnangul oli peastaabi juurde moodustatud sõjakohtu kasutegur tühine. Teadmine sõjakohtu olemasolust võis ehk veidi ohjeldada vabatahtlike kriminaalset põhikontingenti. Mingit õigusemõistmist oli peastaabilt asjatu loota. Mida kujutas endast üldse Tartus asunud peastaap? Tsiteerime siin Lauri Kettuneni: *"Wetzeri peastaabis... elati koos viinaga – sõnasõnalt – seda võeti röövides kust saadi."*

Kohut vabatahtlike üle mõisteti Soome seadustest lähtudes. Kohtuotsuse täitmine oli aga raskendatud, kuna süüalused pidid karistuse kandma Eestis, mitte Soomes. Olud Eesti vanglates olid palju halvemad kui Soomes ja seepärast määrati karistused lühemad, kui samalaadse kuritöö eest oleks määratud Soomes.

Küsimusele, kui palju kuritegusid korda saadeti, on raske vastata. Kui meenutame kolonel Partsi kirjeldust 300–400 vabatahtliku tegevusest Valga jaamas, kas saame siis siit 300–400 kuritegu? Lisaks esineb pataljoni-käskudes sageli viiteid sellele, et vabatahtlikud varastavad pidevalt täiesti tühiseid, 5-10 margalisi esemeid. Märgime, et seebitükk maksis üks mark, tavaline nuga viis marka. On selge, et omanik ei teatanud tühiste esemete kadumisest. Pealegi jäi suur osa kuritegudest segaste aegade tõttu registreerimata ja avastamata. Raske on kindlaks teha ka röövimiste, varguste ja huligaanitsemiste eest vangistatud vabatahtlike arvu. Üksikasjalikku nimekirja nende kohta ilmselt ei koostatud. Tallinna vangimajja vastuvõetud meeste nimekirjade põhjal võib aga ütelda, et neid oli kindlasti üle saja. Oli saatuse iroonia, et soome vabatahtlikud pandi Eesti vanglates ühte kambrisse vangistatud bolševikega, kelle vastu nad olid tulnud võitlema. Leidus selliseidki vabatahtlikke, kes deserteerusid ja liitusid Eesti kriminaalse elemendiga.

Muide, parem polnud lugu rootsi ja taani vabatahtlikega. Märtsis 1919. a hoiatas Eesti konsul Stockholmis ARNOLD POSTI Eesti valitsust, et umbes 75% Rootsis värvatud vabatahtlikest on isikud, kellel on varem kriminaalpolitseiga tegemist olnud.

Teated vabatahtlike kuritegevusest jõudsid Soome ja tekitasid erilist pahameelt sotsiaaldemokraatide seas. Soome ajakirjandus oli sunnitud tunnistama, et vabatahtlikud olid tõepoolest teinud Eestis sobimatuid tegusid, kuid mida konkreetselt, sellest ei kirjutatud. Ajaleht "Uusi Suomi" teatas, et kui Eestis midagi sobimatut ongi juhtunud, siis tuleneb see meeste koduigatsusest, taltsutamatus noorusest ja vallatusest. "Uusi Suomi" süüdistas Eesti valitsust selles, et soomlastele ei suudeta palka välja maksta. Tõsi, palga maksimisega esines viivitusi, kuid vabatahtlike "teenete" eest tasuti hästi. Igale mehele maksti ühekordselt 2000 Soome marka. Sellele lisandus kuupalk – sõduritel 300, ohvitseridel olenevalt auastmest 1000–4000 Soome marka. Seda oli tunduvalt rohkem, kui maksti Eesti ohvitseridele.

EESTI ABISTAMISE PEATOIMKOND ei võtnud vabatahtlike kriminaalset tegevust omaks. 30. 4. 1919 teatas Peatoimkond, et

kuuldused soome vabatahtlike kuritegudest Eestis on nii Eesti ametiisikute kui ka Peatoimkonna poolt toime pandud juurdluse tulemusel osutunud täiesti alusetuks. See oli vale. Peatoimkond oli vabatahtlike kriminaalsest tegevusest täiesti teadlik ja tunnistas, et üksused olid moraalselt laostunud. Peatoimkonna istungi protokollist. (8. 3. 1919) loeme: "...Eesti garnisoni eluga rikutud kolonel Ekströmi salku on vallanud üldine omavolipalavik, millest sõja-asjatundja arvamise järgi ei saa vabaneda muul viisil, kui lasta kogu rügement puhkusele." Aprilli alguses 1919 kirjutab Soome valitsuse esindaja Eestis A. OSWALD KAIRAMO: "*Asi on arenenud niikaugele, et mitmeid ohvitseri on tulnud vangistada ja selle kriitilise pöörde peapõhjuseks, kuhu Soome abistamistegevus Eestis praegusel hetkel on jõudnud, tuleb kahtluseta pidada seda tõsiasja, et väga suur osa ohvitseridest ei ole olnud täisväärtuslik.*" Sama kuu 15. päeval kommenteerib Eestis toimuvat ka Soome Stockholmi saatkonna nõunik HERMANN GUMMERUS: "*...märkimisväärse osa meeste jultunud ja sageli vägivaldne käitumine ja halb sõjaline distsipliin on vähendanud kogu ürituse väärtust.*"

Soomlaste ja rootslaste kriminaalset tegevust tunnistasid ka Eesti juhid. Taani peakonsul Tallinnas – JENS CHRISTIAN JOHANSEN tsiteerib oma päevikus pea- ja sõjaminister KONSTANTIN PÄTSI poolt 5. 4. 1919 öeldut. Kui Johansen osutas soome ja rootsi vabatahtlike maine halvenemisele, vastas Päts: "Pisiasjad. Pole midagi! Laske inimestel end täis juua ja veidi hõbeesemeid varastada!..." Kuu aega varem oli Päts olnud avameelsem. Ta teatas siis Soome esindajale, et Soome väed peavad end Eestis ülal nagu võidetud maal, riisuvad, ja rahvas ägab nende tooruse all.

Eesti valitsus ruttas igatahes kiiresti abistajatest vabanema. Ajendiks said sündmused Stockholmis. Veebruari keskel 1919 katkestas sealne vabatahtlike värbamisbüroo sidemed Läti valitsusega ja teatas, et hakkab raha saama baltisakslastelt. Lisaks teatati Eesti sõjaväejuhtkonnale, et soome vabatahtlike salgade ülemjuhataja Eestis kindral MARTIN WETZERIL ja tema rootslastest koosneval peastaabil olid kujunenud tihedad sidemed baltisakslastega. Viimased olid teinud neile

ettepaneku kukutada sobival võimalusel keh-
tiv riigikord Eestis. See polnud veel kõik.
Märtsis saadi teada, et üks vene valgete juh-
tidest, avantürist Bulak-Balakhovitš oli tei-
nud soome vabatahtlikele ettepaneku tulla
tema ülemjuhatase alla. Need soome vaba-
tahtlikud, kellega kontakt loodi, nõustusid.
Tingimuseks seati vaid suur summa raha ja
luba kindral Mannerheimilt.

Ees seisis landesveeri sõda. Kes teab, mis-
suguseks võinuks kujuneda Eesti saatus, kui
sõja ajal oleksid Eesti vägede kõrval seisnud
sakslastesse sõbralikult suhtuvad soomlased
ja soomerootslased. Nii kriminaalne tegevus
kui ka saksasõbralikkus olid põhjuseks, miks
Eesti valitsus soovis soome vabatahtlike lah-
kumist.

Ekströmi üksus lahkus Eestist 22.3.1919,
Kalmi Põhja-Pojad aga aprilli algul. Et joo-
minguid ära hoida, otsustati palk Soomes
maksta. Vabatahtlike Eestist lahkumine ei
möödunud siiski pahandusteta. Sellest annab
tunnistust 19. 3. 1919 "Tallinna Teatajas"
avaldatud Eesti Siseministeeriumi ringkiri
maakonna- ja linnavalitsustele. Selles märgi-
takse, et soome vabatahtlikud on enne lahku-
mist asunud neile Eesti riigi poolt antud ja
tagastamisele kuuluvat varustust maha müü-
ma. Ringkirjas teatatakse, et niisugused teh-
ingud on õigustühised ja lubatakse ostjad
vastutusele võtta.

Legend soome vabatahtlike olulisest osast
EESTI VABADUSSÕJAS loodi 20ndate
aastate alguses. Oma osa selles oli Eesti va-
litsusel. Ka soome vabatahtlikud ise püüdsid
rõhutada, kui tähtis oli nende abi Eestile.
Väideti, et soome vabatahtlike osavõtul pandi
seisma bolševike pealetung Tallinna lähistel
ja soomlaste toetusel asusid Eesti väeosad
aktiivsele vastulöökkide andmisele. Esimesed
soome vabatahtlikud jõudsid lahingusse alles
8. 1. 1919. Selleks ajaks oli Eesti vägede pea-
letung toonud kaasa murrangu sõja käigus.
Bolševikud taganesid. Paremal juhul sai
soomlaste abi olla vaid moraalne, eesti sõdu-
rit julgustav. Sellele juhtisid pärast Vabadus-
sõda tähelepanu ka eesti ohvitserid. Ekströmi
meeste pealetung Narva all kujunes tegelik-
kuses röövretkeks. Eesti Abistamise Pea-

toimkonna esindaja Eestis Lauri Kettunen ni-
metab ka Marienburgi (Aluksne) vallutamist
Kalmi Põhja-Poegade poolt röövretkeks. Sõ-
jaliselt mõttetu operatsioon nõudis palju eest-
laste verd. Soomlased olid selleks ajaks juba
kaugel. Muide, Marienburgi vallutamisest löi
üks vabatahtlik laulu pealkirjaga "Illus Ma-
rienpuri, siellä löppui kuri".

Mõne kuuga, mil soome vabatahtlikud vii-
bisid Eesti pinnal, kompromiteerisid nad end
eesti rahva silmis täielikult. Rahva suhtumine
nendesse oli kuritegevuse tõttu äärmiselt ne-
gatiivne. Me võime formuleerida lõppjärel-
duse: **Eesti Abistamise Peatoimkonna
poolt kõige paremate kavatsustega organi-
seeritud üritus kujunes tegelikkuses rööv-
retkeks Eesti territooriumil.** Soome
vabatahtlikud ei esindanud siiski aga soome
rahvast või armeed. Nad esindasid iseenast.

Pärast Vabadussõda ei soovitud ametlikul
tasandil halba meenutada. Usuti ja loodeti, et
Soomest võib Eestile olla abi ka tulevikus.
Seepärast rõhutati igal võimalikul juhul soo-
me vabatahtlike abi tähtsust. Ent siiski, Tal-
vesõja ajal, kui Tartu üliõpilased põlesid
soovist Soomet abistada ja meenutasid ühel
koosolekul Vabadussõjas saadud abi, pahva-
tas propagandaminister Ants Oidermaa:

"... meie teame, et need tuhat, mis tulid,
ei tulnud mitte appi, vaid tulid siia rikas-
tuma ja röövima, soomust tegema."

30. aastatel olnuks võimatu käsitletud tee-
mat puudutada. Ka nüüd võib lugeja ütelda,
et siinkirjutaja on ühe ilusa legendi purusta-
nud. Kuid ajaloo eest ei õnnestu põgeneda.
Arhiivid avanevad. Ilmnevad senitundmatud
aspektid, millest varem polnud võimalik kir-
jutada.

*Artikli kirjutamiseks on kasutatud järgmiste
arhiivide materjale:*

Eesti Riigiarhiiv, Tallinn;

Valtioarkisto, Helsinki;

Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsingi;

Sota-arkisto, Helsinki.

*Suulised andmed kodu-uurijalt Helmuth
Elstrokilt.*

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL II

1. loeng

Möönan, et "strukturealismiga" on ainevallal, kuhu nüüd suundume, üha vähem tegemist, ning mõistmisraskused, mis võiksid tuleneda strukturalismi mittetundmisest, on tõenäoliselt minimaalsed.

Teeme nii, et sidemeks n-ö "post-strukturalismi" (tegelikult ikka veel "strukturealism") ja selle millegi hoopis afektiivsema, baroksema, kirjuvärvilisema vahel saavad mõned JACQUES DERRIDA tööd.

Ühes avalikus vestluses Derridaga pakkus keegi psühhoanalüütik välja seletuse DERRIDA enese nimele. See tähendavat "eesriide taga", prantsuse keeles "derrière le rideau", olles niisiis anagrammilise üleschitusega. Teise ajandi (peale vahetu kõlasarnasuse) niisuguseks seletuseks annab üks Derrida Freudi-kommentaari, milles ta kuulsalt FORT-DA ("ära-siin") mängu omapoolseks avamiseks tõlgib saksa sõna *fort* prantsuse keelde sõnaga *derrière*, 'taga'.

Niisugune tõlgendus nõuab üksikasjalikumat kõrvalepõiget. *Fort-Da* mäng on käibele tulnud Freudi ühest kõige diskuteeritumast tööst "Teispool mõnuprintsiipi" (*Jenseits des Lustprinzips*, 1920). Näite enese koht ses töös on problemaatiline: võib kahelda, kas see ikka on igas mõttes õnnestunud eksemplar Freudi hüpoteesi tõestamiseks. (Hüpotees seisneb selles, et kordamistung ja nn surmatung on omavahel olemuslikult seotud – viitega hulkrakse organismi pärinemisele ainuraksetest.) Lugu aga oli niisugune. Freud on kaua külalisena elanud perekonnas, kus isa pidi minema rindele ja ema käis tihti kodust ära. Loo peategelast, väikest poissi, ning tema leiutatud iseäralikku mängu kirjeldab Freud nii:

"Oma intellektuaalses arengus ei olnud laps sugugi varaküps. Poolteiseaastasena oskas ta välja öelda üksnes mõne mõistetava sõna; ka oskas ta kasutada mitmesuguseid

häälsusi, mis väljendasid tema pereliikmete jaoks mõistetavat tähendust. Tal oli hea läbi-saamine oma vanematega ja nende ainsa teenijatüdrukuga, ning ta sai tihti kiita kui "tubli poiss". Ta ei seganud vanemaid öösiti, kuulas ausalt sõna, kui tal oli keelatud puudutada teatavaid esemeid või minna mõnedesse tubadesse. Ja mis eriti iseloomulik, ta ei nutnud kunagi, kui ema ta mitmeks tunniks üksi jättis; samal ajal oli ta emasse siiski tugevasti kiindunud, mis oli ka loomulik, kuna ema polnud teda mitte üksnes alati ise toitnud, vaid teda ka ilma kellegi teise abita hoidnud. Miskipärast oli aga sellel tublil poisil isevärki häiriv komme haarata igasugu väikesteid esemeid, mis talle kätte puutusid, ja visata neid endast eemale mõnesse nurka, voodi alla jne, nõnda et tema mänguasjade tagaotsimine ja väljakoukimine nõudis tihti palju vaeva. Seda tehes laskis ta ise kuuldavale pika, veniva "oo-oo-oo", millega käisid kaasas huvi ja rahulolu väljendused. Tema ema ja siinse kirjutise autor jõudsid ühele meelele selles, et tegemist polnud palja häälsusega, vaid et see tähistas saksakeelset sõna *fort* (e. k 'ära, eemal(e), kadunud, läinud'). Sain korraka aru, et see oli mäng ja et poiss ei osanudki oma mänguasjadega õieti muud teha kui *fort* 'i mängida. Ühel päeval tegin tähelepäneku, mis minu arvamist kinnitas. Lapsel oli üks puurull, mille ümber oli seotud nõõri-jupp. Tal ei tulnud kunagi pähe, et ta võiks seda näiteks vedada enda järel mööda põrandat, mängides, et see on vanker. Ainus, mis ta tegi, oli see, et ta rulli nõõripidi üles tõstis ja selle siis väga osavasti oma eesriidega varjatud titevoodisse heitis, nii et rull sinna sisse ära kadus, kuna poiss ise samal ajal kuuldavale tõi oma väljendusriikka "oo-oo-oo". Siis sikutas ta rulli nõõripidi voodist jälle välja ja tervitas selle nähtavaleilmumist rõõmsa *da'*-ga (e. k 'siin, siia'). Kõik see kokku moodustaski mängu – ärakadumise ja nähtavaleilmumise mängu. Enamasti oli jälgitav ainult

mängu esimene vaatus, mida väsimatult korra otskui mängu iseeneses, kuigi polnud mingit kahtlust, et just teise toiminguga oli seotud kõige suurem nauding." ¹

FORT-DA mäng on siis teatavas moodsas mütoloogias arhetüüpne vorm ühest ilmajäämise-tagasisaamise, ärakadumise-nähtavaleilmumise liikumisest, mis on ehk kogu moodsas mõttes ja diskursuses ülesehitava tähtsusega. "Näib tõesti, et Derrida kui pärisnimi, kui perekonnanimi, kirjutab enesesse sisse tolle *fort-da* mängu koos kogu tema ilmajäämise ja mitmestumise protsessiga," väidab Claude Lévesque Montréalis 23. oktoobril 1979. Sel juhul "lahustuks" Derrida nimi järgmistes tähendusridades:

derrière (taga) = *fort* → DERRI-
da (siin) → DA
rideau (eesriie) → RIDA

DERRIDA oleks siis väljendi "*derrière le rideau*" anagramm, st "eesriide taga" krüptiline representatsioon, samas kahemõtteliselt kätkedes ka väikese poisi *da-rõõmu* (meenu-tame, et poiss viskab kanni oma titevoodisse *eesriide taha*). Seega oleks ta prantsuse-saksa segakeelne nimi: "võidakse niisiis alal hoida saksa *da*, nõnda et tema (s. o. Derrida) nimi saab läbistatud sellest topeltmängust ja topeltkeelest, on võõrnimi, lingvistiliselt heterogeenne, pooltõlge, ilma kadudeta mitte tõlgitav."

"Derrida kaugeneb, eemaldub, tõmbudes oma nime inskriptsioonisse, *derrière le rideau* – eesriide taha, ta peidab enese kirjutusse, mis kogu aeg eemaldub iseenesest, otsi kokku tõmbamata, omaenese ringi sulgemata, aga korrates end ometi, muutudes lõputuks ja külvates end laiali, nii et tema nimi jääb alles ja samas ometi läheb kaotsi: "kirjutan, et kaotada oma nime", ütles juba Bataille."

Niisugune nimetõlgendus on täiesti Derrida-pärane. Derrida ise ütleb selle kohta veidi hiljem: "Aga muidugi, see pole lihtsalt otsusetegemine, oma nime ei külvata laiali, oma nimega ei mängita. See, mis selle protsessi käivitab, on pärisnime struktuur iseeneses. Pärisnimi ongi selleks tehtud. (...) Pärisnime laialikülvamine, disseminatsioon, on õieti üks viise, kuidas keel ennast teenima panna,

teda ära kasutada, kuidas teha keelele seadust." Meile on siin praegu oluline, et Lévesque'i nimetõlgendus viitab Derrida teksti omapärasele peitmis-ilmutamise-liikumisele (*fort-da*): see nimi, mis meie seisukohalt on alles laiali külvamata, dissemineerimata, saab nii meie jaoks juba ette ka teatavad üldnime jooned (nii nagu meie jaoks on üldnimedeks saanud näiteks Tammsaare, Juhan Liiv, või ka hulk rahvusvahelisi).

Kui hakkame lugema mõnd Derrida teksti ja võtame sealt kas või ainult mõne lühikese lõigu, siis peame juba ette arvestama, et seda ei saa loengus mingi ümberjutustuse või üleseletusega lihtsalt edasi anda: see, mis räägime, on jutt Derridast, mitte aga Derrida jutt. Peab õieti jõudma samasuguse *fort-da* mänguni nagu see, mille peal töötab Derrida enese tekst: hüüatusega "oo-oo-oo" ning huvi ja rahulolu väljendusega, kui ta meil parasjagu läheb kaotsi, – ja mõnikord võib-olla rõõmsa *da*'ga, kui pärast pisikest sikutamist eesriide tagant jälle nähtavale ilmub "Derrida" ise, – kes küll, nagu nimigi ütleb, sinna ilmselt kohe jälle uuesti peab tagasi libisema.

On ka väidetud, et Derrida tegelikult lihtsalt on täiuslikkuseni viinud Hegeli kirjeldatud "õnnetu teadvuse". See peaks olema (Kojève'i järgi) religioosse inimese, celkõige kristlase teadvus: "Religioosel inimesel on siin *Selbstbewußtsein*, see tähendab, et ta on teadlik iseenesest ja oma vastandatusest maailmale; ta eraldub maailmast. See eraldatus teeb tema õnnetuse, ja tema teeb sellest õnnetusest oma religioosse teadvuse sisu." Õnnetu teadvus elab vaenulikus maailmas, mis teda ei tunnusta (Isanda maailmas): nii jääb tema olukord Orja olukorraks, "ta saab seega Jumala orjaks". Kas see ikka Derrida puhul nõnda on, tundub mulle praegu võimatu hinnata: igatahes ei ole ju Derrida püüdeks olnud luua midagi täiuslikku? Tundub, et pigem on siin jälle tegemist ühe Derridast möödalugemisega. Märkimisväärne on siiski, et selline väide üldse võidi esitada ja tõsiselt arutusele võtta.

Siinne loengusari hakkab toetuma järgmistele Derrida tekstide tundmaõppimisele:

1 Suupärastatud tõlge inglise keele kaudu: S. Freud, *Beyond the Pleasure Principle*. Trans. and ed. by J. Strachey. New York, London, 1961.

"Struktuur, märk ja mäng humanitaarteaduste diskursuses" (tõlkinud Jaan Kägu, "Akadeemia" 1991, nr 7, lk 1411-1437);

"Grammatoloogias" (*De la Grammatologie*, 1967);

"Positsioonid" (*Positions*, 1972 – intervjuude kogumik).

Esimene neist on valitud sellepärast, et ta on olemas eestikeelsena ja kättesaadavas väl-

jaandes. Teine on Derrida kõige olulisem raamat, seal tuleb ümber jutustada eelkõige põhikontseptsioonid (I osa). Kolmas selgitab hästi, derridalikus mõttes lihtsalt niisuguseid mõisteid nagu "dekonstruktsioon", "logotsentrism" jne. See on õieti raamat, millest esmatutvust Derridaga sobiks alustada.

MAIE KALDA

JACOB JOHANN MALM JA MAKARONILINE LUULE

II

Makarooniline luule oma klassikalisel kujul ja olemises – 15. j. sajandeil Itaalias, Saksamaal, vähem mujal, on jäänud minevikku ning unustusse sedavõrd, et isegi tema uurimine lõppes praktiliselt 19. sajandiga. Kaasaegsetes saksa leksikonides tuginevad makaroonilise luule märksõna-artiklid vanaaegsetele töödele. Nendest mõni on ka meie ajal järeletrükinä välja antud.¹ Allpool kasutatud teosed on olemas Göttingeni ülikooli raamatukogus. Nende ülesleidmiseks nägi sealne väga kvalifitseeritud ja vastutulelik personal tükk vaeva.

Makaroonilise luule nimi ise peaks igaühele selgesti ütleva, et tema sünnimaa on Itaalia. Makaroonilise luule leiutajaks peetakse **Tifi degli Odasi** (lad Typhis Odaxius). 1490, teistel andmetel 1493, igatahes mõni aasta pärast Odasi surma (Padovas 1488) ilmus tema luuletus tiitliga "*Carmen macaronicum de Patavinis quibusdam arte magica delusis*". See koosnes 684 heksametrist, keelevormiks ladina, millesse lisatud itaaliakeelseid sõnu ladina muutelõppudega ja või-

malust mööda ka ladina süntaksi alla painutatult.

Keegi Odasi ajakaaslane olevat ülistanud väljenduse täppitavavust, millega ta on lugeja silma ette seadnud inimliku rumaluse ja kohtluse. Luuletust lugedes võidavat naerust lõhkeda, eriti sisule nii paraja mõõdu järgi tehtud keelevormi tõttu. Odasi olevat edukalt järele aimanud rooma satiirikuid. Teose kangelane on makaronivabrikant, ja autor, kelle teksti refereerime siin ning korduvalt ka allpool,² on kindel, et kangelasele andis just selle ameti valikuks põhjust asjaolu, et itaalia sõnal *maccherone* oli peale põhitähenduse, itaallaste lemmiktoitu tähistava paksu nuudli "breite Nudel" (pluural *maccheroni*, latini-seeritult *macaroni*) 14.-17. sajandil kõrvaltähendus *juhmard, mürkam, tõlplane*.

Teised asjatundjad on ka arvanud, et oma lemmikroalt laenatud nimetusega taheti märku anda väga lõbusast luulest, milles valitsev huumor on jämedakoeline; ühtlasi vastandus toeka rahvustoiduga võrdsustatud värsilooming ajastu peenutsevatele allüüridele (lähe-

1 Nt F. W. G e n t h e, Geschichte der Macaronischen Poesie, und Sammlung ihrer vorzüglichsten Denkmale. Halle und Leipzig, 1829; 2. trükk Halle, 1836; järeletrükk Wiesbaden, 1966.

2 B r i g i t t e R i s t o w, Maccaronische Dichtung in Deutschland. – Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Begründet von P. Merker und W. Stammer. 2. Auflage. 2. Band. Berlin, 1965, lk 259-262.

malt allpool), mille parodeerimine oli üks makaroonilise luule funktsioone.¹

Teofilo Folengot (1492 – 1541), luuletaja-nimega **Merlinus Coccaius** peetakse itaalia makaroonilise luule peaesindajaks. Tema suur koomiline kangelaslaul "*Maccaroneae*" (1517 – 1521) algab pöördumisega makaroonimuuksade poole, kes asutavad Juustumäel parajasti juustu ja makaroni valmistama. Jutustusse kangelase saatusest on põimitud satiirilisi episoode oma aja isiksustest ja tavadest. "*Moschaea*" ("*Moscheis*") käsitleb makaroonilis-eleegilises distihhonis sääskede ja sipelgate söda. Tõlgitud 1580 saksa keelde, võis see teos olla impulsiandjaks sealsele kuulsaimale makaroonilisele lugulaulule "*Floia*" (1593), kus inimesed on hädas kirpu-dega.

Kui Tifi degli Odasi puhul ei saavat täie kindlusega öelda, kas ta valis oma krobelse keelesegu ainult ning üksnes oma ainele kohase satiirilise-koomilise väljendusvahendina või ka trotsimaks ajakaaslastest humanistide elegantseid ladinakeelseid värse, siis Teofilo Folengo loomingus nähakse juba teadlikku vastandumist oma aja kõrgestiililisele õpetlasluulele. Ta on ka ise tunnistanud, et tema jaoks ei ole põhiohk mitte segakeelel, vaid sisu jämedusel.

Miks ja kuidas jõuti sellise vastasseisuni, võidakse nüüd küsida.

Vulgaarladina keelest arenenud itaalia keel, täpsemalt selle toskaana murre, oli küll 14. sajandil Dante, Petrarca ja Boccaccio poolt viljelduna saanud ühis- ja kirjakeele aluseks, kuid 15. sajandil, humanismi ning antiigist innustumise ajajärgul, tõsis ladina keel kui õpetlas- ja luulekeel rahvusliku idioomi kõrvale või sellest kõrgemale. Kirg emakeelt võõraste keeltega segada saavutas sel sajandil hariastme,² emakeelseid värse garneeriti igasugu kvaasi-õpetlaslike manus-

tega.³ Selle võõrsõnade- või ladinahaiguse parodeerimiseks kujundas **Camillo Scrofa** 16. sajandi lõpu poole välja nn *poesia pedantesca* ehk *poesia fidenziana* (Scrofa pseudonüüm oli Fidenzio Glottocrisio), mis "näitab naeruväärseina koolitatud pedantide taotlusi anda oma emakeelele uhkemat välimust arvukate ladina fraasidega ülekülvamise teel".⁴ Makarooniline luule ise, kõigis oma väljendusvormides, tekkis aga just selsamal humanismiaegsel ladina ja itaalia keele kõrvuti kasutamise ning oskamise alusel. Ka see oli õpetlas- ja haritlasluule. Nagu Itaalias, nii mujalgi, kuhu ta siit levis – Saksa-, Inglis-, Prantsusmaal, Hispaanias –, oli tema põhi- elementiks perfektselt omandatud klassikali- ne keel oma väljaarendatud fleksioonivormidega ja sellesse segati rahvuskeele ele- mente. Ning kui ladina keel rahvuskeelte ees taandus, oli üldiselt lõpp ka seda liiki luulega.

Saksa luules on enne itaalia mõjude pära- le jõudmist registreeritud üksikuid hajusaid saksa-ladina segavärse, nt meilgi hiljuti A. Kaalepi aktualiseeritud Sebastian Branti "*Narrilaevas*" ("*Narrenschiff*", 1494). Siis tuli Luther ning lõi oma ringkirjade, kiriku- laulude, katekismuse ja piiblitõlkega uue üht- se (uusülemsaksa) kirjakeele. Reformatsioon pingestas kogu 16. sajandi Saksamaa vaimu- elu. Makaroonisme põimised oma värssidesse nii sõjakas frantsiskaanelane Thomas Murner teoses "*Von dem großen Lutherischen Narren*" (1522) kui katoliikluse kirglik vastane ja Reformatsiooni juhtivaid publitsiste Johann Fischart, kelle eruditsiooni kuulus ka tutvus *versus macaronici* varasemate toodetega (ta nimetas neid nuudlivärssideks 'Nuttelverse' = Nudelverse).

Kõige kuulsam saksa makarooniline luu- letus on alamsaksa-ladina segakeele "*Floia*" (ka "*Flohiade*", 1593), mille inspireerijaks

1 F. W. G e n t h e, Geschichte der Macaronischen Poesie... Halle und Leipzig, 1829, lk 72; O s k a r S c h a d e, Zur makaronischen Poesie. Weimarisches Jahrbuch für deutsche Sprache, Litteratur und Kunst. 2. Band. Weimar – Hannover – Amsterdam, 1855, lk 412.

2 F. W. G e n t h e, *op cit*, lk 72.

3 O. S c h a d e, *op cit*, lk 412.

4 Die Floia und andere deutsche maccaronische Gedichte. Herausgegeben von C a r l B l ü m l e i n, Strassburg, 1900, nummerdamata avalehekülj. Muide, Blümlein käsib *poesia pedantesca* lahus hoida makaroonilisest luulest; üldisem näib olevat neid koos käsitleda. Nii või teisiti, lähedases suguluses on nad igatahes.

arvatakse (lisaks eespool mainitud Folengole) Fischarti "*Kirbujahiti*" ("*Flöhkhaz*", 1575). Täistitel on "*Floia, cortum versicale des flois, schwartibus illis deiriculis, quae omnes fere Minschos, Mannos, Weibras, Jungfras etc., behuppere et spitzibus suis schnafelis stekere et bitere solent, autore Gripholdo Knicknackio ex Floilandia*". Luuletus algab Vergiliust järelaimavate sõnadega "*Angla flosque canam*" ja klassikaline makarooniline printsiip olevat siin esimest korda saksa luules täielikult välja peetud. Tundmatu autori jäme-vaimukas tekst kirjeldab kirbumüriaadide poolt põhjustatud piinu ja vaevu, mille all peavad kannatama noored ja vanad, vaesed ja rikkad, kõrged ja madalad, isegi keiser ja paavst, ennekõike aga naised. Just naissugu võtabki ette energilisi sõjakäike ülimalt tüütute parasiitide vastu. Siinkohal meenub vist igale eesti luule tundjale Tiibuse Mari sonett "*Sõda*", kus paroodiline efekt võlgneb samuti palju kirbundusele ja (murde)keelelisele kummastusele. "*Floia*" olevat olnud Saksamaal väga armastatud ja elas ligemale saja aasta jooksul üle mitu trükki, veel 1689 ilmus üks ülemsaksakeelne töötlus. Tema jälgedes tuli teisi kentsakaid jahilaule, nagu "*Bernauer Wolfsjagd*" hundi pähe koera jahtimisest ja juba väljapoole makaroonilist traditsiooni jääv 19. sajandi vastlalalau "*Frauias*" mehe püüdmise kunstidest.

Scgavormis kätkevaid jämekoomika võimalusi kasutasid eriti 17. sajandil innuga saksa üliõpilased. Tekkis terve hulk kirjeldusi tudengite pidutsemistest ja neile järgnevaist kokkupõrkeist õvalvuritega, kes ei tahtnud sallida valju käratsemist tänavatel. Selles laulutüübis on mõni, nt "*Delineatio Lustitudinis Studenticae*" (1627), pea täiesti ladinakeelne, vaid üksikkohati makaroniseeriv. Siit salvest on võetud ühe värskema raamatu, J. Dahli "*Maccaronisches Poetikum oder Nachtwächteri veniunt cum Spießibus atque Lateranis*" (Ebenhausen b. München, 1962) tiitel. Johann Flitneri "*Nebula Nebulonum*" (1620) esitab makaroonilise teisendi mitmes versioonis levinud naljaloost: talumehe poeg on koolis laiselnud ja püüab pilti oma nigelaist teadmistest parandada sel viisil, et lisab saksa sõnadele ladina muutelõppe; isa näeb pettuse

läbi ja ähvardab poisile naha peale anda. Siinkohal võib meenuda 1940ndail ja hiljem (kui mitte ka varem) eesti koolilaste seas tuntud

*Eines Tages läksin ma
Auf die Straße kōndima
Aber vaevalt jõudsin sinna
Kommt die Mutter luuaga
Auf den Kopf mull' andis ta.*

Saksa makaroniluule tüpoloogias ei puudu koomilise valdusalast väljapoole jääv, nii siult kui vormilt tõsimeelne värsslugu.

Oletatavasti 18. sajandi alguses loodud "*Rhapsodia versu heroico macaronico ad Brautsuppam*" ja "*Rhapsodia andra versu heroico-macaronico ad Brautsuppam in Hochzeita Stollio-Jungiana*" on õieti diloggia, mille üks pool jutustab poissmehele viletsustest ja teine kiidab abieluseisust, andes ühtlasi kultuurilooliselt väärtusliku kirjelduse aja pulmakommetest (pealkirjas esinev *pruudisupp* tähendab pulmapeo-järgset külaliste ja noorpaari ühist rituaalset hommikusööki). Mitmekülgse eruditsiooniga, filoloogiks arvatud autor sõnastab ka oma suveräänse arusaama makaroonilise luule eelistest:

Ipse etenim tantum Spracharum Wörtra duarum

In binos studuit Zeilorum einschließere Reimos:

Nos binas Sprachas in Wortum einbringimus unum.

Uurijad omalt poolt, eriti Blümlein, peatuvad sellel paaristeosel samaväärse tunnustava tõsidusega; B. Ristow' hinnangus "*autor on osanud ladina ja saksa keele kunstipäraselt värsis ühte sulatada ja uut keeleühitsust hästikõlavais heksameetris väljendada*".

Oma uusimast kirjandusest on sakslastel nimetada Bōrries vabahärra v. Münchhauseni (1874-1945) "*Totschlago vos sofortissime nisi vos benehmitis bene*".

1 Reallexikon..., lk 261.

Teatmeteosed¹ mainivad makaroonilise luule (ja proosa) autoreina ka mõnd teiste rahvaste kirjanikku, nagu inglise humanisti John Skeltonit (u 1460-1529), šoti luuletajat William Drummond'i (1585-1649). Pseudodõpetatust pilkava Molière'i "Ebahaige" (1673) 3. vahemängust on A. Orase tõlkevaste "O tarkissimi doctores" meilgi käibel puhtaverelise makaronismi näitena. Kõnekarakteristika teenistuses on makaroonilist segakeelt kasutanud veel G. E. Lessing "Minna von Barnhelmis" (1767), D. Fonvizin, I. Turgenev, A. Ostrovski – vene klassikas proodeeriti sel teel aadli frankomaaniat.

Makaroonilise luule mõiste määratlemine teooriatasandil nõuab eraldi ülevaadet. Tahame ju teada, kas ning kuipalju on Malmi töös tegemist selle luuleliigiga.

Dr. F. W. Genthe läheneb makaroonilise luule olemusele ehtsa saksa põhjalikkuse ja abstraktsusega: mööda keelte kujunemist (murrete ühinemine kõigile antud rahva indiviididele omavahelist mõistmist võimaldaks ühise hariduse 'Bildung' keeleks); mööda seda protsessi soodustavat või vastunäidustavat *Volksgeist*'i; erinevate keelte segamise võimalikkuse / võimatuse, viiside ja taotluste kaudu. Teiselt poolt mööda koomilise kategooriat arutledes, teoretiseerides ja spekulierides. Genthe paljudest haaravatest mõttekäikudest esitame siin mõne.

– Et üks rahvas ja keel laenab teiselt sõna ühes mõistega, mida see sõna tähistab, ei vaja põhjendamist. Et seda sõna aga tõlkida ei taheta, selle põhjuseks pole mitte alati laenu võtva keele vaesus: võõrale juursõnale 'wurzelfremdes Wort' antakse kodakondsus peamiselt hoopis karakterse säilitamiseks. Tõlge tuleks liiga abstraktne, ülevõetud sõna seevastu on erandlik ja individuaalne, ja sellepärast jääb *Cigarro* alati paremaks kui *Glimmstengel*, *Bibliothek* paremaks kui *Bücherei*.

– Kuna üks keel on määratud seisma teise vastu, ei saa nad, ilma et otsekuvi keemiliselt neutraliseeriks heterogeenseid elemente (nagu on toimunud romaani keeltes), mitte täielikult teineteisesse assimileeruda 'in einander aufgehen'. Järelikult kui neid seotakse struktuuris, vormide moodustamises, üksikute sõnadega jms lihtviisil, siis paistab kontrastsus otsekohe silma. On iseenesest võimatu, et üks keel teise vorme ja sõnu omadena tunnistaks. Segamise võimalikkus on näiline, ja millegi võimatu näiv teostamine on naeruväärsuse aluspõhi kõigis keelesegudes (konkreetsena näitena mainib Genthe juudisaksa keelt).

– Need moodustised, mehhaanilised keeltesegud, mida Genthe siin silmas pidas, on vahetud, teadvustamata (vrd Halbdeutsch – M. K.). Kuid nad võivad ka kunstlikud olla, pedantsuse või edevuse viljad, mis teadlastel ladina sõnade, väljendite ja fraaside näol, degeneeruvail aadlikel prantsuse ja itaalia lisandite näol teadlikult salakaubana sisse toodud, et ennast kui midagi apartset teise seast välja tõsta, nendib Genthe oma saksa emakeele vaatepunktilt; eesti analoogidega tutvusime eespool. Kui siia lisandub nõmedus, on kentsakas loba valmis. Ja nagu kõiges nii ka siin on kunst see, mis ühiselus ettetuleva ebapuhtuse ja tohuvabohu ümber loob jääva väärtusega vormideks. Makarooniline luule, millega naer astus keelde enesele, on osanud teha sogsast keeltesegust kavala ning teravmeelse satiiri-, ironia-, nalja- ja huumorivormi.

– Kavala selles mõttes, et makarooniline luule, millele peetakse ju loomuomaseks rustikaalset kohmakust ja matsakust 'Plumpes', mille nimetuseski leitud tõlplaslule 'Tölpel-Poesie' tähendust (siinkohal viitab Genthe eespool juba kõneks olnud *maccheroni macaroni* kõrvaltähendusele: Caecilius Rhodigianuse 1416. a-st pärineva seletuse järgi nimetatavat niiviisi suurte peade ja napi aruga inimesi² ja eeldatud täit vastavust sellele

1 Gero v. Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur. 5. Auflage. Stuttgart, 1969; Wörterbuch der Literaturwissenschaft. Herausgegeben von Claus Träger. 2. Auflage. Leipzig, 1989; Meyers Großes Konversations-Lexikon. 6. Auflage. 13. Band. Leipzig und Wien, 1907; Kratkaja Literaturnaja Entsiklopedija 4. Moskva, 1967; ENE 5. Tallinn, 1973 (= EE 6. Tallinn, 1992).

2 Vrd: inglise *macaroni* ajalooliseks tähenduseks annab Silveti 3. trükk "(XVIII saj. Inglismaal välismaisi kombeid järeleahviv) keigar, moenarr".

keeletasandil. Siin on sügavamas põhjas veel midagi varjul, mis ei mahu jämekoomilise mõistesse. Otsides seda "kavalat", puhtalt esteetilise valdustesse kuuluvat tagamõtteta mittemoralistlikku naeru, sellist, mille efekt oleks võrreldav *burladores'* e (hisp naerulind; peidus olev purskkaev, mis üllatab inimesi märjaks kastmisega; termini *burlesk* lähtemõiste) omaga, leiab Genthe selleks olevat makaroonilise luule n-ö tähenduseta tähenduse, sellesama näiliselt teostatud võimatuse, millest oli juba juttu, ja teiseks – teesklematuse ning naiivse ignorantsuse, mille makarooniline luuletaja ette lükkab. Makaroonilise stiili kohta võivat nimelt hoopis enam kui *pedantesca*'st öelda, et teda on loonud teadmatus ja häbematus. Need omadused aga õigustavat end väga satiiris, kuş muidu kipub võimust võtma kuiv kibedus.¹

– Põhjuseks, miks makarooniline luule vaid väga harva siin või seal äkitselt puhkeb, peab Genthe selle vormi äärmist omapärasust. Siiski, nagu nähtub itaalia, saksa ja eesti näiteist, peab olema ka midagi ebatavalist antud keele situatsioonis – käärimisi, kriisimärke, enesekaitse või pealetungi vajadust, uuendamise taotlusi jms. Eestis peaks parasjagu just jälle niisugune situatsioon olema, ja ennäe, Kalle Käsperi "*Kolumbuse süda. Migrandi ülestähendus!*" ilmus just selle artikli kirjutamise ajal (vt "Looming" 1992, nr 10) ja on ka tõesti kirjutatud otsekui Genthe teooria järgi – vabastav, kaval.

Dr. O. Schade isikus, kes võitleb Genthest veerandsada aastat hiljem avaldatud töös makaroonilise stiili liialt laia mõistmise vastu, näikse olevat tegemist normatiivse teoreetika. Makaroonilise stiili puhul on tegemist k a h e keelega, ladinaga ja mingi latiniseeritud teise keelega, nende orgaanilise ühendusega, niivõrd kui sedasi üldse öelda tohib, kõlab Schade kindel ühene otsus. Märksa asjalikum tundub üks tema piirang, mis jätab makaroonilisest kirjandusest välja sellised

tekstid, milles on erikeelsed värsiread, fraasid vm osised ritta seatud lihtviisil, ilma neid grammatiliselt ühendamata. Vastasel korral oleks maailma parim makarooniline luuletaja Oswald v. Wolkenstein (1367-1445), kes moodustas ühe oma luuletuse 7 keele sõnadest: ülemsaksa, flaami, itaalia, prantsuse, ungari, ladina ja sloveeni, ironiseerib Schade.² Eks ole meilgi samataoliselt kokku pandud teretulemast-värsse festivalide puhul, ja ega "makaroni" alla ei lähe ka nt J. Krossi romaani "Kolme katku vahel" alustav "kolmekeelne heeroldikisa".

C. Blümlein määratleb oma 1900 ilmunud antoloogia sissejuhatuses makaroonilise luule omapära seisnevat selles, et naljategemise eesmärgil on põhikeelses juurde segatud mingi võõra keele sõnu, flekteerides neid põhikeele seaduste järgi. See põhikeel ei pea tingimata olema ladina keel, toonitab ta, meil (sakslastel) on enimini kreeka põhikeelest ja selle kohaselt flekteerivaist saksa sõnadest koosnevaid makaroonilisi luuletusi; samahästi võib makarooniliseks nimetada prantsuse luuletust, millesse on puistatud ingliskeelseid sõnu prantsuse muutelõppudega või sufiksitega. Küll aga arvab Blümlein siit välja *pedantesca* (vrd viide lk 68) ja nn kõõgiladina keele, mis "tõlgib emakeelest mitte meele ja mõtte, vaid kirjatähe järgi, või siis vähemalt ladina keelt analoogiliselt ümber kujundades" (see on allikaviiteta tsitaat Blümleini tekstis), niisiis mitteartistlikud, küündimatusest tingitud keelehälbed.

Vabastanud makaroonilise luule kokkuseotusest ladina keelega ning ühe konkreetse kirjandusloojärguga ja andnud talle sedaviisi meetodi õigused – selline mõistmine polnud 20. sajandi algul üldine,³ ja on ju Blümleini endagi toonis poleemilisust –, leiab ta esimese viljeleja juba antiigist. See on Decimus Magnus Ausonius, 4. sajandil elanud rooma luuletaja, kes olevat põiminud oma kreeka heksameetrise kreeka muuteis ladina sõnu.

1 F. W. Genthe, *op cit*, lk 8, 10, 33, 68, 69, 72.

2 O. Schade, *op cit*, lk 409 – 410; samas tuuakse katkend Wolkensteini luuletusest: *Do fraig amors, ladjuva me! / ma lot, min ors / na moi serce / rent mit gedank, / frau, pur a ti, / ek lop, ek slap / vel quo vado, / we segg, min krapp, / ne dirs dobro / ju gslaf e frank / merschi vois gri.*

3 Nt Meyers Großes Konversations-Lexikon. 6. Auflage. 13. Band. Leipzig und Wien, 1907 ja koguni veel Meyers Neues Lexikon in acht Bänden. 5. Band. Leipzig, 1963 defineerivad seda ükspäänis ladina põhikeele aluselt.

Ja tõesti, Blümleini toodud 5-realises näites on 7 seesugust ladina sõna.¹

G. v. Wilpert, kes on kasutanud Genthe, Blümleini, Ristow' töid ja siinkirjutajale tundmatuks jäänud J. A. Morgani raamatut "Macaroni Poetry" (1872), määratleb vist esimesena nähtuse selle ajaloolises muutumises: "Makkaronische Dichtung, alsgelt ladinakeelsed luuletused segiläbi kreeka, eriti aga rahvakeelsete 'volkssprachlicher', ladina fleksioonis sõnade ja väljenditega, viimaks 'schließlich' üldse kahe keele segust luuletused, keelemäng koomilise ja paroodilise toime saavutamiseks. Üksikute hilisantiigi ja keskaja eelkäijate järel, kes alaliste kultuuri-üleminekute ja rahvasegunemiste aegadel silma ei paistnud ja olid küllalt tavallised, järgnes m. D. areng eriti just humanistide käe läbi: Itaalias kõige enne TIFI DEGLI ODASI I---I."² Wilpertis, nagu juba Blümleinilgi, on ehk kaotsi läinud Genthe keelefilosoofiliste ja süvanaeru otsingute pinge, võetud kogu nähtust kergemalt. Sellele vaatamata tundub siinne definitsioon teadaolevate seast kõige asjalikum ja passib kõige paremini ka J. J. Malmi oopusele, või vastupidi – Malm selle definitsiooni alla, kuna Dr. Bertrami "nurrige Sichten" võiksid just oma tõsimeelse illustratiivsuse poolest asuda "Rhapsodia'te" läheduses.

KLE ja C. Trägeri leksikoni definitsioon langeb üsna ühte, on lödvem ja hägusam kui eeltutvustatuil: makaronitšeskaja poezija / makkaronische Dichtung on nende järgi sa-

tiiriline ja nalja- või paroodiline luule, milles komism saavutatakse eri keelte sõnade ja vormide segustamisega. Konkreetseid nimesid esitab KLE väga lühikese artikli autor V. E. Golštein ühe Itaaliast ja 6 vene kirjanusest, Majakovskilt aga 14-realise vene + kirillitsas inglise värsikatke. Trägeri sortiment on laiem, siiski domineerib vene "makaroni" esitus itaalia ja isegi saksa üle.³

ENE-s ja EE-s kui üldteatmeteoses on makaronismi märksõna all makaroonilise stiili ja makaroonilise luule kohta a paar rida.

Makaroonilises luules on keel ja luule kinni ühes ning ainsas vormis veelgi tõlkimatumalt kui luules üldse ja keelteoskus seab ületamatud piirid selle või teise makaroonilise teose lugejaskonnale. Ümberjutustuse põhjal näikse "Die oberpahlsche Freundschaft" hästigi võrreldav olevat selle luuleliigi ürgalgeksempliga alates kohanime sisaldavast pealkirjast – "Carmen macaronicum de Patavinis...", edasi, jõmakas makaronivabrikant ja rammus mõisavalitseja, "inimlik kohtlus", "võib naerust lõhkeda", "sisule paraja mõõdu järgi tehtud keelevorm", artistlikult lihtsameelne Tölpel-Poesie. Soovi korral võiks Jacob Johann Malmi pidada niisiis meie Tifi degli Odasi'ks. Kindlalt kuulub ta aga Balti kultuuriruumi nende figuuride hulka, kel oli õelda ühesama teosega midagi olulist sinseile eri haridustasemega rahvustele.

1 Die Floia und andere..., nummerdamata alguslehekülj.

2 G. v. Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur. 5. Auflage. Stuttgart, 1969, lk 467.

3 Kratkaja Literaturnaja Entsiklopedija 4. Moskva, 1967, vg 513; Wörterbuch der Literaturwissenschaft. Herausgegeben von Claus Träger. 2. Auflage. Leipzig, 1989, lk 328.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Ületulek Eesti rahvusväkke

XII armee staabist õnnestus mul saada ettekirjutust Eesti tagavarapataljoni ümberpaigutamiseks.

Juba suvel Eestis olles sondeerisin selleks pinda, kuid selgus, et 1. polgus oli ohvitseri enam kui tarvis. Riia polnud kodumaast kuigi kaugel, sealt oli võimalus alati kodumaale jõuda, iseasi oleks olnud, kui teenistuskohat kaugel Venemaal oleks olnud, kust segaste aegade tõttu väljapääs hiljem võimatuks oleks võinud kujuneda. Esialgul loobusin ületulekust.

Minu Tartu jõudes oli see nagu sõjaleer, õieti vaenuliste vägede leer, mille piiriks Emajõgi. Ülejõe asus Eesti tagavarapataljon ja vanalinna pool Läti tagavarapataljon. Vahekorral mõlemi vahel oli pinev. Palju ei puudunud lahingust. Üheks pidurdavaks teguriks olid enamlased ise, sest eesti enamlased elasid sõpruses läti omadega. Nende najal nad võisid püsida. Ainuüksi oma sõdureile lootat ei saanud. Poleks lätlasi olnud, oleks nende võim ja hiilgus kokku varisenud. Avalikult aga oma vastaste kõrvaldamiseks lätlasi ei võidud appi tuua, sest siis oleksid need eesti sõdurid, kes seni niihästi parempoolsete kui ka enamlaste toetamises olid olnud üksikõiksed, kindlasti vahele seganud ja juba enamlaste vastu. See oli eesti enamlastele hästi teada, sest ohvitseride vangistamine äpardus just neil põhjusil.

Ka Tartu eesti seltskond aitas palju kaasa, et rahu vaenuliste leeride vahel säilitada.

Mulle näis, et Tartus oli palju rohkem kommuniste kui rindel, kust äsja nende pärast lahkusin. Inimesed elasid siin nagu mingi hirmu all, eesliinil oli siiski olukord kergem, olgugi, et ka seal oli oma varjukülg.

Kui ilmumise puhul esinesin pataljoniülemaale polkovnik Rosenbaumile, tähendas ta muu jutu seas:

"Soovitan teile õlakud ära võtta, need võivad teile palju sekeldusi tuua."

"Olen nendega eesliinilt tulnud ja pole midagi iseäralist juhtunud. Kas siis Tartus on nii palju maruenamlasi?" küsin.

"Palju mitte, aga siiski hästi ninakaid. Isegi ohvitseri on areteeritud. Tagavarapataljoni tuleks laiali saata. Aga nii, et sõdurid ei aima, et neid sorteeritakse. Siit saadame need ära ja asemele toome kindlama üksuse – siis saame jälle korra jalule, muidu mitte! Minge täna koju ja homme tulge tagasi, siis annan teile määramise."

Kantsleis hoiatas ka mind üks tuttav kirjutaja ja soovitas õlakud vähemalt sinelilt eemaldada. Alles eile olevat Kivisillal üks vene ohvitser maha lastud, kui see keeldunud õlakuid maha võtmast. Kuid järgmise õlakute eemaldamise operatsiooni juures olevat õlakukütid, lätlased, ise maha lastud.

Olin seda juttu juba kuulnud. Kui üle Kivisilla linna sammusin, tulid mõned sõdurid vastu, aga selle asemel, et tulla mu õlakuid rebima, tõstsid käe tervituseks. Liikusin kõiki need päevad Tartus õlakutega ega kuulnud mingit märkust nende suhtes. Nähtavasti olid agarad õlakukütid Kivisillal langenud ja suurem osa sõdurkonda suhtus õlakuisse üksikõikselt ega näinud neis midagi kontrrevolutsioonilist ega hädaohtlikku.

Järgmisel päeval polkovnik Rosenbaum võttis minu vastu sõnadega:

"Te sõidate Põltsamaale, see on üks alev keset maad. Arvan, et teile kulub ära rahu peale kauast kaevikuclu. Põltsamaal luuakse üht pataljoni Paides formeeritava polgu jaoks. Määrän teid pataljoni ülemaks ja formeerijaks. Praegu on seal paar ohvitseri ja sadakond sõdurit."

Võtsin selle ülesande meeeldi enda peale. Askeldused ja vintsutused eesliinil, Tartu ebamugav ja kaootiline õhkkond ei olnud meeltemööda. Pealegi lootsin, et maal ei ole

enamluse mõju nii esile pääsenud kui linnades, kus oli ka palju võõrast elementi.

Tartus viibis ka üks Põltsamaa ohvitseridest – lipnik M. Krüger. Koos Põltsamaale sõites pärsin siis üht ja teist Põltsamaa üle.

Ta seletas, et mehi on nimekirja järgi õige palju, aga et enamik on ümbruskonnast pärit, siis viibivad nad õige tihti kodus. Ka meeste toitlustamine olevat raske. Tartust pole õieti mingit varustust ega toitu saadud. Maakonnavalitsuse poolt on midagi ikka saadud ja et vähe mehi kohal on, siis on kuidagi toime tulnud.

"Aga enamlased? Kuidas on nendega?" küsin vahele.

"No kus neid nüüd ei ole! Aga keda õieti enamlaseks pidada, sest ega iga mõisamoonakas ja alevitööliline ole veel enamlane. Kui väljastpoolt kihutajaid ei tule, siis saab nendega läbi."

Sõdurid olid paigutatud Vana-Põltsamaa lossi, mis kuulus vürst Gagarinile. Ohvitseridest lipnik Krüger ja lipnik Sagar elasid Uue-Põltsamaa mõisas ühes toas. Ka mina liitusin nendega. Mõisaomanik von Lilienfeldt oli lühinägelik pedantne härrasmees, kes lasknud toapoisil ukse käeraua rätikuga talumehe järel alati puhtaks pühkida.

Tehes visiidi mõisaomanikule, avaldasin soovi, et mulle leiduks tuba alumisel korral.

"Võin teile anda oma paremad toad, arvult neli. Olge lahke, vaadake, kas nad on teile vastuvõetavad," ütles von Lilienfeldt vastutulelikult, mis lahkus mind üllatas, sest teised ohvitserid olid saanud suuri vaevu toakese mansardkorrale.

Toad olid tõesti hästi ja maitsekalt sisustatud. Seintel rippusid maalingsed. Ilmutasin nende vastu huvi. Nähes, et maalingsed mind huvitavad, alustas mõisnik ise seletusi selle kohta, kes maalinud, kunstniku iseloomustus ja looming, kust ostetud jne. Ta kõnelustest sain siis aru, et ta rüüstamise kartusel meile nii kergel käel loovutas oma paremad toad. Ja nagu hilisemad sündmused tõestasid, ei eksinud ta. Ta sai oma toad puutumata ja puhtalt tagasi. Tarvitasime ainult kahte tuba, kuna kaks ülejäänut seisis vaid meie nimel.

Kui kõnelesin üürirahast, tähendas ta, et ta ei ole kunagi oma lossi välja üürinud ega kavatse seda teha tulevikuski – see käivat ta

aumõiste vastu. Ta lugevat meid oma külaliskirjades.

Tänasin enda ja teiste nimel ning soovisin ikka tasuda, sest lõpuks ei olnud me ju palutud külalised, vaid olude sunnil tema võõrad.

"Kui elate siin, siis on mul julgem ning kindlam ja see oleks mulle küllaldane tasu," tähendas ta seepeale.

Vana-Põltsamaa loss, kus asusid sõdurid, oli hiiglahoone, ehitatud XVIII sajandi teisel poolel. Alumisele korrale paari saali olid juba varem tehtud kahekordsed narid, meil oli seal ruumi enam kui tarvis. Lossi oleks võinud mahutada paar tuhat sõdurit.

Suurem osa lossist oli lukustatud. Sinna oli koondatud tubade sisustust ja muud varandust. Nimetamisväärne oli raamatukogu oma vanade pärgamentürikutega ja vanade raamatutega.

Esialgne kava luua Põltsamaale pataljon tuli muutmisele. Sealne väeüksus arvati äsja formeerimisele tuleva 2. polgu koosseisu ja nimetati ümber 2. polgu 5. rooduks. Paides formeeritud üksus arvati 4. polgu koosseisu.

Põltsamaal elasime poliitilisest kõrgpingest eemal. Kuigi roodus oli kommunistliku kallakuga sõdureid, oli valdav enamik sõdureid siiski isamaaliselt meelestatud.

Viljandis, kus asus polgu staap ja osa polgust, oli juba loodud polgu komitee. Ka meie saime ettekirjutuse valida roodu komitee. Valisime paraja aja, kui pahempoolne element oli laiali, ja siis tõstisime selle küsimuse üles. Valisime oma komitee.

Mida enam aega edasi, seda rohkem hakkas enamlus Põltsamaal pead tõstma. Alevikus ja mõisas oli tööliskond teinud järsu pöörde vasakule. Selleks aitasid kaasa niihästi Tartust tulnud enamlaste nina-mehed kui ka kohalikud kommunistid.

Ühel päeval sõidab meie staabi ette kahe hobuse sõiduk. Kutsar ees ja saanis istub kaks meest, mõlemil ohvitserilõikega sinelid seljas, mõök ja revolver küljel. Väljuvad saanist ja astuvad iseteadvalt trepist üles.

Staabiruumis viibisid peale minu veel kirjutajad. Mehed astuvad sisse ilma teretamata, mornid näod ees, ja nõuavad rooduülemat.

Vastan neile, et mina olen küll rooduülem, kuid kes teie siis ise olete? Pealegi on meie pool kombeks võõraste ruumi astudes müts maha võtta.

Papahha lükatakse ainult teisele kõrvale, üks meestest istub aknale, teine on nagu vahisõdur kõrval, ja mõõgaga mängides ütleb:

"Olen komissar Triipus Tartust. Tulin teile korda looma!"

"Kahjuks ei ole meil Tartuga midagi ühist ega tunne ka teid," on vastus.

"Olete Tartu tagavarapataljoni rood ja meile teatati, et teie ei ole lubanud valida komiteed, nagu käsk nõuab. Seda saate veel kahetseda!"

"Huvitav, millal siis meid tagavarapataljoni koosseisu arvati? Mulle on see uudiseks!"

"Kuidas uudiseks?" küsib nüüd omakorda Triipus. "Tartu komitee läkitas meid siia!"

"Kas te ka Paidesse lähete?" esitan omalt poolt küsimuse.

"Paidesse? Mis meil Paidega tegemist? See pole Tartu rajoon."

"Siin on aga Viljandi rajoon. Nagu näha, ei ole teie komitee maakondade piiridega kursis. Põltsamaa asub Viljandimaal. Kuulume 2. Eesti jalaväepolgu koosseisu ja Tartuga pole meil midagi tegemist."

Vahepeal on üks kirjutaja toonud polgu päevakäsu ja pistab selle Triipusele nina alla.

Oli näha, et see teade oli talle tõesti uudiseks. Ta oli kimbatuses ega teadnud, mis teha. Aga ta toibus pea.

"Pole tähtis, kas Viljandimaa või Tartumaa, aga teie ei käi seaduse järgi ja ignoreerite Vene Sotsialistliku Nõukogude riigi korraldusi ja valitsust. Miks teil ei ole komiteed?"

Jälle on kirjutajad komitee valimise protokollid ja komitee liikmete nimestikud esile toonud, kuid see ei rahulda veel Triipust.

"Aga miks tulevad kaebused, et teil ei ole komiteed? Teie roodu sõdurid ise on meile sellest kõnelnud. Teie komitee on pettus. Tegelikult see tõöd ei te."

"Aga missuguse õigusega teie tulete aru pärima? Sõdurid, kes kolavad omavoliliselt mööda maailma ringi ja käivad Tartus kaebamas, ei võigi teada, mis vahepeal roodus tehakse ja millise väeosa koosseisu rood kuulub. Kui olete nii suured mehed ja korraloojad, siis oleksite pidanud kaebajalt küsima, missuguse dokumendiga ta ringi sõidab. Kui kaebaja dokumenti ei esita, siis tuleb temaga ümber käia nagu väejooksikuga. Ei

usu, et ka Venemaa praegused valitsejad hästi sallivad väejooksikuid."

"Tahan roodu kokku kutsuda ja uued valimised toime panna," ajab komissar oma joru edasi.

"Lori puha! Teil ei ole siin midagi kokku kutsuda. Soovitan teile Tartu tagasi sõita, enne kui on hilja."

Vahepeal olid mõned kirjutajad välja läinud, et tublimaid mehi kokku kutsuda, sest ei võinud teada, mis võib veel juhtuda. Ka lipnikud Krüger ja Sagar tulid kantsleisse. Algab suur vaidlus enamluse ja eesti isamaaluse üle. Pikapeale kaob Triipuse ja ta kaaslaste ähvardav toon. Meie oma seevastu tõuseb.

Sõdureid on selle aja sees kogunenud ka staabi ette. Läbi akna võivad komissarid neid näha ja nende nägudest ja olekust järeldada, et neilt abi ega tuge pole loota. Lõpetame vaidluse, väites, et nemad on endid Vene enamlastele müünud, kuna meie oleme eestlased, ja meie teed lähevad lahku.

Komissarid lahkuvad suurte ähvardustega. Pärast seda juhtumit kadusid roodust ka suuremad enamlased.

Neil segastel aegadel liikus igasuguseid kahtlasi tüüpe küll üksikult, küll jõukudena koos, ja siin-seal sündis ikka säärast, millel korraga ega seaduslikkusega polnud midagi ühist. Meile oli ülesandeks tehtud seesuguseid korratasi jõudumööda katsuda ära hoida, aga kauguste tõttu polnud see iga kord võimalik.

Ühel õhtul helistati meile Imaverre vallamajast, et Tartust olevat tulnud Imaverre mõisa üks relvastatud jõuk ning rõõvivat seal, ja paluti kiiresti abi.

Meie Imaveresse jõudmine võttis aega ja kohale jõudes näis mõisas kõik vaikne olevat, ehkki tööliselid liikusid salkadena koos ja olid elevil.

Ilmnes, et tõesti Tartust oli Imaverre saabunud relvastatud jõuk, mitte just päris rõõvimise eesmärgil, vaid mõisa üle võtma. Mitte mõisa ülevõtmine polnud peategur, vaid mõisa vili. Petrogradis valitses suur nälg, küll siis sealt nõuti meie kommunistidelt kiiresti vilja saatmist. Tartu kommunistid olid teada saanud, et Imaveres veel palju vilja aidas oli, ja sõitsid kiiresti vilja järele. Tööliselid käsutati kokku, lasti mõisa komitee valida, võeti mõisavalitsuselt kassa ja

aidavõtmel üle ja tehti korraldus vilja ära-
saatmiseks. Ülevõtjad oli enne meie saabu-
mist läinud vallamaja üle võtma. Nende
juhiks olnud Triipus.

Nii vallamaja kui ka vili jäid üle võtmata
ja ära saatmata.

Kui vahejuhtumist polguülemale polkov-
nik Undile ette kandsin, tähendas viimane, et
vägivalda ja röövimisi peame katsuma ära
hoida ja likvideerida, kuid seda on raske teha,
sest praegu on võimatu teada, kus lõpeb
õiguslik kord ja algab vägivald. Venemaal on
enamused võimul ja on andnud mõisade üle-
võtmise korraldused. Seega oli neil Imaveres
omajagu õigustki. Tulevikus, kui kuski veel
sünnib mõisade ülevõtmisi, siis ärge ilma
minu nõusolekuta vahele segage. Ülevõtjad
on eestlased, enamasti saavad mõisamehed
etteotsa, varandused jäävad siia. Kuigi natu-
ke libiseb kõrvale, siis on see paratamatu. Eks
edaspidi näe, kuidas asjad kujunevad. Liigse
vahelesegamisega tõmbame enamlaste tähe-
lepanu endile ja siis hakkavad nad veel roh-
kem tüli tegema ja võivad polgu täielikult
laiali saata või üle võtta.

Igati püüti võidelda korralageduse ja
väeosade enamlustamise vastu. Et neid ja
teisi probleeme läbi arutada, kutsuti Tallinna
kokku jaanuaris 2. Eesti sõjaväelaste kong-
ress.

Olin saadikuna kongressile lähetatud ja
lootsin ka sellelt kui Eesti rahvusväeosade ja
Eesti sõdurite kongressilt palju. Juba esime-
sest pilgust oli selge, et siin on tegemist ees-
tivaenulise kongressiga. Saadikud jagunesid
parem- ja pahempoolseks tiivaks, kus tunduv
ülekaal oli vasakul tiival. Ega seal siiski kõik
kommunistid ei istunud, ehkki 3. polk ja ta-
gavarapataljon olid saatnud täisarvulised dele-
gatsioonid. Võib-olla oli kongress halvasti
ette valmistatud ja seetõttu ilmusid kohale
aktiivsemad saadikud – kommunistid, kuna
parempoolsed nagu ikka poliitiliselt loiid
jäid ilmutama. Selle kongressi järgi otsusta-

des oleksid pidanud Eesti polgud ja kogu
eesti rahvas oma suures enamuses kommu-
nistid olema.

Ei mõjutanud ega võinudki sellise koos-
seisu juures polk. Laidoneri ega ka polk.
Sootsi kaalutud ja põhjendatud sõnavõttud
muuta kongressi mentaliteeti. Sootsi distsi-
pliinõuded ajasid mehed marru ja Soots oli
sunnitud koosolekult lahkuma.

Olgugi, et vasak tiib oli enamuses, ei ol-
nud kommunistid mitte enamuses. Nende
püüded kongressil läbi viia rahvusvägede lik-
videerimise otsust jäid vähemusse. Võeti vas-
tu rida absurdseid otsuseid. Üks otsus oli
huvitav: Eestimaa loomulikkudes ja ajaloo-
listes piirides Läänemere, Soome lahe, Narva
jõe, Peipsi järve ja läti keelepiiri vahel tuleb
viibimata kuulutada iseseisvaks töövabari-
iks...

Pesuehtsaile kommunistidele ei meeldi-
nud ka see iseseisvuse nõue, nad lahkusid
kongressilt ja pidasid eraldi oma kongressi.
Ka seal võeti vastu rida otsuseid, nagu kom-
munistliku riigivormi tunnustamine, Eesti
rahvusvägede likvideerimine, punaväe loo-
mine jne.

Kui võrrelda kahe kongressi otsuseid, siis
torkab kohe silma, et kommunistid teadsid,
mida nad tahtsid, otsused on selged ja iga-
ühel arusaadavad. Teise kongressi pahem-
poolse voolu poolt vastuvõetud otsused on
ähmased, raske on taibata, mida üldse taotle-
ti. Näib, et otsuse esitaja nagu oleks kongressi
pilganud.

Kommunistid asusid peatselt oma otsuste
elluviimisele. Oli vaja luua punaväge. Neil
oli juba suvel asutatud punakaart, kuid seda
ei saanud pidada mingiks sõjaliseks jõuks.
Enamlased asusid siis rahvusvägesid likvi-
deerima, polkudest lootsid nad saada aluse
oma punaväele. Eeskätt likvideeriti Ülemko-
mitee ja võeti üle diviisi staap. Väeosade
ülevõtmiseks puudus neil aeg – saabus Saksa
okupatsioon.

JÜRI EINTALU Kes on filosoof?

"Ilmaaegsed on selle filosoofi sõnad, kes ei paranda mingeid inimese kannatusi."

Epikuros

Kes on filosoof, tarkusearmastaja, tõetsija, teadja? Kes on "üks neist, kes ei taha miljoneid, vaid vastust oma küsimustele" – nagu Mitja Dostojevski romaanis **Vennad Karamazovid?** Kas näete kedagi, kes sokraatlikult küsiks *tõ ti?* – mis see on?; kes teaks ainult ühte – et ta midagi ei tea; kes tunneks iseenast ("Gnothi seauton!") nõudis Sokrates); kes oleks õppinud kahtlema; kes küsiks rohkem, kui ta vastaks, ning jätkaks inimesed veelgi suuremasse segadusse kui enne? Ning kas on kedagi, kes teaks, mis on inimene ja milleks võib tema saada?

Need küsimused sain Will Durant'i suurepärasest raamatust **Lood filosoofia ajaloost** (*Story of Philosophy*); vastusedki tulevad samast allikast, mida olen siin jutumärkideta laustsiteerinud, kohati moonutatult, "vales" kontekstis igatahes. M. Polanyi ütles nüüd, et "eksisteerivad eeskirjad, mis on mõtestatavad vaid meie enda teadmise ja tegevuse raames"; et Sokrates, Platon ja Aristoteles võivad anda kõige petlikumaid formuleeringuid selle kohta, mis on filosoofia ja kes on filosoof – kuna nad automaatselt täiendavad oma formuleeringuid varjatud ja sõnastamata teadmisega filosoofia tegelikust olemusest. Wittgenstein nendiks, et käesolevate ridade autor tarvitab antiik-kreeka mõteteri keeleliselt vales kontekstis, valel taustal, võõras keelemängus. Niisiis on siinkirjutatu pelgalt triviaalne absurdiparoodia, asjade projekteerimine valesse taustsüsteemi? Ma kahtlen selles.

Ärge ütlege, et otsitav teadja on väljaõppinud filosoof, paberitega tark, vannutatud mõtleja, ülikooli professor – näpitsprillidega elukauge mehike, kelle käikude järgi tudengid oma kellasad õigeks seavad. Nietzsche ei nõustuks: professor teab filosoofiast sama vähe kui prostituut armastusest; mõnikord

palju, tavaliselt mitte midagi – kuna mõlemad teenivad leiba: üks filosoofia, teine armastusega. Platon poleks nõus: filosoofia all mõtleb Platon *aktiivset kultuuri*, tarkust, mis seguneb konkreetse eluaskeldusega; ta ei mõtle endasssesuletud ning elukaugest metafüüsikust. Epikuros oleks päri, kui ülikooli õppejõud inimesi õnnelikuks teeks.

Professor langeb ära. Kes on filosoof? Vastan: baaridaam.

Tema on filosoof, tarkusearmastaja, tõetsija, teadja – kõik ühes isikus. Vähemasti *oli*, kui ta veel ülikoolis õppis. Praegugi teab ta rohkem kui õpetatud pead – sest tema tunneb elu. Tema teeb inimesed õnnelikuks. Tema on üks neist, kes ei taha miljoneid, vaid vastust oma küsimustele: "Mida te soovite? Teile palun? Kas te mõtlete siin veel kaua istuda?" – ta tahab seda, ta nõuab seda, ta muutub närviliseks, kui tema küsimustele ei reageerita või vastusega viivitatakse. *Tõ ti?* pärrib ta purjus mehelt, kes on põrandale loigu teinud. Mis see on? Palun määratlege oma tegevus. Võib-olla on see küsimus retooriline. Tema teab ainult ühte: et ta midagi ei tea – kui väidate, et olete omast arust korra juba arvet maksnud. Ta ei tea midagi, kui tema abikaasa näpuga Teile osutab ja küsib: *tõ ti?* *Gnothi seauton!* – muidugi tunneb ta iseenast, kuis muidu saaks miniseelikus töötada meeste pilkude all. Tema on õppinud kahtlema: võlgu ei anna, lubadusi ei usu, arve tuleb klaarida kohe. Mul on raha! – näidake ette. Kaks korda järjest ennast täis juua ja tema juures märatsema ei õnnestu. Mõnede arvates on tema kahtlus koguni nn "induktsiooni" äärmuslik vorm: tema kahtlus on nii tugev, et on muundunud teadmiseks seal, kus teised alles usuvad ja kahtlevad. Tema on see, kes küsib enam kui ta vastab (mis te soovite?); menüüd ei ole ja hinna saate teada alles pärast pöördumatu otsuse langetamist. Kui püüate hindu uurida, satute veelgi suuremasse segadusse, kui olite enne. Sama siis, kui pärite temalt tema nime ja perekonnaseisu. Võib-olla töötas ta enne KGB-s ja töötab nüüd Eesti Vabariigi organeis. Lisaks on tal kasulik kliente tunda. Loomulikult küsib ta

rohkem kui vastab. Ja kes siis veel peale baaridaami teaks, mis on inimene ja milliseks võib tema saada.

Tema kasutab sokraatilist meetodit. Kui soovite midagi tellida, nõuab ta Teilt täpset definitsiooni, üheselt arusaadavat määratlust, selget mõtlemist, kainet pead, eksaktset analüüsi: ent alkoholimarkide suhtes ta küsib rohkem, kui ta vastab, ning jätab Teid hinna, maitse ja kanguse asjus veelgi suuremasse segadusse, kui Te olite enne. Seejuures õpetab ta Teid kiiremini kui Te suudate õppida – just sellise patu eest sunniti Sokratest jooma mürgiputke leotist.

Mida kirjutab Will Durant?

"Inimese käitumine voolab Platoni järgi kolmest peaallikast: ihast, emotsioonist (tundmusest) ja teadmisesest. Iha, himu, impulss, instinkt – need on üks; emotsioon, julgus, auahnus, vaprus – need on üks; teadmine, mõtlemine, aru – mõistus – need on üks. Iha asukoht on niudeis; see on pakitsev energioreservuaar, põhiliselt seksuaalne... Teadmise asukoht on peas: ta on silmaksi ihale ja võib olla hingele lootsiks.

Need jõud ja omadused on kõik inimestes, kuid erineval määral. Mõned inimesed on ainult kehastunud iha, rahutud ja omandamishimulised hinged, kes upuvad täiesti ainelis-tesse otsinguisse ja tülidesse, kes põlevad luksus- ja enesenäitamis-ihast ja oma võimeid alati peavad ei-miksiki võrreldes oma üha kaugemale minevate sihtidega... Kuid on ka teisi... Nad on rohkem võitlemis- kui omandamishimulised, nende uhkus on enam võimetus kui omamises... Ja lõpuks vähesed, kelle lõbuks on meditatsioon... kes hülgavad nii turu kui ka lahinguvälja, et kaotada end üksildase mõtlemise rahulikkusse... kes seisavad kõrval, maailma poolt kasutamata.

Seda pole vaja baaridaamile seletada, küll aga Platonile; ja näe – üks mediteerija on pukil kaldu, hüljanud lahinguvälja, kaotanud end üksildasse mõtlemisse, olles kõrval, maailma poolt kasutamata. "Inimene on kõikide asjade mõõt," ütles sofist Protagoras. – "Kõikide asjade mõõt on alkohol," vastab baaridaam. Ja tema tõepoolest näeb seda, mille nägemiseks raamatukoi peab lugema tuhandeid ja tuhandeid lehekülgi. Ta näeb, et kommunikatsioon ja teise olendi mõistmine

on võimatu, nagu õpetasid sofistid. Ta näeb, et inimesed on solipsistid ja ei tunnista välismaailmagi olemasolu. Kui Platoni järgi on poliitiline psühholoogia sassis seepärast, et me pole küllaldaselt uurinud inimese mitmesuguseid himusid ja instinkte – eks küsige siis baaridaami käest.

Tema on läbinud need õppetsükliid ja "luutmised" (eraldamised, väljajätmised), milliseid Platon "Politeias" kirjeldab kui filosoofi kasvatamiseks hädavajalikke. Tema on lõpetanud ülikooli ja elukooli. Tema on iseseisev ja sõltumatu naine, kes tunneb vabaduse hinda; seevastu palgasõdur, palgateadlane ja palgafilosoof ei tea sedagi, mis asi on vabadus. Tema näeb, kus ja kuidas on inimese saatus fataalselt ette määratud ja determineeritud; kus ja kuidas ning millise hinnaga on inimene vaba. Tema näeb, kuidas "...leiva ning luksusliku elu tõttu inimesed on nagu laukad täitunud vee ja hõngudega... puhitused ja katarr..." (Platon). Tema teab, et inimesed on oma loomult omamishimulised, kadedad, riikad ja – erootilised. Platoni eeskujul kahtleb temagi, kas politseiniku kõikjaleulatuv nui siin aitab. Sest see on klientide suhtes brutaalne, kulukas ja ärritav. Ning kui Platon leiab väljapääsu religioonis, isikupärasel Jumalas, siis seda arvab ka baaridaam. Durant tõlgendab Platonit: "Kuid elav Jumal võib teha seda kõike ja võib mõjutada ja heidutada omakasupüüdlikkude individualisti oma himu mõnesugusele piiramisele, oma kire mõnesugusele valitsemisele." Baaridaam teebki seda, ületades Platonit, kuna baaridaam on ise Jumal, Jumalanna, kes annab ja võtab, taltsutab omaenda miniselikust johtuvaid kirgesid, kelle ees joodikud langevad põlvili, anudes viina – nii nagu talupojad paluvad Jumalalt põldu kosutavat vihmahoogu. Baaridaam on näinud nii töid kui vaevu kui võitlusi. Ta on näinud ennasthaletsevate lalisejate alateadvust: teadvuse ürgkihte, millest kirjutas Platon ja hiljem Freud. Ta on näinud, kuidas igasugune võime leiab juhuse end näidata ja iga rumalus kihutatakse päevavalgele. Katse on erapooletu ja isikut mitte arvestav. Platoni meriiri on baar, Jumal on baaridaam, katse ehk luutmine – alkoholiannus.

Filosoofia, see kallid rõõm, tähendab peamiselt kahte asja: mõelda selgelt ja valitseda

targalt. Seda baaridaam teebki. Selgelt mõtlema õpetab Platoni ideedeteooria. "Ärgu astugu siia sisse keegi, kes ei tunne geometriat," – sellise sildi aetas Platon oma Akadeemia uksele. Baar on akadeemia. Mehed jutustavad oma ideid ja baaridaam kuulab. Kes veel mehi kuulaks? Ainult ideede puudumise pärast erineb nõdrameelse vaim Caesari omast. Meri põlvini. Kas ma tegin baarist akadeemia, joodikuist akadeemikud? Või on akadeemia baar? Mis on akadeemikute alkohol? Nähtamatu baaridaam tõmbab niite.

Filosoofia algab, kui õpitakse kahtlema, ütleb Sokrates. Ja siin, akadeemias, s.o baaris, kahtlevad mehed oma kallites veendumustes, dogmades ja aksioomides. Vaevalt et ilma alkoholita seda tegelikult teha saaks. Kes teab, kuidas need kalliks peetud arvamused muutusid tõsikindlaks veendumuseks, kas mitte mõni salasoov vargsi ei sigitanud neid, rüütades soovi mõtte ridadesse? Ei ole tõsist filosoofiat, enne kui vaim ei pööra ümber ja ei uuri iseennast. Sokratese lilleline nina andis tunnistust nii mõnestki sümposiumist (*symposion* – pidusööming koos joominguga: ühe Platoni dialoogi pealkiri, mille peategelaseks oli Sokrates). Sokrates võis kõiki laua alla juua, jäämata ise purju – see ongi Platoni poolt mõeldud aktiivne kultuur, elutarkus, filosoofia..

Nii nagu Platon õpetab, on baaridaam õpinud eluraamatust endast, ta on haavanud oma sõrmi, kriimustanud oma filosoofilisi sääreluid vastu maailma tooreid reaalsusi, ta on teeninud oma leiba ja võid kõrge lauba higis. Tema juures filosoferivad mehed, sest filosoferimises on naudingut ja midagi kütkestavat on isegi metafüüsika ebareaalseis kangastustes. Seda tunnevad kõik tema kliendid, kuni kehalise olelu karedad vajadused tõmbavad nad mõttekõrgustikelt majandusliku võitluse ja kasupüüdmise turule. Varasest filosoofiaarmastusest on meis säilinud ikka midagi igatsuslikku. Elul on mõte, tunneme baaridaami juures. Nii palju on me elus mõtetut, ennasthävivat kõikumist ja lootusetust. Me võitleme kaosega enda ümber ja endas; kuid tahame siiski uskuda, et meis on midagi elulist ning tähtsat, kui ainult suudaksime mõista oma hinge. "Elu tähendab meile kestvalt muuta valguseks ja tuleks kõik, mis

me oleme või millega kokku puutume" (Nietzsche). Veel viiskümmend grammi palun. Me tahame haarata kaduvate asjade väärtust ja seotust, et pääseda välja igapäevaste asjaolude keerisest. Me tahame näha asju igavikuvalguses. Me tahame õppida näkku naerma paratamatusele ja naeratama isegi viirastuslikule surmale. Veel viiskümmend grammi palun. Kahtlemata on mõned filosoofid tundnud igasugust tarkust, välja arvatud loomuliku inimmõistuse oma, ja mõnigi filosoofiline lend on toimunud tänu hõreda õhu tõstvale jõule. Tänu Sulle, Will Durant, tänu Sulle. Ent me võime oma teekonnal vältida metafüüsika poriseid jõgesid. Selleks vajame õiglast baaridaami. *Taxis kai kosmos* – õiglus on hinge osade korrastus ja ilus, ütleb Platon. Voorus on harmooniline tegevus. Meie baaridaam on vooruslik. Ta annab igaihele tema mõõdu järgi. Kui palju keegi kannab? "Õiglus on omada ja teha seda, mis on kellegi kohane" (Platon). "Mis lollus on sinusse läinud, Sokrates?" (Platon). Baaridaam teab, et poleks tark lasta neil liiga noorelt "maitseda kallist rõõmu: ...sest noored inimesed, kui nad esmakordselt saavad filosoofia maigu suhu, väitlevad lõbu pärast ja aina räägivad vastu ja kummutavad, ...nii nagu koerakutsikad, kes tirivad ja lükkavad iga asja, mis satub nende lähedusse" (Platon). Milline on Juhani idee, tagasiviidult tema loomulikule seadusele?

Ning ärgem unustagem Aristotelest. Kuldne kese! Kes teaks paremini kui baaridaam, milline on kuldne kesktee. Milline voorus on tüssata mõõdukalt, kinkides vastutasuks mõõdukalt võluva nacrastuse – kõik olenevalt olukorrast. Milline õilsus on olla kliendile sõber ja teda mitte armastada. Kes teaks paremini kui baaridaam, milline on harjumuse jõud, millest kõneles Aristoteles. Tema ei küsi minult enam midagi: asetab letile pitsi.

Aristoteles:

"Ta ei anna end ilmaaegu hädaohtu, sest on ainult vähe asju, millest ta küllalt hoolib. Kuid suurtes kriisides ta on valmis andma isegi oma elu, – teades, et teatud tingimustes elu ei vääri elamist. Oma dispositioonilt ta on inimeste suhtes teenimisvalmis, kuigi ta häbeneb, kui temale tehakse mingi teene (baaridaam ei võta jootraha, ta paneb arvele

juurde – autori märkus). Olla hea osutab üleolekut; vastu võtta headust osutab alluvust... Ta on avameelne oma põlguses ja eelistamises (just! – JE); ta kõneleb ja tegutseb süralt inimeste ja asjade halvaks panemise pärast... Iial ei põle ta imetlusest, sest tema silmis pole midagi suurt. Ta ei saa elada järeleandlikult teistega, välja arvatud kui see teine on sõber; kompromisside tegemine on iseloomustav orjale... Iialgi ta ei tunne vimma ja ikka ta unustab ja saab üle ülekohtust... Ta ei kõnele meelsasti... Ta ei muretse selle eest, et teda kiidetakse ja teisi laidetakse... Ta kannab elusündmusi väärikuse ja sarmiga, teeb oma

prima antud tingimustes, nagu osav väejuht, kes kamaandab piiratud sõjajõude kõigi sõjakunsti reeglite järgi... Ta on iseenda parim sõber ja tunneb rõõmu omaette olemisest, kuna voorusteta ja võimeteta mees (siin Aristoteles eksib: mehel ja naisel on ühepalju hambaid – JE) on enda halvim vaenlane ja kardab üksindust."

Ärgem otsigem filosoofiat ta näribunud abstraktsuses ja formalismis, vaid riietatuna elava geeniuse kujusse! Laskem tema kiirgaval vaimul mängelda endil.

Ma tean, et see oled Sina, baaridaam.

VAATENURK

ENE-REET SOOVIK

Pealkirjast tekstini, tekstist kultuurikon-
tekstini

T. S. ELIOT. AHERMAA. Inglise keelest tõlkinud ja kommentaare täiendanud P.-E. Rummo. "Looming" 1992, nr 12, lk 1587-1599.

1921. aastal võttis töökoormast, labiilse närvisüsteemiga pödura abikaasa põetamisest ning maailmasõjajärgsest masendavast ja lohutust atmosfäärist kurnatud pangaametnik end arsti soovitusel kolmeks kuuks lahti töökohalt Londoni City's. Taastumiseks vajaliku õhuvahetust pakkus alguses mereäärne Margate'i kuurort Kenti krahvkonnas, seejärel kliinik Lausanne'is Šveitsis. Tööd poolelioleva pikema luuleteose kallal jätkas tolleks ajaks juba kaks luuletuskogu avaldanud ametnik ka haiguspuhkusel olles, konsulteerides selles küsimuses kirja teel Pariisis elava sõbraga. Tagasiteel Londonisse viis ta ligi tuhanderealise valminud käsikirja sõbrale näha. Ezra Pound kärpis ja muutis teost, andes armu vaid 433 reale. Lisandus paar abikaasa ettepanekul tehtud muudatust ning 1922. aastal ilmus ajakirja "The Criterion" esimese aastakäigu avanumbris T. S. Elioti poem *The Waste Land*, kui mitte tema täiuslikem, siis kindlasti tuntuim teos.

Poemi esialgne variant erines trükis ilmunust juba pealkirjagi poolest, algselt oli selleks Dickens'i romaanist "Meie ühine sõber" (*Our Mutual Friend*) pärinev fraas "He Do the Police in Different Voices". Erinevate tegelaskujude fragmentaarsed hääled põimuvad ka lugejani jõudnud poemis, olgugi selle lavalis-musichall'ilik iseloom mõnevõrra nõrgem kui algvariantis. Pound ei olnud rahul ka kavandatava motoga Joseph Conradi "Pimeduse südamest" (*Heart of Darkness*): "The horror! The horror!" – "Jube! Jube!". Nii asendas selle epigraaf Petronius Arbitrilt, mille all omakorda seisab pühendus "Ezra Poundile, suuremale meistrile" – samade sõnadega, mida Elioti jaoks nii oluline luuletaja Dante kasutab puhastustules põleva Provence'i lauliku Arnaut Danieli kohta. Arnaut Danielile pühendatud lõik "Jumalikust komöödiast" oli Eliotile ülepea hingelähedane, sellele viidatakse poemi finaalis, samuti hilisemas teoses "Tuhapäev" (*Ash Wednesday*, 1930), ning sealt oli pealkirja saanud juba 1920. aastal ilmunud luulekogu *Ara Vos Prec* (Ameerika väljaandes küll lihtsalt *Poems – "Luuletused"*). (Viimane sisaldas muuhulgas ka luuletuse *Gerontion*, mida Eliot esialgsete kavatsuste kohaselt soovis sissejuhatusena kõnealusesse suurteosesse lülitada, ent Pound oli sellelegi vastu.)

Conradist aga Eliot täiesti ei loobu. Samast "Pimeduse südamest" pärineb üks mõtetest "Õõnsatele meestele" (*The Hollow Men*), millest osa kuulus algselt *The Waste Land*'i – või "Ahermaasse", sest just sellise pealkirja all on see 20. sajandi euroopaliku luule keskne teos Paul-Eerik Rummo tõlkes viimaks eestlaste lugemislauale jõudnud. Poeemi viis osa on eesti keeles pealkirjastatud "Surnute matmine" (*The Burial of the Dead*), "Malepartii" (*A Game of Chess*), "Tulejutlus" (*The Fire Sermon*), "Veesurm" (*Death by Water*) ja "Mida lausus kõu" (*What the Thunder said*).

Lausa esmatähtsuseks eesti keeles ei sõandaks "Ahermaad" siiski nimetada, sest juba 1929. aasta "Loomingu" 5. number toob ära Ants Orase köitva, peaaegu tõlkele läheneva sisuümbertõlgetuse-iseloomustuse, kus tutvustaja innustunud kaasaelamine, rõhuasetus palavikulise ekstaasi painajalikkusele, maailma närvide kärisemisele võib küll näida liigselt eemalduvat eliotlikust impersonaalsusest ja moodsa tsivilisatsiooni põuasest kiretusest. See "pärastsõjase painajast ärkamise aja tulemus ja kokkuvõtt" kannab seal pealkirja "Laastat Maa".

Huvitav, et nii olulisele teosele ei ole meil välja kujunenud üht fikseeritud krestomaatilist pealkirja, mis kindla äratundmise esile kutsuks. Tõlkija saatesõnas loetletute kõrval on ka "Ahermaa" tõepoolest hea leid – läbib viljatuse ja steriilsuse motiivi silmas pidades. (Sama on olulisimaks peetud ka näiteks vene keeles: "Бесплодная земля".) Kuigi Ants Orase ja Toivo Pilli kirjutistest omaseks saanud "Tühermaaga" harjunule või entsüklopeedias "Kõnnumaad" kohtajale võib "Ahermaa" pisut võõrastust tekitada, on võimalik, et just see nimi jääb püsima – tegemist pole nüüd ju enam vaid pelga pealkirjaga, olemas on ka tekst. (Muide, Eesti Entsüklopeedia (1933) annab, ilmselt häälduse ligikaudselt sarnasusest tingituna, poemi originaalpealkirjaks *The West Land* – eksitus, mis tegelikult ei viigi märgist väga kaugele, sest üks ole tõesti Öhtumaa allakäik, lagunemine ja elujõuetus see, mis Elioti müüdikujunditele tausta moodustab.)

Koos poemiga on vahendamist – ja täiendamist – leidnud ka autoripoolne mahukas kommentaarium, mille lisamist küll Eliot ise

viimaks kahetses. Ent küllap oleksid "Ahermaa"-uurijatest kirjanduskriitikud nagunii varem või hiljem midagi taolist koostanud, ehkki nende esialgseks reaktsiooniks oli küsimus, mis on luulel tegemist selgitavate märkustega psühhoanalüüsi ja neegrimütoloogia kohta. Tegelikult liideti kommentaarid poemiga alles selle kolmandas väljaandes, kui Virginia ja Leonard Woolf ajakirjades "The Criterion" ja "Dial" ilmunud teksti oma kirjastuses Hogarth Press eraldi raamatuna avaldasid. Lisaks märkmete selgitav-suunavale funktsioonile oli nende olemasolu põhjendatud sellegagi, et raamatu maht kippus nendeta liiga napiks jääma, ning autori kartusega võimalike plagiaadisiidustuste ees.

Meeldiv, et tõlkija on omalt poolt siin-seal viidanud mõne motiivi esinemisele eesti luules, põhjendanud oma tõlkevastet, osutanud kättesaadavale tausttekstile, st püüdnud integreerida "Ahermaad" meie kultuurikonteksti. Seda üllatavam tundub aga asjaolu, et kui märkused kõnelevad arvukatest tsitaatidest-allusioonidest, siis tõlge kasutab nende asendamiseks juba olemasolevat kultuurikonteksti õige tagasihoidlikult. Kui näiteks Middleton on siinmail suhteliselt tundmatu suurus, ei või seda omalt väita Piibli ja Shakespeare'i kohta. Tõsi, Paabeli jõgede ja "Tulejutluses" esineva Lemani järve veed voogavad kõrvuti, kuid prohvet Hesekieli kutsumise "inimesepoeg" (*Hs 2, 1*) on taandunud "inimlapse" (20. värss) ees – kas rütmilistel kaalutlustel?

Kui Enobarbuse kirjeldust Kleopatra hiilgava troonina loitvast pargasest olnuks selle eestikeelses, blankvärsirea piire ületavas versioonis ehk raskem olnud "Malemängu" (77. värss jj) sisse juhatama panna, siis Arieli laul "Tormist" kordab (Georg Meri tõlkes: "Silmad saavad pärleiks tal") täpselt originaali rütmi, "Ahermaa" variant "Tema silmad on nüüd pärlid" (48. värss) aga mitte. (Shakespeare'i rea "Those are pearls that were his eyes" sõnasõnalisest tähendusest jäävad mõlemad võrdse sammukese kaugusele.) Samuti ei oska otsustada, miks peaks Ferdinandi sõnu "Tormist": "See laul mu juurde hiilis üle vee", asendama lohisevam: "Vetel see muusika mu juurde vaikselt kandus" (257. värss). Lugejat ei tohiks ilma jätta tuttavate sõnade kõlast tekkivatest assotsiatsioonidest, ainult

motiivi kui sellise säilitamine ja vastav meeldetuletus kommentaarid ei korva seda täiesti.

Kõige rohkem on kahju vaese nõdrameelse Ophelia hüvastijātu kaotsiminekest. "Sulnid leedid" (172. värss) on võib-olla tõesti suuremas kontrastis eelneva rameda kõrtsiklatšiga (mis olla tuletatud Eliotide koristaja jutuvadast) kui Georg Meri "kallid" või Tombach-Kaljuvalla "kaunid daamid" – kuid just see tsitaat on eesti lugejale tõenäoliselt tuttavaim ning veesurma-assotsiatsioon, mis Opheliaga seoses tekib, kordab ju üht poemi olulistest juhtmotiividest. Siinkohal võiks viidata ka väikesele eksitusele tõlkija lisatud märkustes, mis näib väljaandest väljaandesse ringi rändavat (sama vea teevad näiteks ka Frank Kermode ja John Hollander oma teoses *Modern British Literature*, Oxford University Press, 1973). Need ei ole Ophelia viimased hüvastijätusõnad enne enda uputamist, ta küll lahkub nende saatel lavalt, ent tuleb ju veel tagasi, lõpetades alles pärast kuulsat lillejagamisstseeni ja laulu lausega: "Jumal jäägu teiega". Ilmselt on ahvatlus näha uppumissurma vahetult järgnevana kommentaatorite pilgu teravust pisut kahanetanud.

Suurel määral kirjanduslikele assotsiatsioonidele toetuva teose lugemisel tekkiva äratundmisrõõmu kahandamise kõrval võiks nuriseda ka mõnede uute, poemi üldisele atmosfäärile ja konkreetsetele tausttekstidele võõraste motiivide sissetoomise üle. Tugeva kristliku varjundiga "surmavald ja patud" (246. värss) ei haaku antiikse allilmaga, kus sumute seas kõndis Teeba pime ennustaja Teiresias, kellega meresõitja Odysseus seal kohtumas käis. (Ka moto Cumae Sibylla juhtis antiikaja kangelast Aeneast läbi surnute riigi.) Fraas on "Ahermaale" võõras ka selle anakronistlikkust arvestamata. Samalaadilisi mõtteid kutsus esile Wakefieldi kirikuõpetaja haledast elukäigust pärineva laulusalmi algus. Saatanliku võrgutuse teema (253. värss) ei meenu Goldsmithiltki, igasugune kirklik meeletus ja aktiivne patustamine on aga otsestes vastuolus "Ahermaa" põhilaadiga. Meeletusse ei veeta kedagi, läheb, kuis läheb, ja ükskõik. See ükskõiksus, vaimne viljatus ning võimetus millestki haaratud saada ja millessegi uskuda leiab veelgi sõnaselgemalt ja selitatumalt väljenduse "Õõnsates mees-

tes", mille ühisosa "Ahermaaga" eespool sai nimetatud. Õõnsus iseloomustab neid, kes õiget pattugi teha ei suuda, kelle igapäevaeksisentsi iseloomustab sõna *ennui*. Just neid näeb Eliot üle London Bridge'i voogamas, nende kohta käivad Dante-allusioonid, mis ei pärine sügavamate põrguringide suurpatustajate seast, vaid põrgu eeskojast, nende hulgast, kes pole elus tundnud ei head ega kurja. Shakespeare'i "Julius Caesaris", mis "Õõnsates meestes" mujalgi ette tuleb, tähendab *hollow 'ebasiirast'*. Kriitika on muide leidnud, et ka "Tulejutluse" lõõm, Elioti enda kujund, on ülemäära jõuline Ahermaa elanike emotsioonide kirjeldamiseks.

Lõõmava tulejutlusega põimuvad Augustinuse "Pihtimused", mis omakorda on seotud poemi pealkirjaga. Kartaagosse saabumisele eelnevas lauses ütleb Augustinus, et on oma nooruses jäänud kaugele Jumalast ning muutunud seeläbi iseendale "ahermaaks". Usu puudumine ja pidetus peituvad juba poemi esimestes sõnades – võrrelgem T. S. Elioti aprilli, mida Thomas Pynchon juba kindlatähendusliku määrgina kasutab, Chauceri "Canterbury lugudega", mille proloogis aprilli vihmahood märtsikuivuse peletavad ning inimesed palverännakuile asuvad – Chauceri puhul Canterbury'sse Thomas Becketi hauale, kes osutub tähtsaks Elioti hilisemas loomingus. Aprill on enamasti ka jumaliku ülestõusmise kuu, esimese osa pealkirjas ei kajastu aga ülestõusmisrõõm, vaid matusetalitus, nagu seda nimetab anglikaani kiriku *Book of Common Prayer*: "Surnute matmise kord" ("The order for the Burial of the Dead"). Lõpuna saabuvat rahu näeb Eliot küll kui "Jumala rahu, mis on ülem kõigest mõistusest" (*Fi 4:7*), kuid päästva vihma tööts ei ole selleski kindel.

Muidugi ei tohi unustada, et Eliot liitus anglikaani kirikuga alles viis aastat hiljem ning kristluse tähendus talle pole "Ahermaas" seesama, mis "Tuhapäevas" või "Neljas kvartetis" (*Four Quartets*; 1943). Küll aga on religioon, müüt, Graali-legendide ja viljakusriituste motiivid kestvaks pidepunktiks kaosesse kaduval taustal. "Loomingus" ilmunud tõlge ei vaata poemi ei religioosse, palvikusonimise ega mingi muu ühe prisma läbi. Tõlkijapoolne suhtumine näib olevat neutraalne, ühtesid momente ei tundu teistele

eelistatavat. Vabavärsi osas on teksti sisuline külg üsna sama, mis originaalis kirjas seisab, teinekord küll paraku rütmi arvelt. Näiteks võib kuuejalgse jambi asemel ette tulla värsirida (69.): "Seal nägin üht, keda tundsin, ja peatasin ta hüüdega: "Stetson!"", mil ei paista lõppu tulevatki (pearõhulisi silpe on siiski samal arvul). Inglise keelega võrreldes kipub eestikeelne värs teiselgi laulvust kaotama, küll aga kõlab kaunilt Thamesi-tütarde wagnerlik laul, suurem osa viimasest alajaotusest "Mida lausus kõu" (omal ajal ei tulnud Poundilgi siin parandusi teha) ja eriti "Veesurm", Eliotilgi omamoodi tõlge, adaptatsioon ta enese prantsuskeelse luuletuse *Dans le Restaurant* viimasest salmist.

Võib märgata, et Elioti pigem kuiva kui mahlakasse, konkreetsetel juhtudel üsna tundevarjundita sõnastusse, kõrgklassi kõnelusse või ka müstilise armastuse äratundmise stseeni on sattunud selles kontekstis ülearu rahvakeelsena tunduval fraase. Samuti võib küsida, kas Kannatusloo-lõigu (V osa algus) *patience* tähendab piinasid või pigem ikka pikka meelt (K. Boye ja E. Mestertoni rootsi tõlkes on vasteks küll *talamod*). Nagu tõlkeleule puhul ikka, on huvitav ja hea, kui lugesdes on võimalik kõrvale võtta ka originaal.

The Waste Land on meil igatahes nüüd olemas ja käesoleva tõlke seotus muu eestikeelse lugemisvaraga võib aja jooksul aina tugevneda. Meenutagem kas või hiljaaegu "Loomingu Raamatukogus" ilmunud Ruth Rendelli kriminaalromaan (võiks ehk oletada, et just kajad Magnusi Martyrile ja Teiresiassele võisid sundida Eliotti tõlkinud Anne Allperet sedagi tõlget käsile võtma), poemi tuletatakse meelde ka D. Lessingi, A. Burgesse, E. Waugh' jt veel eestindamata teostes, P.-E. Rummo esitust võidakse hakata tsiteerima veel kirjutamata eesti kirjanduses. 1992. aasta 12. "Looming" muutub kindlasti taganõutavaks tudengite seas, kes valmistuvad 20. sajandi kirjanduse eksamiksi – ja ehk mitte ainult seal.

TÕNU ÕNNEPALU

✓ Tõnu Kõivu vaikimine kahe maailma piiril

TÕNU KÕIVU LAHKUMISED (T. Kõivu kirjad Haljand Udamile). "Looming" 1993, nr 1, lk 80–105.

Kuivõrd on lahkumises heroilist paatost ja kuivõrd on see hale allaandmine, põgenemine alati pealetükkiva reaalsuse eest? Kuivõrd on kultuur inimkonna suur avantüür ja kuivõrd on ta kahetsusväärne eksitus, jõuetu vale?

Mõne inimese eksistents, pealtnäha säratu ja tagajärjetu, on alasti küsimus, mis trotsib rahuldavaid vastuseid. Looming, produktioon on alati teatav rahuldus, teatav vastus, väga võimalikult petlik, kuid ikkagi äiutav. Viljatu küsimus tekitab ängi nagu talv või jäätmaa. Väga produktiivne, loominguine eksistents võib jälle teistsugust ängi tekitada nagu tänapäeva Lääne tsivilisatsioon, kus kultuuri tihedus, korrastatus on väga suur ja kõige selle mõttetus on ka väga suur.

Võib öelda, et Tõnu Kõiv ei andnud ajastu võrgutusele järele, ei jätnud endast maha peaaegu mitte mingit produktsiooni. Niipalju kui käsiteldavast publikatsioonist teada võib saada, sündis ta 1943. aastal Eestis, õppis Tartu Ülikoolis prantsuse filoloogiat, lahkus 1968. aastal Leetu, kus elas surmani 1989. aastal. Luges palju raamatuid, soetas endale hiilgava prantsuskeelse biblioteegi, oli kirjavahetuses Michel Butori ja Emile Cioraniga, samuti Haljand Udamiga, kes nüüd talle saadetud kirjad publitseeris. Tõnu Kõiv ise, tundub, ei publitseerinud peaaegu mitte midagi ega vist kirjutanudki midagi publitseerimiseks. Ometi tekitavad need kirjad, tegelikult ju vaid "biograafiline materjal", huvi Tõnu Kõivu kui "autori" vastu.

Mille autori? Paarkümmend erakirja pole ju mingi "looming"! Kuid see "mitte-looming", see omamoodi absoluutne keeldumine ja lahkumine on täpsem "ajastudokument" (dokumenti pole – ehk polnud ka ajastut?) kui peaaegu et mis tahes sel ajal Eestis sündinud looming. Tõnu Kõiv muide ei elanudki Ees-

*Siiski – 1968. aastal ilmus "Loomingu Raamatukogus" (nr 2/3) Tõnu Kõivu tõlkes Jean Anouilh' näidend "Becket ehk Jumala au". 1967. aasta 6. "Loomingus" on ta avaldanud lühiartikli Luigi Pirandello juubeliks. *Toim. märkus.*

tis, selles siiski lohutust pakkus ENSVs, mis oli ju siiski üks "kuskil". Leedus prantsuskeelseid raamatuid lugedes (leedu keelt kunagi ära õppimata) oli ta enam-vähem eikuskil. Ehk kulges ta elu siis seda enam puhtas ajas, abstraktses ajaloos? Kuid ajalugu on seotud rohkem koha, asjade ja ident-sustega kui ajaga.

Ühes mõttes on Tõnu Kõivu isik küll väga "ajalooline": tema eluaastad sulevad peaaegu täpselt endasse ühe ajalooetapi. Läänes oli see sõjajärgse modernsuse kärarikas ülesehitamine, Idas ehitati teistmoodi kärarikkalt sotsialismi. Nüüd tagantjärele selgub, et kumbki oli kummagi paroodia. Tõsimeelselt eksisteerida, midagi luua, anda mingit toodangut oli võimalik vaid emma-kumma maailma piires. Kuid Tõnu Kõiv üritas elada ei-kummaski: istuda Nõukogude Leedus ja olla kursis prantsuse modernse mõttega. Ta veetis oma elu kahe süsteemi piiril absoluut-ses vaakumis, absoluutsemas ehk kui keegi teine: talle jäigi mõistatuseks, miks prantsuse modernistid räägivad justkui marksismi keeles.

Võimalused eksisteerivad vaid süsteemide sees, piiripealne vaakum on võimatuse kuningriik. Sealt paistab kergesti kätte võimatus midagi luua, midagi seletada, tõlkida prantsuse kirjandust cesti keelde. Anda suurtele küsimustele väikeseid petislikke vastuseid.

OLEV REMSU

Kollaborant fookuses

JAAN KROSS. TABAMATUS. Jüri Vilmsi romaan. "Kupar", Tallinn, 1993. 303 lk.

Vahel tekib provotseeriv kimbatus võrrelda Jaan Krossi romaanide ilmumist ratsaspordi takistussõiduga, milles peab kindlaid takistusi ületama kohustuslikult, ent ratsutaja valitud järjekorras ja stiilis, kusjuures takistused ise on võistluseti pisut muudetud, kuid ikkagi üksteisega sarnased. Vaid võhik peab seda toredat sõitu muusika saatel rutiinses tööks, asjatundja teab, iga võistlus on täiesti eripärane. Ennast tuleb sel juhul paigutada lippudega ehitud platsi kõrvale pealtvaatajaks, kes mäletab võistleja varasemaid esinemisi,

kel on teisi lemmikuid ratsasportlaste hulgas ning keda peamiselt huvitab: kas mees ka seekord ei aja latte takistustelt maha; kuidas on üldse võimalik, et üks ratsu ja üks võistleja ei komista eales?

Ei, meie pealtvaataja ei ole pahatahtlik ja verejanuline, kuid ta on spordifanaatik, ning fanaatik on lisaks omade toetamisele veel elamuste jahtija, talle on absoluutne täius pisut igavavõitu. Sõidu lõppedes on tal loomulikult hea meel, et läks nõnda, nagu alati on läinud, ta ei ole sugugi pettunud, et ei juhtunud nägema kukkumist. Ja üsna endastmõistetavalt on meil tegu kõrgema klassi sõiduga, kus eestlasi esineb haruharva, kuna paljudel ei ole vastavat ettevalmistust ja varustust (hobust ja kõike muud).

Lubamegi siis "Tabamatuse" puhul parallele kunstikauge spordiga, nimetame seekordseid takistusi ning püüame hinnata nende ületamise ilu.

Esimene – teema, õhus rippuv sotsiaalne tellimus.

Sedapuhku on jälle hüpatud puhtalt ja suure varuga, lausa mängeldes üle. Kollaboratsioonismi analüüs on alati intrigeeriv ja vajalik, eriti meie päevil, ning Kross on asja uurinud päris viimase finessini. Teema lahendatakse ajakirjandusolude ja literaadi mõtete valgustamise kaudu, meie aga oleme just jõudnud aega, mil me üle mitme põlvkonna taas tunnetame, milline on ajakirjanduse tõeline roll, milline on ajakirjanduse võim tegelikult. Ajal, mil paljud kirjutavad ajakirjanduses, mil paljud kirjutavad ajalugu (ümber), näitab Kross, kui paljud meie tões on oludest sõltuvad.

Teine takistus – kujutatava aja valik.

Meie taastame siin praegu tões ja vaimus Eesti Vabariiki, Kross kirjutab selle sünnist ja varjusurma langemisest. Kahe punase aja (1917/1918 ja 1940/1941) ning kahe Saksa aja (1918 ja 1941 – 1944, Krossil ainult kuni 1942. aastani) kirjeldamisel on kahtlemata otsene sõnum meie päevadele, seda enam, et aus inimene neist aegadest varem kirjutada ei saanud. Hea strateeg, tema teab, kunas miski tohib ja on vaja, kunas mitte, kommenteeriks meie pealtvaataja väljaku ääres. Kunstitegemine ongi õige strateegia valik, lausuks talle kõrvalseisja. Kas see ei lõhna kollaboratsioonismi järele, kahtleke esimene. Ei, ei lõhna,

rahustaks teine ning lisaks, et võrreldes varasemate sõitudega pole muutunud selle takistuse kuju ja kõrgus, küll aga sisu ning see on andnud õnnestunud hüppele erilise hoo ja elegantsi, sest tegija isiklikud mälestused küünevad kujutatava perioodi lõpuaegadesse.

Järgnevat kaks täiesti erinevat takistust, millel pole teineteisega midagi sarnast peale nimetuse – peategelane. Olgu esimene neist A (Vilms) ja teine B (Vilmsi uurija); kusjuures A on nagu ettevalmistav, võib-olla isegi petteakistus B ees. Võhikut üllataks, et meie võistleja ületab B märksa kindlamini A-st, mille eel ratsu tunneks hetkeks nagu aukartust, kuid ometi saadakse ka A-st üle tõrke ja riivamiseta. Meie pealtvaatajast asjatundja aga teab, et A on nagu salakaval kari, oletatavale lihtsusele vaatamata. A kohta lihtsalt puudub ammendav informatsioon ning selle väljamõtlemine oleks vahest veidi kohatu – ehkki, miks ka mitte? Ent praegu jääks väljamõtlemise puhul kummitama võimalik etteheide, nagu oleks tahetud varjata sajaprotsendiliselt tõeste faktide teadmist. Arvan, et kunagi selgub Vilmsi kohta kõik, ja siis võib tema kohta kirjutada nii dokumentaalset kui luulelennulist proosat. Sangarist on olulisem sangari uurija, ja see on romaani õnnestumise peapõhjus. Nõnda on mööda loovitud ka plakatlikkuse ja selle vastandi – paljastamise/mustamise – ohust, kuigi, vaevalt et need oleksid hakanud Krossi kimbutama.

Vilmsi uurija puhul on meil tegemist vaieldamatu kollaboratsioonistiga, pisikese punase prostituudi ja kaasajooksikuga, kelle peale praegu on kombeks viha välja valada. Siin asub Kross maad võtnud suhtumisega dialoogi. Tähelepanek: võib-olla ootas ühiskondliku tellimuse lihtsameelsem pool Krossilt hurraa-patriootlikku Vilmsi-romaani, Kross esitas aga teose, kus kollaboratsioonisti eneseõigustused on esitatud vaieldamatult professionaalselt ja loogiliselt, isegi hülgavalt. Ja just seda ootas minu meelest ühiskondliku tellimuse tõsisem pool. Kross on läinud kaugemalegi – kõditava mängulustiga on ta suunanud lugejat oletama, et vahest on tegu autobiograafilise teosega, et vahest Kross õigustab iseenast. Ehkki kunsti puhul ei ole oluline, kas teos on autobiograafiline või pole ta seda, tuleb siinkohal öelda, autor

pole kujutanud ennast. Autobiograafilist elementi võib ju teoses olla, esmalt õhustiku tabamisel, aga vahest ka salamõtete esitamisel.

Kuid miks näib autori sümpaatia kalduvat siiski tolle kokkuleplasest kirjatsura poolele, vähemalt ei õhuta ta nn õiglast viha? Kas tõesti tohib valet ja reeturlikkust õigustada?

Ajalooos on kõikidest kollaboratsioonistidest kõige enam kannatanud ajakirjanikud, tõelised kabinetitimukad on tihti karistusest pääsenud. Isegi demokraatlikul Prantsusmaal lasti 1944 – 1945 võidujoovastuses palju ajakirjanikke maha, nende kaitseks astusid välja tippintellektuaalid (hilisemad Nobeli-laureaadid), kes ise Saksa okupatsiooni ajal põranda all pomme valmistasid. Intellektuaale ajendas suuremeelsus ja humanism, sama kehtib Krossigi kohta. Primitiivse viha üleskütmine oleks ühiskonnale ohtlik, meie puhul koguni riigi säilimisele ohtlik. Ja küllap on kõige suurem õigus andestada kollaboratsioonistidele neil, kes ise kaasa ei jooksnud, kes ise on pidanud kannatama. (Teiselt poolt on jälle veider, kui kollaboratsioonistid ise endile andestust nõuavad, unustada käsivad – kuid see ei puuduta arvustatavat teost.)

Järgmised takistused – kõrvaltegelased – ületatakse galantselt ja nagu muuseas, neist kõrgeim on Hilja, järjekordne tark ja meeldiv naine Krossi proosas, kes sedapuhku – moolle vastavalt – ei ütle ära ka voodimõnudest. Leian juba raamatu 35. leheküljelt lugemise ajal ülaäärele kirjutatud märkuse – kas tõesti on Hilja Vilmsi tütar? Tähelepanek, tabasin päris alguses ära ühe teose puäntidest ja vaevalt, et see autoril nõnda mõeldud oli. Kas pisike viperus? Ent Krossi fabuleerimisoskus – uus takistus – on ammendamatu, selle peale ma küll ei tulnud, et sangari tütar võib kollaboratsioonisti seemnest uue lapse ilmale tuua. Huvitav, kas see laps peaks vihkama isa ja armastama vanaisa, ehkki mõlemad on sakslaste, antibolševike poolt maha lastud? Umbes nõnda tulebki meil Eestimaal edasi elada – üheskoos kõik kangelased, reeturid, kõhklejad ja osavõtmatud.

Võistlus lõpeb, kõik on rahul, ilmselt ka võitja. Tema on jälle esitanud meistritöö, puhuvad fanfaarid, plagisevad lipud. Järgmine kord tullakse võistlust jälle vaatama.

KATIMURUTAR

Leedi Kaunishing, seelikus munk

LILLI PROMET. IISABEL. Romaan. "Eesti Raamat", Tallinn, 1992. 192 lk.

– need on nimetused, mida kirjanik annab oma romaani peategelasele. Annab pigem nukrameelselt kui kõlblust tunnustavalt. Sest "Iisabel" ongi nukker lugu.

Lugu väljakasvamata lapsest ja tema süütundest, mis ei saa enam kaduda, üksnes kasvada. Iisabel on jätnud õigel ajal täitmata piibliõpetuse. Õpetuse, mis näib jõhker, kuid millest möödahiilimine lõpeb alati katastroofiliselt. Niivõrd kui inimese lõhenemine on katastroof. See õpetus on: mees peab jätma oma vanemad ja hoidma naise poole. Meie mõistame "mehe" all teadagi "inimest", kui võrd need sõnad ongi paljudes keeltes samatähenduslikud.

On lõpmatuseni elulugusid, mida kujundab tõsiasi, et inimene on jäänud oma vanemate igaveseks lapseks. Sel juhul tundub tema kuulumine samal ajal ka armastatule pideva pahanduse tegemisena. Kui on tegemist tütreaga, kelle ema on üksinda üles kasvatanud, naisega, kes on ainus laps ja emale üldse ainus tõeliselt lähedane inimene, osutubki tõeline suureksaamine võimatuks. Ainult kahekesi elava ema ja tütre kokkukuulumine näib lõplik. Kaugenemine kõlab kui kuritegu. Tütar ei saa kunagi küllalt oma tänulikkust väljendatud. Tütar ei saa vananevatele emale emaks hakata.

Eesti on poolikute perekondade maa. "Iisabel" on sestap "klassikaline juhtum". Lõhestatus abikaasa ja ema vahel rabelemisest on meist paljudele tuttav. Iisabeli lugu on lugejale isiklike mälestuste-kogemuste elustajana ehk olulisemgi kui iseseisva psühhodraamana. Selleks et romaan hakkaks lugeja alateadvusele toimima, pole vaja erilisi seiklusi. On jutustatud inimlikult raskest ajajärgust ühe naise elus. Mõned juhtumid, mõned inimesed ning suur ja kestav tõttvaatamine tagamaadega. Pole vaja ka erilisi kujundeid ega sümboleid. Need on harvad erandid, kui kirjanik peab kõigi kogetud, väliselt üsna argiste nähtuste vaatlemisel oluliseks mitme tasandi loomist. Kui jätta kõrvale tooli-sümboolika ja enenäopildid õhusrippumisest

ning haaramisküsetest õuntest, on mitme tasandi loomine jäetud vastuvõtja teha.

Iisabeli puhul on piiblikäsu täitmine, emast eemaldumine seda võimatum, et mees, kelle poole ta hoidma peaks, ei tahagi naist üleni ja traditsiooniliselt endale. Roland on kunstiinimene, kelle loov alge on üldinimlikust käskivam. Kuna tal pole aega ega vajadust perekonnatada, jätab mees naise kahe kodu vahele pendeldama.

Sellest ka Iisabeli krooniline süütunne. Naisel pole võimalust end abikaasale pühendada. Oma ema last ei saa ta samuti eeskujulikult mängida. Just mängida. Sest täiskasvanud naiselikkuse loomulikud avaldused, kired, tungid ja elulaad ei sobi enam lapselikkusega kokku. Naine, kes arvab end olevat kohustatud oma üksildasele emale lapsena meeldima, hakkabki iga loomulikku küpsuseavaldust oma patuks, pahanduseks ja puuduseks põlgama.

Emad kardavad tütarde kirgi ja seksuaalsust. Naiselikkus võtab tütre emade käest ära. Enamasti toob lahenduse, uue lähenemise lapselaste sündimine. Iisabeli naiselikud tungid on aga suunatud mehele, kes ei võimalda talle seesugust lihtsat ja ilusat lahendust. Iisabeli osa on ema ja mehe vahel süütunnet kasvatada.

Tülis oma loomuse ja "pahelisusega", ei suuda Iisabel armastada maailma sellisena, nagu see on. Süüdlaslik Iisabel ei leia kuskil küllaldast ülevust, puhtust. Teised inimesed, kohvikud, kunstisaalid – miski pole piisavalt vaimne ega helge, et pakkuda tausta Iisabelile, kes on kohustatud olema puhas, veatu, kõlbeline. Süütunnetes piinlev inimene näeb kõike inetu ja räpasena. Süüdlaslik inimene ei saa ialgi olla nii kõlbeline, et vabaneda süütundest – enesepiinamine on juba iseennest patt inimsuse vastu.

Enesepiinamine on lammutav tegevus. See ei vii kuhugi. Lahendust ei too, kuna süütunde põhjustas ju kord tegemata jäänud tegu. Loomulik kaugenemine emast, mis lubanuks Iisabelil naiseks saada, ilma et see tundunuks madal ja paheline.

Nõiaring.

Nõiaringilik sõltuvus võtab loomulikkuse ema lahkumiselt. On ju hulluksmineminegi inimese vaimu lahkumine siinselt reaalsusest. Vaimule, mis on lahkunud, ei saa enam

midagi selgitada ega tõestada. Keha jääb alles. Ning kuudepikkune ema keha juures käimine paisutab Iisabeli paha-tüdruku-tunde veelgi purustavamaks. Ta ei jõudnudki emale tõestamatut tõestada. Ei jõudnudki emale näidata, kui hea laps ta on. Iisabeli enesepiinamisel on romaanis otsene väljund. Käigud internaatkodusse ema vaatama. Need käigud liigendavad raamatu erinevateks osadeks, kõigil pealkirjaks "Valutee".

Lilli Promet on hoolekandeaasutuse kirjeldamisel rääkinud Iisabelist kolmandas isikus, vastandina ülejäänud teksti mina-vormile. Seesugune sündmustest väljaastumine, kõrvalt vaatlemine, aitab tõepoolest luua kavalikku või orwellilikku meeleolu. Usutavasti oli invaliididekodu olukorra aus kirjeldamine, nii nagu ka brežneviiriigi uje-daamilik kriitika, raamatu kirjutamise ajal uus ja intellegentselt julge.

Tänase lugeja jaoks jääb isolatsioonikolehduste näitamine pigem näiteks, kuidas suurendada süütunnet. Kuidas sundida end üha loobuma maistest rõõmudest, kuidas näha kogu oma olevat elu üha emaga-juhtunu taustal. Sest õigel ajal lahendamata vahekorrad ei lase Iisabelil oma elu elada.

Üks suur süütunne sisustab Iisabeli elu paljude väikeste, külgnevatega. Iisabelil on süütunne ema sõbratari Melanie ees. Ka see jääb lahendamata. Igaveseks. Ning süütunne kadunud, hea ja tunnustamata proua Neudorffi ees. Ka see hilinenud kaastunde süüdlaslikkus jääb.

Süüdlaslikkus kandub loominguusse. Iisabel on portselanimaalikunstnik. Ja ei luba endale midagi boheemlaslikku. Ta elab oma, taas külgnevaid süütundeid äratava lilleaiakese sees, pitslinakesed ümber. Millegipärast kujutlen Iisabeli kandmas pastelseid, pruune ja beeže masinal kootud kampsuneid ning väga lihtsaid ja tagasihoidlikke värvita seelikuid. Seesugune kujutluspilt tekib ka autori kirjeldusteta. Lilli Promet pole andnud Iisabelile välimust peale omadussõnade "ilus" ja "kitsapuusaline". Naistest kirjutades raatsitakse harva loobuda naisi kirjeldamast.

Kõite kaanepildil on küll üks teine Iisabel. Tema iharas välimuses on jutu-Iisabeliga ühist ehk vaid alapidi hoiduvate suunurkade jagu.

Malbe kunstnik-Iisabeli looming on rõhutatult puhta inimese lõiv oma süütundeile. Süütutele, valgetele nõudele saab Iisabel esteetiliselt välja maalida oma eetilised vaevad. Helesinine pisar, nukker mälestus – ei ühtegi kirge, üksnes tunde puhtus.

Iseandalt ja maailmalt kehatut hõrkust nõudev Iisabel suhtub ka kunstielu nii looja kui jälgijana valulevalt, kahjatsevalt, süüdlaslikult. Tema kunst on ettevaatlik, mõistuslik. Tal on hale tänavaäärsete salongide saatuse pärast ollagi tänavaäärsest, möödamminnes külastatud. Valulikkus vabastab Iisabeli huumorimeelest. Nii jääb temast tabamata rästikunahka köidetud külalisraamatu iroonia ning tundmata igasugune rahulolu kunstirahva kohvikuis olemisest. Pole vabadust millestki lihtsalt või kerglaselt rõõmu tunda. Ülevuses igatsevale Iisabelile ei tohi see meeldida.

Enesepiiramine ning pinev ja sünge üleolek inimlikest nõrkustest viib Iisabeli kirjastumisele. Ning mida siredam ja kehapõlglikum naine on, seda enam tunglevad mehed ta ümber. Kõik romantilised. Kõik ilusad. Ent meeste huvi viitab taas Iisabeli soolisusele. Kui õrnalt peenetundeliselt ja alandlik-andunult mehed Iisabeli ka ei kohtleks – ikka tekitab see väljakasvamata lapses süütunde. Liiatigi ei oska Roland valuteekäija kirgastumist hinnata ega toetada. Roland hakkab maalima ürgisast Kentauri, sest temal on mehelikud kired välja elada. Kired, mis ei taandu täiuseigatsuse ega süütunde ees.

See on loomulik, tavaline. Selleks et eraldada õilsaks valunenud Iisabel süütundeta elajaist-olelejaist, on Lilli Promet loonud kontrastiks noorukese naabrinaise. Lühidalt ja seda otsustavamalt tõestanud, et noor ja igasuguse süütundeta piiga on madal, küündimatu, isekas. Kirg selle tühise naise vastu peab Rolandit halvimalt küljest iseloomustama. Ning tõsiasi, et Iisabel eelistab ebatäiuslikku Rolandit üdini positiivsele Laesile tõstab omakorda Iisabeli veelgi kirkamaks ja ebamaisemaks.

Naine, kes on jätnud lahendamata oma süütunde ning elanud konfliktsetes rollides poolikut elu, pole ilmselt ära teeninud *happy end*'i. Leedi Kaunishing on pälvinud romantilise mehe armastuse, igatsuse, andumuse.

Talle pakutakse kodu ja kindlustunnet, kuid temal on vaja nii lihtsast õnnest loobuda. Munk seelikus sobib valutumalt niisuguste meeste kõrvale, kelle puhul ei ähvarda täiuslikkus, kes ei tõota lõppu igavesele süütundele. Ohutu on armastada Urmast – ta on haige. Ning Iisabeli sobivaim partner on tark, delikaatne ja tänapäeva sobimatu Munk – ta on vana.

Iisabel loodab oma süütunded leevendada ohverdusega. Lunastada ka olematud patud, valides pakutavast viletsaima. Valides ebatäiuslikkuse, olgu siis täiuslikkus kui suhteline tahes.

Ja maailma luuakse üha ja üha esteetikat – muusikat, kunsti, kirjandust -, mis on kantud looja süütundest.

Eneseõigustamise, paremaks loomise vajadus kestab elu lõpuni.

KALEIDOSKOOP

MAIMA GRINBERGA

Talv 1992. Tartus olles, Riias mõeldes

Detsembri lõpp. Ka minu igatsuste ja lootuste lõpp, sest rong aina lähenes Riiale. Tahtsin koju, tahtsin Riiga. Ma ei teadnud veel, milllega see linn, mis minu jaoks on rohkem kui linn, mind seekord vastu võtab, mis üllatused, mis pettumused on ees. Mõtlesin oma sõpradest, oma inimestest ja sellest linnast. Sellest, et on raske tast midagi öelda, eriti kui viibid seal nii harva. Ka Tartus on hea olla ja õppida, kuid Riia... Aga lõppude lõpuks polnud mult tellitud ju kiidulaulu Riiale. Meenutasin siis veel kord, mida Riia terve aasta kultuurivõimalustest olin suutnud endale hinge ja vaimu heaks saada. Oli olnud suur kontserdisari "Kohtumine muusikas", mille hingeks läti noor andekas ja teovõimeline dirigent SIGVARDS KLAVA. Kontsertidel olid kõlanud Schnittke, Mozarti, Haydni jt vähetuntud teosed. Oli olnud dzässikontsert ja muudki huvitavat, kaasa tegutsesid väga heal tasemel koorid, solistid, orkestrid, ka külalised, näiteks ANDRES MUSTONEN ja "Hortus Musicus". Olid olnud kärarikas "KODUS-TAMATA MOE ASSAMBLEE" ja muusika- ja kunstitestival "PILDID", mõlemad juba traditsioonilised. Viimasel muide esinevad muusikud kunstnikena ja kunstnikud muusikutena. Veel varem oli olnud avangardse kino ja muusika festival "ARSENALS"...

Nüüd aga oli detsember, jõuluag, ja kogu Riia kultuuriasutuste maailm harrastas heategevust. Õnneks küll mitte selle sõna kurve-

mas mõttes – asi polnud kantud riiete ja aegunud sisuga abipakikestes, seekord püüti abistada inimeste hingesid. Toimus suur aktsioon "ARMASTUST KÕIGILE", mille raames korraldati mitu kontserti. Ka jõuluööl oli avatud selle aktsiooni keskus – vana ilus Börsihoone, kus üksildased ja elust väsinud inimesed said hingekosutust ja jõulukungituse. Oli mõeldud ka pensionäridele ja paljude lastega perekondadele – neile oli pühendatud terve rida kontserte ja teatrietendusi kas tasuta või tunduva hinnaalandusega; sealhulgas ka üks PAUL MÄGI ja sümfooniaorkestri uusaastakontsertidest. Isegi kui mõelda, et mõni inimene on võib-olla esimest korda elus sattunud kontserdile ja seda ainult seetõttu, et saab sisse rahata, ei madalada see ürituse tähtsust, sest tahes-tahtmata saadakse nii osa muusika vaimust ja energiast.

Täielikuks piinaks aga osutus Riias jõulukungituseks raamatu otsimine. Riias on märgatavalt vähenenud raamatukaupluste arv, seepärast on igal pool pikad sabad, kirglikult ostetakse kalendreid ja triviaalkirjandust. Uut originaalkirjandust on suhteliselt vähe ja see, mis olemas, on kas liiga kallis või elitaarne. Tõeliseks jõulukungituseks võinuks osutada saksa luule suurkuju GEORG TRAKLI väike ja ilus väljaanne, aga kust võtab üliõpilane need 300 Läti rubla (umbes 30 krooni)? Pisut suurem edu (ostjate mõttes, sest Trakl seisab) on MARGUERITE YOURCENARI kahel romaanil (*Memoires d'Hadrien; L'oeuvre au noir*) ja Ida-jutustuste raamatul ning RABINDRANATH TAGORE "Katast-

roofil". Kuigi eesti kirjanduse puudumine tõlkeuudiste seast on juba krooniline nähtus, ilmus 1992. aastal siiski IVAR IVASKI "Verandaraamat" Astrid Ivaski tõlkes.

Terve nädal toimus Kinomajas SKANDI-NAAVIA FILMIFESTIVAL (jaanuaris jõudis sama kava ka Eestisse), see oli meeldiv jällenägemine hea kinoga.

Huvitavaks osutus ka näitus "PRANT-SUSMAA LÄTIS" Andrejs Ūpitsi kortermuuseumis. Bukinistide maailma taasloomist taotlev sisseseade, näod ja raamatud, näituse raames kuus õhtut läti kultuurile väga olulistest inimestest – EDVARDS VIRZA, ELSA STERSTE (1993. aasta märtsis ilmus tema jutukogu ka eesti keeles), JANIS AKURATERS, MAIJA SILMALE, KLAVS ELSBERGS, PETERIS PETERSONS – kes kõik olid ja on sügavalt seotud prantsuse kultuuriga.

Aga kas Riia pale on siis ainult selline, kultuurilembeline? Kas kultuuri näojooni ei kujunda ka see kerjus rongis või Riia kõige uhkema hotelli ees, üks müts peas, teine käes ja viinapudel kõrval? Või võorkeelsed kauplusesildid ja reklaamid majaseintel (kardan, et nende tõttu hakkab juba kaduma Riia oma nägu)? Ja mida võime järeldada nacruväärsust, rahuldamatat vaenust RIIA LÄTI SELT-

SI¹ kahe leeri vahel, kus maad jagavad maru-rahvuslased ja muidulätlased? See riid on nii mõttetu ja tobe, et tahes-tahtmata tuleb meelde tuntud ütlemine: lätlase armsaim magus-toit on teine lätlane.

Ka läti teatrielu olukord pole just hiilgav. Juba paar aastat on remondi tõttu oma majata Riia Ooperi- ja Balletiteater, paljud kõrgetasemelised lavakunstnikud on välismaal, siiski teater töötab. Enam ei eksisteeri Riia Noorsooteatrit, vähemalt mitte sellisena nagu varem. Päris huvitavaks töötab kujuneda UUS RIIA TEATER. Jaanuaris on nende esimese lavastuse esietendus. See on lavastus, milles kõlavad THE CURE'i muusika ja S. SÖDERBERGI tekstid, pealkirjaks "Nagu tasane, rahulik jõgi on tagasitulek". Lavastaja on noor ja fastsineeriv, seni näitlejana tuntud, Pariisis ja New Yorgis stažeerinud ALVIS HERMANIS. Etenduses on saavutatud täiuslik just-siin-ja-just-praegu sündiva mulje, ning see on praegu Riias üks väheseid lavastusi, millele piletid on välja müüdnud.

Ma pole kindel, kas on mul õnnestunud öelda Riias midagi olulist, kas sellest jutust siin saab alguse mingi "kultuurikiri", aga just see meenus mulle Tartus olles ja Riias mõeldes.

1 Selts muide on 1868. aastal asutatud abistamisseltsina "puuduse all kannatavatele eestlastele".

VIKERGALLUP

EESTI KIRJANDUS 1992

(*Algus eelmises numbris*)

REIN TOOTMAA:

Televiisorist mõni aeg tagasi "Tartu tundi" vaadates sain teada: Märt Väljataga olla intervjuus "Hommikulchele" öelnud umbes nii, et tema tutvusringkonnas pole kedagi, kes tahaks kirjanik olla või kirjanikuks saada; et kirjanik-olemist noorte seas üleüldse ei väärtustatavat enam. Mind ei hämmasta niivõrd see, mida Väljataga ütles, vaid hoopis rohkem see, et Henn-Kaarel Hellat sellest nii ärevusse sattus, et Kristjan Jaak Petersoni monumendi taustal eesti rahvale pika kõne maha pidas. Issand jumal! lollusi on igal ajal räägitud; tasub siis seda nii tõsiselt hinge võtta, mida üks (mis sest, et Ameerikas korra õppimas käinud) kirjandusteadlaseks pürgija kõmulehele pajatab. Kõmulehel vaja ennast reklaamida, noorel teadmamehel tarvis endale tähelepanu tõmmata ja nime teha. Kes enne kirjandusvälistest ringkondadest teadis Märt Väljataga nime! Tänu "Hommikulchele" said nüüd mõned teada. Tänu Hellatile aga jõudis nimi kogu eesti rahva teadvusse. Nüüd võib ta kas või Riigikokku kandideerida, ikkagi tuntud nimi! Kes enam pärast mäletab, mille pärast tuntuks sai!

Eesti kirjanduselule praegu vahest kõige iseloomulikum, ka kõige valulikum protsess ongi ümberorienteerumine; lülitumine uude ühiskondlikku situatsiooni. See ei tähenda põhiväärtustest taganemist, vaid kirjandusteadvuse avardamist, kohanemisvõimet. Mida kõike maailma kirjanikud öelnud ei ole, alates ülestunnistustest homoseksualismist, lõpetades sõjaõhutamisega. Ei ole kuulnud, et kedagi seepärast sünnimaa "Kirjanike Liidu" esindaja noominud või korrale kutsunud oleks.

Igaühe enda asi, mida ta ütleb; ütlemine iseloomustab eelkõige ütlejat, alles siis objekt, mille kohta öeldakse. Kui Väljatagal selline tutvusringkond on, siis lihtsalt on.

HASSO KRULL:

Muidugi ilmus sel aastal mitu head luuleraamatut ja ka näiteks selline eksperiment, nagu Undi "Tere, kollane kass". Samas tundub, et algupärasest rohkem paistsid silma eesti keeles ilmunud tõlked. Eriti kaks raamatut tunduvad kogu maastikku oluliselt muutvat, nimelt Milan Kundera "Olemise talumatu kergus" ja Henry Milleri "Vähi pöörijoon" – neil on palju lugejaid, ja ometi oli selline kirjandus meil varem tundmatu. Siis niisugused teosed nagu T. S. Elioti "Ahermaa", Roman Gary "Elu alles ees", Isaac Singeri "Ori", Oscar Wilde'i "De Profundis", need on samuti olulised ja teisendavad kogu konteksti. Isegi filosoofia pole enam päris söötis, nimed nagu Richard Rorty, Jürgen Habermas, Martin Heidegger, Michel Foucault, Max Weber figureerivad mingi teksti või käsitlusega. Täheleb, midagi tekib, kuigi aeglaselt. Minu meelest need pole enam need "kõverad, küüarakad vaevakased, juurtega, juurteta mädasoo mülkas" jne – või vähemasti meeldib mulle nii mõelda. Isegi Koraani ja Ignatius Loyolat on tõlgitud. Praegu on tõlgete aeg; see, kes oskab, aga ei tõlgi, on kurjategija.

Täheleb, ma ei taha siis öelda, et oma kirjandus praegu polekski oluline. Lihtsalt uut konteksti kujundavad praegu tõlked. See tähendab, et kirjanik peab nüüd kirjutades kõigi nende millerite ja kunderatega natuke võistlema hakkama. Ega see nii raske polegi, ainult võimsused on Eestis väiksed. Ja see, et praegu justkui puudub kollektiivne väljaütlematu – justkui vaevaksid igäüht erinevad asjad. Aga võib-olla just sellest puudumisest saabki uus väljaütlematu.

MARIN LAAK:

Möödunud aasta kirjandussituatsioon oli – on jätkuvalt – huvitav. Kõigepealt oma selge dekadentlikkusega. Paralleele võib leida 1920. aastate alguse kirjanduselust. Dekadents on olnud ühtlane nii proosas kui luules, ehtne, stiilipuhas ja sellisena, miks mitte, nauditav. Klassikaliselt iseloomulikud parameetrid: avalikust ja ühiskondlikust elust ta-

gasitõmbunud väsinud, haigete närvidega, nii majanduslikult kui kõlbeliselt laostunud kangelased, kes oma nõrkusi voorusteks tehes kultiveerivad peenendatud meeltelõbusid ja äärmuslikku individualismi. Puhtkunstiliselt üsna kõrgel tasemel, kuid eluvaatelt melanholne ja küüniline. Ajastu suurim voorus on see, et kirjandus on juba ja veel ideoloogiliselt vaba. Keegi ei maksa kellelegi ega millegi eest, ei tüttele, mida peaks ja mida ei tohi kirjutada.

Kindlalt võib väita, et luulekriis on möödas. Rohkem kui pooled uudistruktistest olid luuleraamatud, neist ligi kolmandik debüüdid. Anno 1992 koosneb noorte luule parim osa tekstidest, mille autorid on juba varem oma luulehobu maast lahti treeninud ja pääsenud seeläbi maailma ka pisut kõrgemalt kaema. Kõige värskemalt mõjus Indrek Hirve "Võhumõök". Natuke kulunud, kuid siiski sisimat kribelust ja filoloogilist mõnu pakkuvateks jäid Doris Kareva "Maailma asemel" ja Karl Martin Sinijärve "Sürway". Kui aasta 1991 läks eesti luulelukku kindlasti tüdrukute-aastana, mil hästikorraldatud ajakirjanduslik püüne toimus kaerakotina, mis sõidu ajal Pegasusele ette riputet, siis midagi taolist juhtus sel aastal naisena sündinud Kati Murutariga. Igal juhul on vaatamäng tekitanud lausa sotsioloogilist huvi massikommunikatsiooni toimimise vastu autorite imidži loomisel. Viimasel juhtumil aga paistab tegu olevat küll pigem mustlase setukaga, mille mahamüümise protsess on (aja)kirjanduslikult parem kui teos ise. Kahju on sellest, et aasta üks tugevaim, pingestatumaid debüüte oli "Vikergallupi" testist välja jäänud. Pean silmas Andres Allani postuumset luulekogu "Urjamised", mis vajanuks küll enam tähelepanu *contra* piteeditunnet, sest luule ju elab.

Vanemad kirjanike uusloomingust kõneldes tundub hakkavat paika pidama eelmise aasta "Vikergallupis" avaldatud mõte karmidest eluseadustest, mis (vabakutselisi) autoreid vaole sunnivad. Avaldanud on ju sel aastal end suur osa eesti kirjanduse prominente (Valton, Vetemaa, Runnel, Kaplinski, Unt, Suuman, Remsu, Mutt, Hellat), kuid kuidagi säratult, ennast kordavalt. Kõik need raamatud on ilmselt puhtintellektuaalselt kandvad, kuid millegi pärast ja millegi poolest lugema ei meelita. Tundub, et vanematel

autoritel on üha raskem leida vabu, mis oleks vabam või distantseeritum aegade "visalt püsivatest järelpiltidest" (H. Krull). Paratamatult tekib praegu küll kujutlus hästitoidetud ruunadest sügistalvistest tallides.

Tundub, et huvitavama osa läinud aasta proosast on andnud naiskirjanikud (Berg, Promet jt). Muide, tendents jätkub, kui meenutada 1991. aasta proosat, kus Mari Saadi ja Viivi Luige romaanid olid konkurenditult esimesed. Kas võib siin näha veel spontaanse, deklareerimatu feminismi algeid eesti kirjanduses? Kuigi selle aasta raamatud ei küündi Luige-Saadi tasemele, tõuseb esile naise teemaatika *an sich*.

PRIIDU BEIER.

1992. aasta uudisraamatutest eelistan kahtlemata teistele Doris Kareva "Maailma asemel". Üle-eelmine aasta ilmus Kareval kena valikkogu. Peale valikkogu kipub nii mõnegi luuletaja hoog veidi raugema. Karevaga juhtus aga midagi muud. Ta kirjutas oma kõige ühtlasema ja lõõgijõulisema kogu. Kadedaks tegi, ja väga rõõmsaks, et Eestimaal sünnib kõigi kirjanduslike ja poliitiliste jaburduste kiuste veel klassikaliselt head luulet. Debüütidest valiksin Andres Noormetsa oma kulul ja sponsorite toetusel välja antud luulekogu "Siesta oktoobris". Väga täpselt iseloomustab tema luule olemust Aivar Kulli välja pakutud "jaha elegants".

Üldiselt tundub luule tase olevat tugevam kui proosa, vähemalt tippudes. Alles aasta lõpus hakkas proosas tulema tugevaid asju, mõtlen Valtoni kahte proosaraamatut, mis kummalisel kombel "Vikerkaare" küsitluslehes ei kajastu, Lilli Prometi ja Eva Pargi romaane. Üsna keskpärase proosa aasta oli. Muidugi läheb 1992. aasta ajalukku Valtoni aastana. Tal ilmus ju kokku neli raamatut. "Eesti Raamatus" novellikogu "Kuninglik lõbu", "Europeias" novellikogu "Kirikutrepil", "Kupras" "Pildikesi filosoofi, prohveti, kunstniku, poeedi elust" (kokku 850 lk tihedat aforistlikku teksti proosas), "Estonia" Seltsi abil trükkis ta ära veel mahuka luulekogu. Jah, kahtlemata on Valton meie kirjanduses juba Euraasia mõõtu fenomen. Kodukootud eesti kriitikas pole selline rabelais'lik vitaalsus seni veel õiglast hindamist leidnud. Prantslastele on aga Valton hingelä-

hedasem ja mõistetavam, Pariisis ilmus tal ju sügisel ka mahukam prantsuskeelne novellikogu ja teda reklaamitud seal kui Eesti suurimat kirjanikku.

Sel aastal on mul veel au osaleda noore kriitiku staatuses "Vikergallupil", kuigi tunnen end juba vana ja väsinud mehena. 35 on meesterahva puhul nooruse viimane taks. Nii et kangesti tahaks enne auväärt raugaikka jõudmist ja "Vikerkaare" noorte efooride nõukogust lahkumist teha mõned sisulised ja vormilised märkused käesoleva küsitluse kohta.

Kajar Pruul on seni olnud üks korrektsemaid inimesi, keda ma tean, piinlikult täpne ja aus kriitik. Kahtlemata on mul näotu teda seekordse "Vikergallupi" läbiviimisel ebakorrektsuses ja küsitavate reeglite järgimises süüdistada, sest ma ise pole seni eriti hiilanud täpsuse ja mingite reeglite järgimisega, aga siiski, teeme katset. Minu peasüüdistus kõigile Kajar Pruuli vastuväidetele, mida ta kindlasti toob ja väga veenvalt, jääb kindlasti selliseks: 1992. aasta "Vikergallupi" alus – kriitikutele laiali saadetud ja hindamiseks välja valitud raamatute nimestik ei võimalda neil teha objektiivset otsust ja seab minu arvates kahtluse alla kogu selle aasta "Vikergallupi" tulemused. Miks? Sest seda nimekirja tuleb järgida väga täpselt.

Juba eelmine aasta oli meil Kajariga põhimõtteline vaidlus Valev Uibopuu värskest Rootsisis ilmunud romaanidilooogia pärast, mida ma pidasin ja pean praegugi 1991. aasta parimaks eesti uudisteoseks. Siis ma lõin lõpuks käega ja kirjutasin teise autorinime, arvates, et Kajarile jääb see vaidlus meelde ja ta teeb järgmine aasta ise selle minu poolt soovitatud täienduse, võtta peale Eesti taasiseseisvumist "Vikergallupisse" ka kõik olulisemad (? – K. P.) välismaal ilmuvad eestikeelsed uudistecosed, kuigi nad on tõesti raskemini kättesaadavad, kuid praegu jõuavad nad siiski suhteliselt kiiresti suurematesse avalikesse raamatukogudesse ja liikvele ka Tallinna ja Tartu kirjandusringkondades. Minu arvates on kohatu peale Eesti Vabariigi taassündi jätkata seda rumalat lahterdamist kodu- ja välisest kirjanduseks, mis varasematel okupatsiooniaastatel, kui "Vikergallup" sündis, oli täiesti loomulik. Ja alustama peaks just "Vikergallupist", kus pole taga

mingeid rahasid või autasusid. Praegu on põhimõttekindel Kajar Pruul Bernard Kangro romaani "Kipitai" loomulikult vaatluse alt välja jätnud.

Teiseks, mulle jääb arusaamatuks, mida mõistetakse nüüdses nimekirjas uudisteose all. Kuna käesolev nimestik sisaldab 3 – 4 teost, mille uudsust on jooksvas kriitikas kahtluse alla pandud ja mis seda tõesti 100% ei ole, mis on sisuliselt valikkogud, siis oleks tulnud seekordsete liberaalsete põhimõtete järgi siia võtta ka Urve Karuksi luulekogu "Laotusse lendama laukast", mis sisaldab ka pikema tsükli seni eri raamatuna ilmumata luulet. Ei saa nii, et Vanapa jutukogu suhtes oleme liberaalid ja Karuksi luulet nuhtleme teise mõõdupuuga.

Kolmandaks, loomulikult ei mõjuta jooksvat kirjandusprotsessi mingite ammusurnud kirjanike, ka klassikute käsikirjade raamatuks vormimine. Teine lugu on aga kirjanikuga, kes on surnud vahetult enne raamatu ilmumist samal või eelmisel aastal, lugupidamisest kirjaniku loomingu vastu tuleks ta küsitlusesse siiski võtta, sest temast võib-olla kirjutatakse just seetõttu väga palju ja tema teos võib osutuda ka kunstiliselt aasta parimaks. Seda enam peaks hindamise alla võtma postuumselt ilmunud debüütteoseid, kui nad on vähegi kunstiküpsed, eriti kui autor on manalateele läinud suhtelisel hiljuti, on olnud meie kaasaegne ja avaldanud oma luulet ka sellesama ajakirja "Vikerkaar" veergudel, kes seda küsitlust korraldab. Ma pean silmas Andres Allani ja tema postuumselt "Kupras" ilmunud luulekogu, mis oli üks väga vähestest kunstiliselt kandvatest eelmise aasta debüütteostest. Selle autori debüütikogu "Urjamised" mõjutab kahtlemata ka praegust kirjandusprotsessi, aga tema täpne koht ja staatus meie kirjandusmaastikul pole siiski veel selgunud. Sellepärast on Allani debüütikogu hinnatavate teoste hulgast väljajätmine tema kirjandusliku staatuse kujunemisele vastutöötamine. Ta oleks olnud üks kindlaimaid esikohapretendente selles küsitluses, kui ta oleks debüüdina vaatluse alla võetud. Mõiste *postuumne debüüt* ei näi mulle sugugi absurdses kõlaga, kuigi Kajar Pruul mulle seda eravestluses väitis. Absurdne oleks mingite kirjanduslike autasude jagamine surnute-

le, kuid "Vikergallupil" ei jagata mingeid rahasid.

Neljandaks, esimest korda "Vikergallupi" ajaloos on koostajail kahe silma vahele jäänud korraga kaks ühe autori olulist raamatut. Tõsi küll, need ilmusid aasta lõpul novembris ja detsembris. Arvo Valtonile võib see väljajäämine osutada saatuslikuks. Ma arvan, et kõigi oma nelja 1992. aastal ilmunud uudisraamatu pealt kokku oleks ta kogunud küll nii palju punkte, et tulnuks kindlasti kas esimesele või teisele kohale vähemalt autorite, kui mitte eri raamatute arvestuses.

Loodan, et "Vikerkaare" toimetus võtab mõningaid mu märkusi tulevaste "Vikergallupite" objektiivsemaks muutmisel arvesse ja meeleldi olen nõus konsulteerima ka järgmise "Vikergallupi" kirjandusnimestiku koostajat.

KAJAR PRUUL:

Hea Priidu! Ka mina arvan Su'st aina hästi. Olen Sind ikka pidanud ja pean ka edaspidi nii huvitavaks luuletajaks, kelle värssidel ja kirjanduselulisel tegevusel on olnud oma oluline osa meie kirjanduse meelsuse ja esteetika radikaliseerimises 1980. aastatel, kui ka silmapaistvalt iseseisvate maitseotsustustega ja filoloogipriilist hägustamata pilguga kriitikuks, kelle arvamusi on olnud põnev lugeda ka siis, kui ma nendega nõus pole saanud olla. Sellepärast on minulgi ebamugav tuvastada Sinu seekordses sõnavõtus kõrvu asjalike tähelepanekutega ka teatavat "kistust" ja koguni mõningast demagoogia-annust. Küllap oleks minust kõige arukam konkreetsetest vastuväidetest hoopis loobuda: piirduda meeldetuletusega, et küsitluslehe enne vastamist hooliga läbi loeksid ja mängureeglitega tutvuskid. Ning tänada Sind ettepanekute eest noid reegleid täiendada – mida toimetus kindlasti ka teha püüab, eriti kui teisedki "efoorid" sedasama peaksid arvama. Kardan nimelt, et lugejal võib olla üsna tüütu süveneda siin meie vastastikusse tähenärimistesse küsitluse tehniliste üksikasjade üle, mis tavaliselt ju tema silma alla ei jõuagi. Seda enam, et need "Vikergallupi"-järgsed kõnekorrad on ju mõeldud rohkem sisulisemate üldistuste sõnastamiseks. (Ja palju põnevam olnukski siin Sinuga mõtteid vahetada näiteks hoopis nende "prantsuse neomarksistli-

ku kirjandusteaduse" kummituste üle, mis "Vikerkaare" kirjanduskriitilist vaatepiiri varjutama kipuvad, nagu Sa mulle eravestluses väitsid.) Aga et ma sedasorti arukusega kunagi eriti hiilunud pole, siis – teeme katset.

Kõigepealt selgituseks lugejale: tõepoolest, neli või viis aastat tagasi hakkasime koos "Vikergallupi" küsitluslehega laiali saatma ka "abimaterjali", uudisraamatute nimestikku. Ajendiks oli mitme küsitletava kurtmine, et vastamiseks jäetud küllalt lühikese aja kestel on raske kõiki ilmunud teoseid silma ette manada ja meenutada, milline neist siis ikka tegelikult siin- või sealpool aastapiiri trüki-valgust nägi. Alati oleme püüdnud nimestikule lisada ka vihje selle kohta, et teda väga lõpliku või vaidlustamatuna ei võetaks. Sest pole ta ju olnud mingi teaduslik, trükiste analüütilise läbivaatamise teel sündinud aasta-bibliograafia. (Niisuguse ammendava bibliograafia koostamise eest saavad loodetavasti ka taassündinud Eesti Vabariigis ühed hoopis teised inimesed palka.)

Põhimõtteliselt on muidugi iga selline nimestik vägivald, on võimukasutus, on manipulatsioon. Sest milline piiritõmbamine seda pole? Oled ehk isegi vahel märganud, et maailmaasjad on sageli üksteisega väga sarnased ja juuspeene vahe tegemine näiteks "uudiskogu" ja "valikogu" või detsembris ja jaanuaris ilmunud raamatu vahele teinekord paratamatult küsitav?

Nüüd Sinu konkreetsetest süüdistustest. Nagu ma aru saan, käivad neist esimene ja kolmas selle kohta, et küsitluse reeglid on halvad, ning teine ja kolmas väidavad, et reegleid pole piisavalt täpselt järgitud. Kõigest järjekorras.

Esiteks, "Vikergallup" pole kunagi toetanud "rumalat lahterdamist" kodu- ja väliseesti kirjanduseks. Meid on huvitanud ainult raamatu ilmumiskoht ja sellest sõltuv operatiivne kättesaadavus keskmistes tingimustes töötavale eesti kriitikule. Seetõttu on "Vikergallupi" nimestikust ikka välja jäänud ka "kodu-estlaste" piiri taga ilmunud uudisteosed ja seetõttu osales kas või tänavusel "Vikergallupil" (ning täiesti edukalt, nagu tulemustest näed) Kalju Lepiku luulekogu "Öötüdruk", mis trükitud Tallinnas. Võib-olla on Sul tõesti õigus ja seegi eristus tuleks juba kaotada, kuid ka siis minu meelest mitte niivõrd selle-

pärast, et välismaal ilmunud eesti raamatuid siinses levikus oleks toimunud mingi kvaliteetivne nihe, vaid pigem sellepärast, et osa perifeersemaid väljaandeid kodumaal on muutunud peaaegu niisama raskesti kättesaadavaks. Kordan: küsimus ei ole siin mitte vahetegemises kodu- ja väliseesti kirjanduse vahel, vaid taotluses, et kõik hinnatavad raamatud enam-vähemgi võrsetes tingimustes oleksid. Silmakirjalik oleks pärida arvamust teose kohta, mida enamik vastajatest väga tõenäoliselt veel lugeda pole saanud. Või teisisi öeldes: mille mittelugemine pole olnud kriitiku vaba valiku tulemus.

Teiseks, nagu eespool vihjatud, kuulub "uudiskogu" ja "valikkogu" eristamine säärase kokkuleppeliste suhtelisuste hulka, mille piirjuhtude üle hea tahtmise korral ööpäevade kaupa vaielda annab. Ja muidugi ei saa seda delikaatset piiri tõmmates lähtuda ainult uue uudisloomingu n-ö füüsilisest osakaalust, vaid arvesse tuleb võtta ka muid, "tekstiüleseid" tegureid, sealhulgas koguni autori teadlikku mängu "uudisteose" ja "taaspublikatsiooni" piiril (suurepäraseks näiteks läinud aastast on Mati Undi "Tere, kollane kass!"). Kuid – et olla "piinlikult täpne", siis Sinu poolt vaidlustatud Urve Karuksi "Laotusse lendama laukast" kannab alapealkirja "Valitud luuletused" ja sisaldab muis kogudes trükitud luulet umbes 7/8 teose mahust. Teise näitena toodud Andres Vanapa novellikogu "Surnutele on ladu avatud" 15-st novellist aga on varem raamatus "Vale sadama jutud" ilmunud 6, romaanist "Taevatalu" on lisatud 2 juttu (vt ka T. K a 11 a s, Kirjanik kirjutab! "Looming" 1992, nr 12, lk 1710)...

Kolmandaks: ütled, et "loomulikult ei mõjuta jooksvat kirjandusprotsessi mingite ammusurnud kirjanike, ka klassikute käsikirjade raamatuks vormimine"? Loodan, et Sa seda siiski päris sõna-sõnalt nii ei mõtle. Selles ju asi ongi, et mõjutab. Küllap tead eesti kirjanduse lähiajaloo isegi nimetada õige mitu juhtu, kus klassikaväljaande mõju siin-ja-praegu sündivale kirjandusele on olnud üsna silmanähtav ja silmapilkne. Hakata aga siin taas tõmbama formaalset piiri, kui mitu aastat tagasi lahkunu looming kuulub veel "jooksvasse kirjandusprotsessi" ja kui mitu aastat tagasi lahkunu oma mitte, tähendaks üksnes suurendada küsitluse korraldajate subjektiiv-

sete otsustuste mõju küsitlustulemustele. Kas poleks siiski ausam ja selgem hinnata üksnes elavaid? Oled ometi võtnud julguse ühe niisuguse piiri määrata: "kes on surnud vahetult enne raamatu ilmumist samal või eelmisel aastal". Anna andeks, aga siis ei saa ma enam üldse aru, mis on kõigel sellel tegemist 1988. aastal traagiliselt lahkunud Andres Allani ja tema 1992. aastal avaldatud luulekoguga "Urjamised"? Kas ei võiks lugupidamise kasvatamine manalateele läinud autori vastu esialgu alata näiteks kas või sellest, et mäletatakse tema õiget surma-aastat?

Neljandaks... Ah, Priidu, Priidu. Vandenõusid on Eestis mõne viimase aasta jooksul olnud piisavalt. Kindlasti oleme kõikvõimalike vandenõulaste arvult iga tuhande elaniku kohta juba ammu ees kõigist arenenud maa-dest, ja eriti nendest. Oli siis nüüd seda Valtoni-mahavaikimise-vandenõu ka veel nii väga tarvis?

Ütled, et kaks Valtoni kõnealust raamatut ilmusid "aasta lõpul novembris ja detsembris"? Võib-olla tõesti. Aga lepime kõigepealt kokku, et see aeg, millal mingi raamat jõuab Sinu toimetajalauale "Postimehes", ja see aeg, millal ta jõuab näiteks kriitik Rein Tootma käealuste Kuressaares, on natuke erinevad ajad. Ja just aasta lõpul – siis kui "Vikergallupi" küsitluslehti laiali saatma ja peatselt neile vastuseid saama valmistatakse – võib see ajavahe raamatule teinekord õige "saatuslikuks" osutada. Kuigi on võimalik, et Sinu ja minu üldised arusaamad "objektiivsusest" on küllaltki erinevad (näiteks paistad Sa oma sõnavõtu paaris kohas eeldavat, et küsitluse koostaja võiks muudkui aina ette otsustada hinnatavate teoste "olulisuse" või "kunstiküpsuse" üle), tunnistan, et Valtoni-küsimuses olen tõepoolest olnud "subjektiivne" ka omaenese reeglite seisukohalt. Nimelt, kui ikka päris aastapiiril on ilmunud mõni parajalt paks uudisteos, mis väga tõenäoliselt võiks mitmetelt "Vikergallupi" kriitikutelt kõrgeima hinnangu pälvida, siis minu käsi küll pole tõusnud ta hindamist paari õnneliku kiirlehtjaga hooleks jätma, vaid olen sõandanud nihutada ta järgmise aasta "Vikergallupisse", s. o aega kui enamik küsitletust on kindlasti raamatuga tutvuda jõudnud. Jaa, see on "subjektiivsus", kuid mulle tundub, et suhteliselt haruharv ja õiglane subjektiivsus. Nii

jääb ka Arvo Valtoni mainitud kahele aastalõpu-raamatule võimalus triumfeerida kogu oma "rabelais'likus vitaalsuses" järgmisel aastaküsitlusel, selle asemel et praegusel ehk paarihäeleline äramärgimine välja teenida. Tõsi, muidugi võid Sa mulle vastu väita, et seegi on vastutõõtamine Valtoni kirjanduslikule staatusele, sest järgmiseks aastavahetuseks on lugemiselamused juba tuhmunud. Aga kui seda põhimõtet väga surmtõsiselt võtta, siis tuleks igasugused aastaküsitlused üldse ära keelata – sest nad oleksid paratamatult ebaõiglased ka kõigi aasta algupoolel ilmunud teoste vastu.

Ma ei tea, kas mul õnnestus hajutada kõiki Sinu kahtlusi, et "Vikergallup" väliseestlasi, manalamehi ja Arvo Valtonit pahatahtlikult diskrimineerib. Aga ehk õnnestus meil kahe peale vähemalt pisut selgemaks rääkida seda, mida ühelt nüisuguselt küsitluselt üldse nõuda

saab ja mida mitte. (Kõigi "jooksvat kirjandusprotsessi" mõjutavate tegurite väärtustamist näiteks kindlasti mitte.) Samuti seda, kui suhteline on seda tüüpi küsitluse "objektiivsus" või "subjektiivsus" ja kui paljudest piiasjadest see sageli sõltuda võib.

Umbes samal ajal, kui Sa oma siinset sõnavõttu kirja panid, olid Sa parajasti ametis "Postimehe" kirjandusküsitluse korraldamisega, et leida üles viimase seitsmekümne viie aasta parim eesti kirjanik. Sellegi küsitluse meetodika kohta oleks mul üht-teist öelda, aga jätan parem ütle mata. Omavahel öeldes – kas ei peitu selles ajalises kokkusattumuses siiski üks Sinu siinse hüperkriitilisuse n-ö psühholoogilisi põhjusi? On ju sageli nii, et kui avastame endale parajasti mõnd uut mängumaad, siis silmitseme kõiki teisi seal juba tegutsejaid õige karmi pilguga?

TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE
RAHU JA AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"
lugeja kodus ja võõrsil!
Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi,
aidates Sul nõnda lahti saada üksiknumbrite jahti-
mise vaevast.

"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.

Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessesstrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.

Kui midagi on, siis kirjuta!

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuieste 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 07.04.93 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,3. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 7,41 Tellimuse nr 1119. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 4. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245